

XXIII. Ročenka KrMF

**MODERNÍ FILOLOGIE
NA PRAHU TŘETÍHO TISÍCILETÍ**

Vybrané příspěvky z konference k 100. výročí
založení KMF (FF UK Praha 17. 2. 2010)

Kruh moderních filologů

Praha 2010

XXIII. ROČENKA KRUHU MODERNÍCH FILOLOGŮ

Obnovená edice – 2010

REDAKČNÍ RADA:

prof. PhDr. Libuše Dušková, DrSc., doc. PhDr. Josef Hendrich, CSc., prof. PhDr. Rostislav Kocourek, CSc., prof. PhDr. Jana Králová, CSc., prof. PhDr. Bohuslav Mánek, CSc., PhDr. Ondřej Pešek, Ph.D., prof. PhDr. Martin Procházka, CSc., prof. PhDr. Jitka Radimská, Dr., doc. PhDr. František Štícha, CSc., PhDr. Marie Vachková, Ph.D.

PŘÍSPĚVKY V TOMTO ČÍSLE RECENZOVALI:

prof. PhDr. Libuše Dušková, DrSc., doc. PhDr. Josef Hendrich, CSc., PhDr. Radka Hříbková, CSc., doc. RNDr. Tomáš Hoskovec, CSc., prof. Stanislav Jelínek, CSc., prof. PhDr. Rostislav Kocourek, CSc., Mgr. Pavel Kosek, Ph.D., prof. PhDr. Jana Králová, CSc., prof. PhDr. Petr Kyloušek, CSc., PhDr. Hana Kyloušková, Ph.D., prof. PhDr. Bohuslav Mánek, CSc., PhDr. Anna Mikulová, Ph.D., doc. PhDr. Jiří Pelán, Ph.D., prof. PhDr. Jana Pleskalová, CSc., prof. PhDr. Martin Procházka, CSc., prof. PhDr. Jitka Radimská, Dr.

REDAKČNÍ POZNÁMKA:

Vydávání Ročenek bylo přerušeno koncem 90. let minulého století z finančních důvodů. Pořadové číslo XXIII. respektuje skutečnost, že zamýšlená XXII. Ročenka KrMF zůstala v rukopisné verzi, která je dnes bohužel nedostupná. Jednotlivé Ročenky jsou postupně zveřejňovány na webové stránce www.kmof.cz

© Kruh moderních filologů

Vydavatel: Kruh moderních filologů a Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích

Tisk: Nová tiskárna Pelhřimov, s. r. o., Pelhřimov

ISSN 0577-3768 (platné pro všechna vydaná čísla Ročenek KrMF)

ISBN 978-80-7394-256-4 (platné pro toto vydané číslo)

TRADICE A PŘÍTOMNOST ČESKÉ MODERNÍ FILOLOGIE

JITKA RADIMSKÁ

Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

Dne 25. února 2010 uplynulo 100 let od právního aktu, kterým byl oficiálně stvrzen vznik filologicky zaměřeného uskupení s názvem Klub moderních filologů, jehož legitimním pokračovatelem se o 43 let později stal Kruh moderních filologů při ČSAV. Vedené snahou připomenout si více než stoletou tradici české moderní filologie, rozhodlo se vedení Kruhu moderních filologů uspořádat ve spolupráci s Pražským lingvistickým kroužkem a Jazykovědným sdružením České republiky konferenci na téma „*Moderní filologie na prahu třetího tisíciletí*“.¹ Konference, zařazená do projektu „Rok 2010 – rok Wilhelma von Humboldta“, se uskutečnila na půdě Filozofické fakulty Univerzity Karlovy dne 17. 2. 2010 a byla zahájena předkankou FF UK doc. PhDr. Ilonou Gillernovou, CSc. Setkala se s nebývalým zájmem o danou problematiku a poskytla zajímavé referáty, z nichž některé předkládáme odborné veřejnosti v obnovené edici Ročenky KrMF. Texty jsou orientačně rozčleněny do tří oddílů, které odpovídají programovému schématu setkání: I. *Ohlédnutí*; II. *Koncepty a metodologie; spolupráce s dalšími disciplínami*; III. *Budoucnost moderní filologie* (prostor pro vystoupení doktorandů). Redakční úpravy respektovaly idiolekt každého z příspěvateľů.

V úvodu byly předneseny příspěvky, které umožnily ohlédnout se za velmi záslušnou činností mnoha generací českých moderních filologů: *K historii Klubu a Kruhu moderních filologů* fundovaně pohovořil Josef Hendrich, *K činnosti Kruhu moderních filologů v oblasti lingvistiky* se vyjádřila na základě osobních zkušeností Libuše Dušková. Další příspěvky nastínily vývoj vzájemných vztahů dobových filologických uskupení a jejich publikačních orgánů: *KMF a Jazykovědné sdružení ČR* (Světlá Čmejrková – Jana Hoffmanová), *KMF a Časopis pro moderní filologii* (Petr Čermák). Didaktické směřování aktivit KMF po roce 1989 podává přehledový soupis přednáškového cyklu s názvem *Celostátní seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků v letech 1995–2009* (Jana Folprechtová). Historický kontext případně rozšířil úvahou o dynamice české filologie Tomáš Hoskovec: *Klub a Kroužek. Úvahy o dynamice české filologie*. Ke konceptu historického a současného vnímání pojmu *filologie* se ve svém příspěvku *Co byla moderní filologie?* vyjádřil Martin Procházka. V tomto duchu, založeném ovšem na pregnantní analýze sémantiky klíčových pojmů *filologie – moderní filologie – kruh*, se k tématu vyjádřil Rostislav Kocourek ve své úvaze *O filologii, moderní filologii a kruhu*, který navíc nastínil perspektivu novodobého směřování naší vědecké

¹ Viz Zpráva Ondřeje Peška v Časopise pro moderní filologii (2011).

společnosti: „*Moderní filologie pokračuje v tradicích Kruhu a je nesena jazykovědou a literární teorií moderních jazyků, za spolupráce s bohemistikou a se studiem kultury, překladatelství a výuky jazyků. Další promýšlení zaměření Kruhu je jedním z budoucích úkolů filologů.*“

Druhá část příspěvků sleduje přesahy a aplikace: pojmu postmoderna a otázkám metodologie v současné francouzské literatuře se ve stejnojmenném příspěvku věnuje Petr Dytrt, teoretickými otázkami se ve statí *V čem stagnuje česká translatologie: dva pohledy na českou teorii překladu a její východiska* zabývá Zuzana Jettmarová, konkrétní doklady o recepci Shakespearova díla v Čechách uvádí článek *První český překlad Shakespearových Sonetů* od Bohuslava Mánka. Stanislav Jelínek se zaměřil ve své obsáhlejší studii na *Vývojové proměny učebnic cizích jazyků*. Příspěvky doktorandů, které prošly nejen konferenční diskusí, ale posléze i recenzním řízením, se jeví jako zajímavá mozaika témat, napovídající současné chápání moderní filologie především v jejím širším lingvistickém uchopení: sociolingvista Vladislav Knoll se věnuje změnám v jazykovém úzu kašubštiny, které jsou následkem prudké sociolingvistické změny; bohemistka Petra Mondříková zkoumá sémantické odstíny kopulativního vztahu v barokním textu; rusistka Lenka Havelková se zamýšlí na lidovými pranostikami v kontextu kulturologických aspektů výuky cizích jazyků; anglista Martin Thorovský sleduje lingvistickou interferenci v překladu vědeckofantastické literatury z angličtiny do češtiny; tým germanistů Edita Čonosová – Věra Marková – Martin Šemelík předkládá na substantivech pregnantní doklady o využívání korpusových nástrojů při přípravě hesel ve Velkém německo-českém akademickém slovníku. Závěrečná Zpráva o činnosti odborné skupiny pro románskou kontrastivní lingvistiku v letech 2009–2010 doplňuje obrázek současných aktivit v oblasti romanistiky.

Jubilejní Ročenkou Kruhu moderních filologů, kterou předkládáme odborné veřejnosti, bychom chtěli nejen navázat na tradici, ale zejména vyjádřit odhodlání pokračovat v započatém díle na poli české moderní filologie a předat tak pomyslnou štafetu dalším generacím. Je také výrazem poděkování všem, kteří se o rozvoj české moderní filologie zasloužili.

K HISTORII KLUBU A KRUHU MODERNÍCH FILOLOGŮ

JOSEF HENDRICH (PRAHA)

Podat pravdivý a zhuštěný obraz Klubu a Kruhu moderních filologů je úkol náročný. O to náročnější, že písemné doklady o působení Klubu představují pouhé torzo. Písemná agenda byla vedena nesystematicky, spisy se zakládaly zčásti chronologicky, zčásti snad podle nepřesného schématu, podstatné však je, že nejdůležitější části materiálu se ztratily, takže v r. 1979 Ústřední archiv Československé akademie věd (ČSAV) získal jen zlomek dokumentace. Z doby od založení Klubu v r. 1910 do r. 1919 nezbyly záznamy žádné s výjimkou tištěných stanov. Ale i zápisy ze schůzí následujícího období jsou mezerovité včetně materiálů z třicátých a čtyřicátých, popř. i padesátých let.

Vzhledem k tomu, že Klub moderních filologů (KMF) znamenal jak před první světovou válkou, tak za první republiky významnou vědeckou společnost, je třeba litovat, že o jeho činnosti nelze čerpat podrobnější informace ani z jiných tištěných zdrojů. Stručné výroční zprávy vydávané Klubem jsou rozptýleny po knihovnách více méně nahodile. Pouze v *Časopise pro moderní filologii*, jehož vydavatelem Klub byl, lze najít příležitostné zmínky o jeho činnosti. Částečné poučení o vývoji české filologie v té době může poskytnout zachovaná kniha protokolů ze schůzí výboru a valných hromad KMF v letech 1919-1929, jakož i záznamy z jazykových kurzů, které KMF organizoval, a také agenda týkající se Vyšší školy lidové, působící od r. 1939 do r. 1952.¹

Značně úplnější jsou k dispozici údaje o činnosti Kruhu moderních filologů (KrMF)², i když řada dokumentů chybí, a to v důsledku několikerého stěhování sídla KrMF.³ Jeho archiv, kdysi pečlivě vedený administrativním tajemníkem Milošem Popelem, byl v r. 1971 předán Ústřednímu archivu ČSAV, kde byly jednotlivé písemnosti jednak odborně zpracovány (Brázdová, E. – Schwippel, J. 1982) a zařazeny, jednak po vyřízení některé z nich skartovány. Ovšem důležité dokumenty, které se vyskytovaly v Archivu dvojmo nebo v kopiích, zůstaly nadále v péči Kruhu stejně jako písemnosti a publikace KrMF z období následujícího. Bohužel následkem zmíněného stěhování a pro nedostatek místa v novém sídle, jakož i po odchodu administrativního tajemníka M. Popela docházelo postupně k nežádoucí redukci archiválií, takže dnes zbývá opět jen jejich rozptýlené torzo. Naštěstí se zachovaly hlavně tzv. *Ročenky*, které sice vycházely v posledních letech z finančních důvodů značně

¹ Uvedené údaje jsou čerpány z archiválií Ústředního archivu AV ČR (Beran 1982). Dík za jejich zpřístupnění patří jeho řediteli doc. PhDr. I. Šedivému, za pořízení kopií jeho spolupracovníkovi Mgr. J. Boháčkovi.

² Zkratka KrMF, označující Kruh na rozdíl od KMF znamenající Klub moderních filologů, je použita v tomto článku v souladu s Ústředním archivem AV ČR.

³ Po svém úředním ustavení v roce 1956 měl KrMF zásluhou děkana FF UK své sídlo v budově Fakulty jaderné fyziky v Praze 1, Břehová 7. V r. 1958 přesídlil do Bořivojovy ul. 35 v Praze 3. Později měl sídlo ve vile ČSAV, Podolské nábř. Dnes sídlí na FF UK v Praze 1, nám. Jana Palacha 2.

nepravdivě, ale obsahují kromě odborných statí i důležité informace o činnosti Kruhu včetně jeho poboček. Patří k nim např. články někdejšího vědeckého tajemníka prof. J. Noska, cyklostylová přednáška prof. J. Vachka aj.⁴ Posloužil mi též vlastní skromný archiv i mé přednášky a články týkající se hlavně zahraničních styků Kruhu, publikované u nás i v zahraničí. Tolik k použitým pramenům.

Klub moderních filologů

Před sto lety bylo tedy úředně potvrzeno založení Klubu moderních filologů. Stalo se tak výnosem c. k. místodržitelství království Českého ze dne 25. 2. 1910, schvalujícím jeho stanovy. Tímto právním aktem byl vyjádřen souhlas s usnesením zakladatelů KMF na ustavující valné hromadě konané dne 30. 4. 1909. Obě uvedená data zasluhují pozornost. Proto lze jen uvítat uspořádání slavnostní konference k tak významnému výročí. Každý člen Kruhu může s hrdostí pohlížet na stoleté působení své vědecké společnosti ve prospěch rozvoje filologie v naší zemi i za jejími hranicemi.

Vznik Klubu jako vědeckého a legitimního předchůdce Kruhu moderních filologů nebyl událostí ani nahodilou, ani ojedinělou. Podobné spolky byly založeny v řadě zemí mnohem dříve. Např. v r. 1880 byl ustaven v Německu *Allgemeiner Deutscher Neuphilologen-Verband*, v r. 1893 v Anglii *Modern Language Association of Great Britain*, krátce nato ve Spojených státech *The Modern Language Association of America*, v r. 1903 ve Francii *Association des Professeurs de Langues Vivantes*, v Rakousku *Verband der Österreichischen Neuphilologen* a další.

U nás působil od r. 1908 *Kroužek českých germanistů*, nehledě na *Jednotu klasických filologů*, založenou již v r. 1868, vydávající od r. 1874 své *Listy filologické*. Tento spolek byl ovšem zaměřen na latinu, řečtinu a bohemistiku. O germanistiku, romanistiku a nové směry v těchto oborech, zejména o vyučovací metody němčiny a francouzštiny, zájem nejevil.

Nutno dodat, že zakládání zmíněných spolků souviselo mimo jiné s rostoucím počtem profesorů cizích jazyků v důsledku nově zřizovaných gymnázií a nově též reálních, obchodních akademií a jiných praktických škol, jejichž potřeba byla odezvou technického, průmyslového a hospodářského i kulturního rozvoje hlavně v druhé polovině 19. století. Klasické vzdělání ustupovalo požadavkům na ovládání živého jazyka, čemuž ve vyučování nemohla sloužit tehdejší gramaticko-překladová metoda, poplatná výuce jazyků klasických.

Významný impuls k aplikaci účinnějších metod radikálně zazněl v Německu v r. 1882 ve známém Viëtorově spise *Der Sprachunterricht muss umkehren*. Jasně formulované zásady nového směru v metodice vyústily v tzv. reformní metodu, později nazvanou metodou přímou. Ta byla v r. 1901 dokonce úředně zavedena na francouzských středních školách (lyceích).

Vliv na tento vývoj mělo ovšem i bádání jazykozpytné a rozvoj fonetiky, jemuž dodnes vděčíme za mezinárodní fonetickou transkripci (API). Připomeňme, že v r. 1911 byl v Paříži při Sorbonně zřízen Institut de Phonétique, podle jehož vzoru Josef Chlumský založil v Praze fonetickou experimentální laboratoř.

⁴ Za upřesnění některých údajů vděčím též M. Procházkovi, J. Čermákovi, V. Svatoňovi, M. Tvrdíkově a M. Vachkové.

V r. 1909 se uskutečnil v Paříži první kongres zmíněného francouzského Sdružení profesorů živých jazyků, věnovaný zvukové podobě jazyků a praktické výuce gramatiky.

V této tvůrčí atmosféře lingvistiky a metodiky vyučování živým jazykům se tehdy v Praze zrodil *Klub moderních filologů*. Vznikl z iniciativy tří skupin studentů Filozofické fakulty UK, totiž Kroužku českých slavistů, Kroužku českých germanistů a Kroužku studentů francouzštiny (Cercle français des étudiants). Účelem Klubu bylo zejména pomáhat jeho členům, aby si důkladněji osvojovali obsah přednášek a získávali informace o tom, co je nového v jejich oboru mimo přednášky a semináře na fakultě. Podle svých stanov měl Klub „podporovati a šířiti studium moderních jazyků a jejich literatur a pěstovati vzájemnost mezi jejich členy“. K plnění těchto úkolů měl pořádat přednášky, zřídit knihovnu a vydávat spisy, organizovat „ušlechtilou zábavu a společné vycházky“.

Členskou základnu tvořili členové zakládající, čestní, přispívající a činní. Činnými členy, platícími nevelké příspěvky, byli posluchači Filozofické fakulty UK a kandidáti učitelství v oboru filologie.

V čele Klubu stál výbor volený valnou hromadou počátkem každého roku. Funkce zastávali profesori zmíněné fakulty, kde měl Klub i své sídlo a za první republiky také svou místnost.

Prvním předsedou (podle stanov starostou) byl zvolen moderně zaměřený slavista prof. František Pastrnek, funkci místopředsedy zastával romanista prof. Max Křepinský (působil na FF UK ještě po druhé světové válce), jednatelem se stal mladý docent německé literatury dr. Otokar Fischer. Členy výboru byli též bohemisté – literární historici Jan Jakubec a Miroslav Hýsek. Členy Klubu byli tehdy i posluchači FF UK – rusista Bohumil Mathesius a bohemista František Trávníček. Zajímavé je, že ve výboru nebyli zastoupeni anglisté. Příčinou – podle prof. J. Vachky – byl „mizivý počet studentů anglistiky“. Např. prof. Vilém Mathesius, habilitovaný v r. 1909, měl podle svých vzpomínek jen dva posluchače. Naproti tomu byl členem výboru dr. Jaroslav Otakar Hruška, pozdější docent a lektor metodologie němčiny a francouzštiny, horlivý zastánce nové tzv. metody zprostředkovací, autor několika významných publikací věnovaných této metodě.

Počet členů Klubu se pohyboval od začátku v průměru kolem 300. Činnost byla finančně závislá jednak na členských příspěvcích, jednak na subvencích Ministerstva školství a národní osvěty, jakož i České akademie věd a umění. Přesto, zejména po první světové válce, neměl Klub finančních prostředků dostatek. Stoupající náklady na tisk přiměly proto výbor Klubu zahájit koncem r. 1918 jazykové kurzy spojené s výukou těsnopisu a psaní na stroji. Jejich absolventi měli možnost zakončit studium tzv. univerzitní zkouškou. Podle prof. J. Vachky tyto kurzy získaly ve veřejnosti velkou oblibu, a tím poskytly vítanou pomoc klubové ediční činnosti. Počet účastníků kurzů rychle stoupal (např. v r. 1919 činil 4 600). Ve 20. a 30. letech minulého století byl největší zájem o francouzštinu a angličtinu, za okupace o němčinu a také, zvláště v podnicích, o ruštinu. Např. v r. 1944 se vyučovalo v 75 kurzech němčině, v 72 angličtině, v 54 ruštině, ve 30 francouzštině a dalším jazykům – španělštině, italštině, češtině aj. Kurzy se konaly až do r. 1952, kdy byly převedeny do Státního jazykového ústavu a kdy ukončila svou činnost i Vyšší škola lidová, zřízená v r. 1939. Protože se kurzy konaly v učebnách pražských středních i jiných škol a vyučovali v nich externí učitelé a protože účastníci kurzů platili značné kursové, čistý zisk znamenal pro Klub důležitý přínos pro ostatní aktivity.

Nejvýznamnější z nich bylo založení a vydávání *Časopisu pro moderní filologii* počínaje r. 1911. Zpočátku vycházel pětkrát ročně, později čtyřikrát a dosahoval až 480 stran. I když během první světové války nevycházel pravidelně, jeho kontinuita byla zachována. Za první republiky byl vydáván úspěšně až do nacistické okupace, kdy došlo na tři roky k jeho násilnému sloučení s *Listy filologickými* v jediný čtvrtletník nazvaný *Český časopis filologický*. Po druhé světové válce byl obnoven a v r. 1951 začleněn do souboru vědeckých časopisů pod patronátem ČSAV. Podle prof. J. Vachka je obdivuhodné, jak se redaktorům časopisu od začátku dařilo soustředit kolem sebe mnoho nových adeptů svých jazykových oborů, kteří zde publikovali své zprávy, referáty i studie, často i výtahy ze svých disertačních prací a poskytovali svým čtenářům prakticky úplný obraz toho, co se v dané době v jejich oboru dalo nového, a to i v zahraničí. Referovalo se tu i o nových metodách a pracích jazykovědných, např. o slavném haagském sjezdu z roku 1928, na kterém naši jazykovědci dosáhli významného úspěchu. V časopise byly uveřejňovány i referáty týkající se úsilí o jednotnou fonetickou transkripci, o publikacích týkajících se větné melodie zvláště v angličtině apod. Středoškolstí učitelé odebírající ČMF byli tak dobře informováni o svém oboru a bibliografii týkající se dané tematiky. Stojí za zmínku, že tito učitelé považovali za svou stavovskou povinnost zmíněný časopis odebírat. Krátce po druhé světové válce zásluhou prof. B. Trnky byla připojena k tomuto časopisu cizojazyčná recenzní příloha nazvaná *Philologica*, která později díky prof. Zd. Vančurovi vyústila v samostatný čtvrtletník *Philologica pragensia*.

Klub však vyvíjel i další ediční činnost. Vydal např. dva sborníky k životním jubileím významných jazykovědců. Jeden byl věnován prvnímu předsedovi Klubu prof. Fr. Pastrnkovi, druhý jazykovědci prof. Josefu Zubatému. Velmi užitečné bylo i vydávání skript a přednášek pro posluchače FF, jakož i učebních textů pro jazykové kurzy.

Přednášky pořádal Klub jen příležitostně, např. v rámci „Prvého sjezdu českých profesorů filosofie, filologie a historie“ v r. 1929, kde přednášeli představitelé Klubu – germanisté Arnošt Vilém Kraus, Josef Janko, Hugo Siebenschein, anglisté Vilém Mathesius, Zdeněk Vančura, Simeon Potter, romanisté Prokop Miroslav Haškovec, Josef Kopal, Vladimír Buben a další. Jejich přednášky byly publikovány ve sborníku. V prvních letech okupace udržoval Klub příležitostné přednášky a organizoval členské večery pod názvem „Divadlo českých profesorů“, kde přednášeli např. literární vědec Jan Mukařovský, operní režisér Ferdinand Pujman, herec a režisér Václav Vydra aj. Ovšem pravidelné vědecké přednášky začal Klub pořádat až v r. 1953 z podnětu Kabinetu pro moderní filologii při ČSAV.

Zbývá zmínit se o zahraničních stycích Klubu. Ty závisely na iniciativě jednotlivých členů. Tak např. v dubnu 1930 aktivní člen Klubu – romanista a pozdější lektor metodiky francouzského jazyka na FF UK – dr. Jaromír Fiala se účastnil v Paříži zasedání zástupců 11 evropských zemí a Spojených států amerických, kteří se usnesli na založení Mezinárodní federace profesorů živých jazyků (*Fédération internationale des professeurs de langues vivantes – FIPLV*), k jejímuž oficiálnímu ustavení došlo o rok později opět v Paříži na jejím prvním kongresu. Klub se tak stal zakládajícím členem této významné organizace a s výjimkou let 1948–1965, kdy styky se západním světem byly z politických důvodů prakticky znemožněny, je naše vědecká společnost stále jejím aktivním členem.

Po druhé světové válce, zvláště po r. 1948, stál výbor Klubu před úkolem přizpůsobit svou další činnost změněným podmínkám politickým a společenským. V této snaze přikročil již v r. 1946 k vypracování návrhu nových stanov. Ten však nebyl nadřizovanými místy schválen s poukazem na zaostávající úroveň činnosti Klubu včetně nízké kvality některých článků v *Časopise pro moderní filologii*. V r. 1949 byl zamítnut i druhý návrh stanov. Navíc byla pozice Klubu ztížena i finančními problémy, způsobenými jednak zrušením kurzů v r. 1952, jednak tvrdou měnovou reformou v roce následujícím.

Kruh moderních filologů

V souvislosti s vytvořením ČSAV a její Komise pro organizaci vědeckých společností, byl v r. 1953 předložen touto komisí nový návrh stanov, měnících i název Klubu (KMF) v *Kruh moderních filologů při ČSAV (KrMF)*. Právně byl Kruh ustaven na valném shromáždění dne 17. září 1956. Tímto aktem byl Kruh potvrzen jako legitimní vědecký pokračovatel Klubu.

Prvními funkcionáři byli zvoleni: předseda – prof. B. Trnka, dva místopředsedové: prof. Josef Kopal (poslední předseda Klubu) a prof. Josef Dvořák, vědecký tajemník dr. Jiří Nosek a hospodář dr. Vilém Fried. Dalšími členy výboru byli zvoleni prof. Zd. Vančura, prof. Hugo Siebenschein, doc. Josef Bukáček, dr. Alois Hofman a dr. Stanislav Lyer. Nově zřízenou funkci administrativního tajemníka byl zmíněnou komisí ČSAV pověřen Miloš Popel, který ji zastával po více než 20 let. Odbornou činnost Kruhu zajišťoval volený vědecký tajemník. Ve funkci předsedy působili později prof. Otakar Novák, prof. Josef Dubský, prof. Zdeněk Stříbrný, doc. Josef Hendrich, prof. Martin Hilský, prof. Libuše Dušková, prof. Bohuslav Mánek, v současné době prof. Jitka Radimská.

Vedle pražského ústředí Kruhu byly ustaveny jeho pobočky. První z nich vznikla v Brně dokonce již v červnu 1956. Předsedou se stal prof. Leopold Zatočil. V říjnu téhož roku byl založen v Bratislavě *Krúžok moderných filológov* v čele s doc. Viliamem Schwanzerem. Podle nových stanov Kruhu z roku 1955 se Krúžok stal samostatnou součástí Kruhu a v r. 1960, rozhodnutím předsednictva Slovenské akademie věd, byl k ní přidružen. V pozdějších letech vznikly pobočky v Olomouci (1964), v Plzni (1965), v Hradci Králové (1991), v Českých Budějovicích (1997) a v Ostravě (1998).

Podle stanov bylo úkolem Kruhu zejména prohlubovat vědeckou práci v oboru moderní filologie a seznamovat širší veřejnost s vědeckými výsledky v tomto oboru pořádáním přednášek, kurzů a konferencí, publikační činností v oblasti neslovanské filologie a zřizováním odborných skupin podle zájmu jeho členů.

Současně s ustavením Kruhu v září 1956 byla schválena *Odborná skupina pro funkční jazykozpyt*, jejímž svolavatelem se stal prof. B. Trnka. (viz níže stať prof. L. Duškové s. 13). Připomeňme jen, že již v r. 1926 byl založen *Pražský lingvistický kroužek*, sdružující řadu významných vědeckých osobností (níže viz stať doc. T. Hoskovce s. 26).

V r. 1957 byla zřízena též odborná skupina pro studium současného německého jazyka pod vedením doc. Pavla Trosta. O rok později byla utvořena odborná skupina pro bádání o životě a díle Adalberta Stiftera v čele s prof. Hugo Siebenscheinem. V následujícím roce zahájila svou činnost odborná skupina pro metodologii literární vědy za předsednictví prof. Zd. Vančury a odborná skupina pro rumunskou filologii, jejímž svolavatelem se stal dr. Vladimír Hořejší.

V rámci Kruhu byly vytvořeny také různé komise. Již v r. 1956 byla ustavena lexikografická komise, která měla řídit pod vedením prof. B. Trnky lexikografické práce, mezi nimi např. přípravu *Velkého francouzsko-českého slovníku*, vydaného nakladatelstvím Academia v r. 1974.

Velký význam pro další činnost Kruhu mělo vytvoření odborné skupiny pro vyučování jazyků, která byla ustavena v r. 1962 a vedena v pražském ústředí Kruhu doc. A. Tionovou, v brněnské pobočce doc. Zd. Stavinohovou.

V téže době byla zřízena také odborná skupina pro literární vědy. Tím v podstatě vykrystalizovalo i dnešní trojí zaměření odborné činnosti Kruhu, tj. jazykovědné, literárněvědné a lingvodidaktické. V této souvislosti nelze opomenout vzájemně prospěšnou spolupráci Kruhu s *Jazykovědným sdružením* (viz stat' dr. S. Čmejrkové s. 41).

V souvislosti s politickým uvolňováním v 60. letech byly rozvíjeny styky se zahraničím. Díky tomu byla v r. 1966 zřízena v Kruhu zahraniční komise s předsedou doc. Vilémem Friedem.

V 90. letech vznikla skupina pro anglickou medievalistiku v čele s doc. Janem Čermákem. O její činnosti se ještě zmíníme.

Již z tohoto neúplného výčtu odborných skupin a komisí Kruhu je patrný rozsah jeho činnosti, rozvíjené zejména v následujících oblastech:

První z nich představují přednášky domácích i zahraničních odborníků, zaměřené na otázky lingvistické, literárněvědné nebo lingvodidaktické. Zatímco v pobočkách pokračují tyto přednášky dodnes, v Praze se konají v poslední době jen příležitostně. Příčinou byla nízká účast i na vystoupeních vynikajících osobností. Lze si jen přát, aby tato významná přednášková tradice byla obnovena.

Druhou oblast činnosti Kruhu tvoří ediční práce, na prvním místě vydávání *Časopisu pro moderní filologii*, dnes bohužel již ukončené. Nově, a to již v r. 1956, přikročil Kruh k vydávání tzv. *Ročenek*, majících obsahovat kromě odborných článků také přehledy činnosti, zprávy odborných skupin a komisí, zprávy z porad hlavního výboru a valného shromáždění Kruhu, bibliografické údaje apod. Jak jsme již uvedli, v posledních letech z finančních důvodů vycházejí *Ročenky* bohužel nepravidelně.

Důležité místo v publikační činnosti zaujímají sborníky, např. sborník nazvaný *Jazyk revoluční doby*, vydaný Kruhem v r. 1990, obsahující příspěvky z konference k 200. výročí Francouzské revoluce. V letech 1999, 2001, 2004 a 2009 vyšly sborníky překladů staroanglických a středoanglických textů díky pracovníkům skupiny pro anglickou medievalistiku pod vedením doc. Jana Čermáka, který je také autorem prvního sborníku.

Pozornost zasluhuje dále sborník přednášek z Mezinárodní konference Byronovy společnosti, konané v Praze v r. 1998 ve spolupráci Kruhu prostřednictvím jeho *Skupiny pro studium díla Lorda Byrona a romantické literatury*, která v čele s prof. Martinem Procházkou pokračuje v činnosti i v současné době.

Také Goethova společnost v ČR, ustavená v r. 2000 jako člen Mezinárodní Goethovy společnosti, připravila sborník obsahující výbor z přednášek pořádaných ve spolupráci s Goethovým institutem v Praze.

Dodejme, že v letech 1998–2001 se Kruh moderních filologů ve spolupráci s Filozofickou fakultou UK a Institutem základů vzdělanosti UK podílel, i když bez finanční účasti, na vydání pěti čísel časopisu *Svět literatury*, jehož vedoucím redaktorem je prof. Vladimír Svatoň.

Třetí oblast činnosti Kruhu se týká konferencí a seminářů, z nichž některé souvisejí s jeho spoluprací se zahraničními institucemi nebo i členstvím v mezinárodních organizacích. Jako příklad uveďme, že v r. 1967 se uskutečnil v Praze mezinárodní seminář ve spolupráci Kruhu s *Mezinárodní federací profesorů živých jazyků* pod záštitou UNESCO, předsedy ČSAV a ministerstva školství

Připomeňme, že naše vědecká společnost je od roku 1931 zakládajícím členem zmíněné mezinárodní organizace a že od r. 1971 do r. 1980 působil zástupce Kruhu v jejím výkonném výboru doc. J. Hendrich po dvě období ve funkci místopředsedy, ve třetím období jako její prezident. V současné době zastupuje Kruh ve zmíněné organizaci doc. M. Fenclová.

Členství v této organizaci umožňovalo, zvláště v době nesvobody, kontakty se zahraničními odborníky, dostupnost odborné zahraniční literatury a informovanost o světovém vývoji lingvistiky, literárních věd a teorie vyučování cizím jazykům, jakož i účast na činnosti FIPLV.

Představitelé Mezinárodní federace profesorů živých jazyků se aktivně účastnili též Mezinárodní konference ke 400. výročí narození J. A. Komenského, kterou pořádala v r. 1992 UK a na které se podílel i Kruh pověřený řízením 5. sekce, zaměřené na funkci jazyků. Patnáctičlenná pracovní skupina Kruhu zajišťovala celý program i redakci sborníku vydaného nakladatelstvím Karolinum.

Další událostí, mající značný ohlas, bylo symposium pořádané Kruhem v r. 1994 na téma *Výuka cizích jazyků na středních školách*. Závěry, inspirované referátem doc. Jarmily Mothejzíkové, byly rozeslány ministerstvu, rektorům a děkanům vysokých škol, ředitelům středních škol, nakladatelstvím vydávajícím učebnice a pomůcky pro výuku cizích jazyků i dalším institucím. Dodejme, že tyto závěry neztratily nic na aktuálnosti ani dnes.

Důležité místo v činnosti Kruhu zaujímají též celostátní semináře k didaktickým základům cizích jazyků, které se konají od poloviny 90. let minulého století na Pedagogické fakultě v Praze ve spolupráci s Kruhem (viz níže stať J. Folprechtové s. 19). Tyto semináře, určené především didaktikům na vysokých školách připravujících budoucí učitele cizích jazyků, jsou velmi navštěvovány pro svou hodnotnou odbornou náplň zaměřenou na teorii i praxi lingvodidaktiky a zajišťovanou nejen českými, ale i zahraničními přednášejícími.

Do čtvrtého okruhu činnosti patří projekty, z nichž uveďme alespoň práce zaměřené na vytvoření bilingvní databanky pro aktualizaci *Velkého německo-českého akademického slovníku*, připravovaného od r. 2000 pod vedením dr. M. Vachkové ve spolupráci s Institutem pro německý jazyk v Mannheimu.

V uvedeném přehledu stoleté historie jsme se mohli zmínit pouze o hlavních etapách a činnostech Klubu a Kruhu moderních filologů. Avšak i z něho je patrné, že na tuto minulost naší vědecké společnosti můžeme pohlížet s pocitem oprávněné hrlosti jak nad rozsahem vědeckého, tak i organizačního úsilí aktivních členů, nad jejich obětavou a nezištnou prací, nad úspěchy dosaženými mnohdy za velmi obtížných podmínek. Za to vše je třeba vřele poděkovat nejen těm, kdo stáli v čele, ale i ostatním aktivním členům, spolupracovníkům i příznivcům. Necht' všichni, jejichž jména nemohou být pro vymezený rozsah stati citováni, vědí, že i jim náleží trvalý vděk a úcta.

Literatura

- BERAN, J. (1982): *Klub moderních filologů (1910–1955)*. Archivní pomůcka č. 241. Praha: Ústřední archiv Akademie věd ČR.
- BRÁZDOVÁ, E. – SCHWIPPEL, J. (1982): *Kruh moderních filologů při ČSAV 1955–1973*. Archivní pomůcka č. 26. Praha: Ústřední archiv AV ČR.
- HENDRICH, J. (1981): *Le passé et l'avenir de la FIPLV*. Zürich: FIPLV.
- HENDRICH, J. (2009): History of the FIPLV 1931–1980. In: *History of the Fédération Internationale des Professeurs de Langues Vivantes*. (Ed. R. Freudenstein.) Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- NOSEK, J. (1986): 75. výročí Kruhu moderních filologů. In: Ročenka KMF č. 17.
- VACHEK, J. (1989): *Klub moderních filologů jako předchůdce dnešního Kruhu moderních filologů*. Philologica Pragensia 32 – Časopis pro moderní filologii, s. 27–28.
-

Josef Hendrich

Historique de l'Association tchèque des philologues modernes

(Résumé)

Fondée à Prague il y a cent ans, à l'initiative de trois groupes d'étudiants à la Faculté des lettres de l'Université Charles, à savoir le Cercle des slavissants tchèques, le Cercle des germanisants tchèques et le Cercle français des étudiants, l'Association tchèque des philologues modernes avait pour but, entre autres, de promouvoir l'acquisition de connaissances approfondies en matière de divers domaines des langues de leur spécialité. Dès le début de son existence, l'Association publiait une revue linguistique, organisait des cours de langues, encourageait les relations professionnelles amicales entre ses membres. Réorganisée après la deuxième guerre mondiale, l'Association s'est orientée davantage vers des activités scientifiques dans trois domaines: langue, littérature et didactique des langues en organisant des conférences, en éditant sa revue annuelle et d'autres publications et en développant ses relations avec les organisations similaires à l'étranger. Elle entretenait des relations suivies notamment avec la FIPLV dont elle était un des membres fondateurs.

History of the Czech Modern Language Association

Key words:

One hundred years of specialised activities; linguistics; literature; language didactics; foreign relations.

Klíčová slova:

Sto let odborné činnosti; lingvistika; literatura; lingvodidaktika; zahraniční styky.

K ČINNOSTI KRUHU MODERNÍCH FILOLOGŮ V OBLASTI LINGVISTIKY

LIBUŠE DUŠKOVÁ

(Ústav anglického jazyka a didaktiky, Filozofická fakulta,
Univerzita Karlova, Praha)

Činnost Kruhu moderních filologů¹ v oblasti lingvistiky se realizovala především v přednáškách s lingvistickou tematikou proslovených na širším fóru samotného Kruhu a na užším fóru Odborné skupiny pro funkční jazykozpyt. Přednášky pořádané Kruhem ovšem zahrnovaly všechny oblasti jeho zájmů, kromě lingvistiky literární vědu a metodiku vyučování cizích jazyků, a pozornost byla též věnována jubileím. Jak však vyplývá z výročních zpráv, které nacházíme v *Ročenkách* Kruhu až do čísla XIX. (tj. do r. 1992), lingvistická témata přednášek převládala.

Tak v *Ročence* č. XIII., která souborně shrnuje činnost Kruhu za léta 1971-1978 (s. 29), se uvádí celkový počet přednášek 484, z čehož bylo 223, tedy téměř polovina, přednášek lingvistických, 176 literárněvědných, 75 věnovaných metodice výuky jazyků a 10 jubilejních. V počtu 223 lingvistických přednášek je zahrnuto 49 samostatných akcí Odborné skupiny pro funkční jazykozpyt. Podobně je tomu ve zprávě za období 1981-1982 (*Ročenka* č. XV., s. 71), v níž se uvádí, že bylo předneseno 54 přednášek, z toho 29 lingvistických, 19 literárněvědných a 6 didaktických. Uvedená čísla zahrnují všechny přednášky, tj. přednášky organizované na ústředí Kruhu moderních filologů a ve všech pobočkách. Proslovili je nejen členové Kruhu, ale i domácí a zahraniční hosté. Také v dřívějších obdobích převládala spíše tematika lingvistická. *Ročenka* Kruhu za r. 1953-1957² uvádí všechny přednášející a názvy přednášek proslovených v těchto letech v Praze, Brně a Bratislavě, s převahou lingvistických v Praze (49 z celkového počtu 81) a Bratislavě (5 z 9) a literárních v Brně (21 z celkového počtu 38).

Ve srovnání s přednáškovou činností Kruhu v prvních desetiletích jeho činnosti došlo v tomto směru k velkému rozmachu. Jak se dovídáme ze zprávy shrnující činnost tehdy ještě Klubu moderních filologů po jeho pětadvacetileté existenci (*Časopis pro moderní filologii*, 1936, XXII, s. 293-295), v r. 1913 Klub uspořádal tři přednášky a v téže zprávě dále čteme, že „Přednášek v Klubu v dobách poválečných ovšem časem ubývalo, neboť tento způsob sdělování a popularisování výtěžků vědecké práce se rozmohl mezitím všeobecně úžasnou měrou; kromě toho vznikala nová místa a střediska práce moderně filologické [Institut français (Ernest Denis), Pražský lingvistický

¹ Za zapůjčení *Ročenek* Kruhu moderních filologů a poskytnutí materiálů z Archivu AV ČR bych ráda poděkovala panu doc. PhDr. Josefu Hendrichovi, CSc., a za cenné informace z *Časopisu pro moderní filologii* panu docentu PhDr. Petru Čermákovi, PhD.

² Třináctistránkový strojepis této *Ročenky* je uložen v depozitáři Knihovny Akademie věd ČR.

kroužek, Slovanský ústav, Společnosti nedávno založené a j.). Přesto byl a jest Klub stále otevřen přednášečům, zvláště chtěli-li pojednat o tématech tak nebo onak exklusivních, zejména o otázkách čistě germanistických, anglistických nebo romanistických; činnost přednášková má se ostatně nyní zase osvěžit a obrodit.“ (s. 295)

K jisté době tohoto vývoje, či přesněji řečeno k modifikaci organizace přednáškové činnosti alespoň v oblasti lingvistiky dochází v posledních dvou desetiletích zejména v Praze. V pobočkách Kruhu je situace pro pořádání přednášek příznivější. V Praze se vzhledem k množství odborných institucí k pořádání přednášek většinou dvě nebo i tři vědecké společnosti či instituce sdružují, tj. Kruh moderních filologů vystupuje jako spolupořadatel.

Pokud jde o Odbornou skupinu pro funkční jazykozpyt, již její založení byl významný počín jak v rámci samotného Kruhu, tak z hlediska domácí lingvistiky obecně. Svědčí o tom mimo jiné skutečnost, že byla schválena krátce po ustavení Kruhu moderních filologů (místo původního Klubu) na podzim r. 1956. Vznik Odborné skupiny pro funkční jazykozpyt těsně souvisel s faktickou likvidací Pražského lingvistického kroužku, k níž v té době docházelo. V padesátých letech byly četné teze a někteří jeho představitelé ostře kritizováni a odmítáni (Vachek 1999, s. 66–67). Iniciátorem vzniku Odborné skupiny pro funkční jazykozpyt byl Bohumil Trnka, který byl s Pražským lingvistickým kroužkem od začátku úzce spojen jako jeden z jeho zakládajících členů. Odbornou skupinu založil ve snaze pokračovat v přednáškách a diskusích v duchu Pražského lingvistického kroužku v rámci Kruhu moderních filologů.

Hned na samém počátku své existence Odborná skupina pro funkční jazykozpyt významně vystoupila na mezinárodním fóru, což mělo kladné důsledky i pro možnost jejího dalšího působení. Josef Vachek v *Prolegomenech k dějinám Pražské školy jazykovědné* (1999, s. 67) o tom píše: „Do historie naší jazykovědy se Trnkova Skupina záslužně zapsala, když v r. 1957 zasáhla do sovětské diskuse o jazykovědném strukturalismu. Její elaborát (Trnka, Vachek aj. 1957) pak vyšel v sovětské revue *Voprosy jazykoznanija* a byl tam sympaticky přijat. Šlo tehdy o čin velmi statečný; teze elaborátu byly pak i v anglickém překladu vydány v osamostatnělé nové revue *Philologica Pragensia*.“ (Trnka, B., Vachek, J. et al., 1958) Historie vzniku této stati je zaznamenána ve zprávě o Odborné skupině pro funkční jazykozpyt v *Ročence Kruhu* z r. 1953–1957 (strojopis s. 13): „Odborná skupina pro funkční jazykozpyt byla ustavena v říjnu 1956. Jejím svolavatelem je univ. prof. Dr. Bohumil Trnka, tajemníkem Dr. Vladimír Hořejší. Během svých prvních pěti schůzí vypracovala skupina odpovědi na dotazník redakce *Voprosy jazykoznanija*, Moskva. Odpověď byla sestavena z referátů jednotlivých členů skupiny, referáty prodiskutovány. Konečný český elaborát byl přeložen do ruštiny a vyšel tiskem ve *Voprosech jazykoznanija* 1957, č. 3, s. 44–52. Ve zbývajících schůzích skupiny byly referáty a diskuse o neznámém moravském předchůdci historické fonologie Dr. Kuxovi z Olomouce, o teorii fonologie prof. Ivanesca, o neutralizaci v morfologii, o teorii slabiky a o metodách amerických lingvistických škol.“ O významu stati k otázkám strukturalismu svědčí skutečnost, že byla několikrát přetištěna: ruská verze v sborníku V. A. Zveginceva (1960, s. 100–110); anglické znění v čítance Josefa Vachka *A Prague School Reader in Structural Linguistics* (1964, s. 468–480), v souboru Trnkových statí *Selected Papers in Structural Linguistics* (1982, s. 70–80) a španělský překlad „La Lingüística estructural del Círculo de Praga“ vyšel ve sborníku *El Círculo de Praga* (Argente 1972, s. 13–29).

Bohumil Trnka byl svolavatelem a předsedou Odborné skupiny pro funkční jazykozpyt od jejího založení v r. 1956 až do své smrti v r. 1984. O jejím trvalém významu pro českou lingvistiku svědčí usnesení Předsednictva Kruhu moderních filologů po Trnkově úmrtí, z něhož cituji „Předsednictvo Kruhu moderních filologů při ČSAV uvážilo skutečnost, že by bylo škoda, kdyby činnost této skupiny měla skončit, a souhlasilo s návrhem, aby skupina pokračovala ve své činnosti. Uvážilo vše kladné, co skupina v minulosti učinila pro rozvoj české jazykovědy, zvláště pak ohlas a uznání její práce v r. 1956-7 v SSSR a jinde v zahraničí. To vše morálně zavazuje Kruh moderních filologů při ČSAV k tomu, aby se činnost skupiny rozvíjela dále a aby měla i nadále podporu. Předběžně byl svolavatelem skupiny určen doc. Dr. Jiří Nosek, DrSc. Odborná skupina se po delší přestávce sešla na 1. pracovní schůzce 14. listopadu 1984. Uctila památku zemřelého prof. Trnky a zvolila doc. Noska svolavatelem. Na pořadu jednání byly menší práce prof. Trnky, dosud neuveřejněné, jež byly přečteny a staly se podkladem k další činnosti: 1. Jazyk a logika; 2. Definice slova a příbuzné jevy. Druhá pracovní skupina byla 5. prosince 1984. Prof. Dr. Josef Vachek, DrSc., promluvil o funkci velkých grafémů v angličtině a češtině. Před vlastní přednáškou byl zvolen tajemníkem skupiny PhDr. Jaroslav Vacek, CSc., pracovník katedry věd o zemích Asie a Afriky FF UK. Další schůzka se předběžně plánuje na 9. ledna 1985, kdy má promluvit doc. J. Nosek o slovních druzích ve funkční perspektivě větné.“ (*Ročenka XVI.*, 1983-84, s. 34–35)

V uvedených citátech již byli uvedeni někteří členové skupiny a naznačena tematika probíraná na jejích zasedáních. Jádro Odborné skupiny tvořili její členové, ale často na rozšířených zasedáních vystupovali hosté, domácí i zahraniční. Pozváni byli např. Miroslav Dokulil k diskusi o svém článku „K otázce morfologických protikladů“, Paul L. Garvin přednášel o „Metodách amerických lingvistických škol“, rumunské lingvistiky P. Dimitrescu o „Systému deiktik v současné rumunštině“ a Tatiana Slama-Cazacu o „Statistic fonémů a pokusném předvídání“, přednášeli i hosté z Indie aj. Stálé jádro skupiny tvořili přední představitelé domácí anglistiky, germanistiky a romanistiky Bohumil Trnka, Josef Vachek, Jiří Krámský, Jiří Nosek, Pavel Trost, Otto Ducháček, Stanislav Lyer, Vladimír Hořejší, Zdeněk Wittoch, Václav Polák aj. Zároveň však byli jejími členy i mladí adepti lingvistiky, Rostislav Kocourek, Miroslav Renský, později Jaroslav Vacek. Autorka této stati přišla do Odborné skupiny jako aspirantka profesora Trnky. Mladým lingvistům tak byla dána možnost blíže se seznamovat s myšlenkami Pražské školy. Ve zprávách o činnosti odborných skupin v *Ročenkách* Kruhu nacházíme další jména: Otto Sechser, Ludovít Novák, Zlata Lešková, Vlasta Straková, Václav Blažek, Sáva Heřman, Jiřina Smrčková, Milena Poláčková aj. Počet přítomných členů na jednotlivých schůzkách se řídil tematikou a prostorovými možnostmi. Odborná skupina pro funkční jazykozpyt se obvykle scházela v pracovně profesora Trnky v hlavní budově Filozofické fakulty v č. 110, úzké místnosti, do níž se vešlo kolem 15 lidí. Nejčastěji na skupině přednášel sám profesor Trnka, opakovaně vystupovali Josef Vachek, Pavel Trost, Jiří Nosek, Jiří Krámský, Otto Ducháček, Vladimír Hořejší, Jaroslav Vacek aj.

Některé přednášky, které profesor Trnka přednesl v odborné skupině, byly otištěny v *Ročenkách* Kruhu moderních filologů: „Základy jazykové analýzy“ (*Ročenka XIV.*, 1979–1980, s. 5–8), „Profesor Vilém Mathesius a obecná jazyková báze jeho funkční analýzy“ (*Ročenka 15*, 1981-82, s. 26–35). Některé byly uveřejněny v *Kapitolách z funkční jazykovědy* (1988), které obsahují rukopisy z Trnkovy pozůstalosti. V úvodu

editora Jiřího Noska (s. 7–8), který je shromáždil a posmrtně vydal, čteme, že právě tato kniha soustřeďuje neuveřejněné přednášky přednesené hlavně v Odborné skupině. Šest okruhů, do kterých Jiří Nosek rozdělil dvacet kapitol knihy (Úvod, s. 8), dává dobrou představu o Trnkově přístupu k jazyku:

- a) lingvistická metodologie v nejširším smyslu a zásady jazykové analýzy, definice lingvistického rozboru, teorie jazykových plánů a jejich vzájemných vztahů;
- b) teorie jazykových znaků (k otázce jazykového znaku se Bohumil Trnka opětovně vracel);³
- c) teorie strukturního vývoje jazyka, vztah synchronie a diachronie;
- d) sémantika, vztah slov k významu a funkci, vztah jazyka a logiky;
- e) obecné otázky strukturní morfologie a syntaxe;
- d) délka slova a výstavby slabik ve slovech.

Teoretický rámec přednášek a diskusí dokresluje teze zmíněné stati *Prague Structural Linguistics*, kterou se Odborná skupina pro funkční jazykozpyt zapsala do dějin české jazykovědy. Z nich vybírám:

- Cíl lingvistické práce je rozbor jazykových projevů všech druhů, psaných i mluvených.
- Zákony, jimiž lze jazyk uchopit, jsou normotetické, tj. omezené na určitá časová období a určité typy jazykových projevů (na rozdíl od zákonů nomotetických působících mechanicky v přírodních vědách). Přes velkou rozmanitost jazyků jsou některé zákony všem společné, mají obecnou platnost.
- Strukturalismus zkoumá vztahy mezi prvky jazyka, které jsou chápány jako hierarchicky uspořádaný celek. Strukturalista chápe jazykovou skutečnost jako systém znakových událostí, jako systém korelátů k mimojazykové skutečnosti.
- Společné rysy strukturalistických škol (ženevské, pražské, kodaňské, bloomfieldovské) spočívají v odklonu od mladogramatických metod a v pojetí lingvistiky jako samostatné vědy založené na jazykovém znaku. V jiných rysech se liší, což se odráží i v jejich označeních: funkční lingvistika pražská, deskriptivní lingvistika americká (bloomfieldovská), glosematika Hjelmslevova.
- Pražská škola definuje foném nejen na základě distribuce ve slově a v promluvách (jako Hjelmslev a americký deskriptivismus), nýbrž také na základě jeho relevantních rysů. Americký deskriptivismus vylučuje sémantická kritéria, pražští fonologové zdůrazňují schopnost fonému lišit slova a morfémy.
- Lingvistická teorie není apriorní disciplína nezávislá na empirii, ale teoretický rámec odvozený z konkrétního jazykového materiálu. Lze ji ověřit, rozvíjet, zlepšovat na základě dalšího materiálu a výsledků výzkumu.
- Jazyk je systém v každém stadiu svého vývoje.
- Jazykový systém sestává ze čtyř plánů definovaných svými základními jednotkami: foném; slovo, morfém; věta; promluva.
- Každou jazykovou strukturu je třeba popsat na základě příslušného jazyka, nelze aplikovat kategorie jiných jazyků (latiny).
- Rozdíl mezi morfologií a syntaxí není chápán jako rozdíl mezi paradigmatickou (langue) a syntagmatikou (parole); spočívá v jednotkách, s kterými tyto plány

³ Nejnověji o Trnkově pojetí znaku píše Rostislav Kocourek (2010).

pracují: slovo x věta. Paradigmatiku (vztah buď/nebo) a syntagmatiku (vztah jak/tak) mají všechny plány.

- Dichotomie langue: parole není realistický základ; i v parole = promluvách je třeba odhalit kód inherentních strukturních pravidel.
- Lexikální stránka jazyka je důležitá složka jazyka, podstatná ve všech jazykových plánech, neboť se zabývá významem. Výzkum strukturních rysů významu je jeden z nejnáléhavějších úkolů moderní lingvistiky.
- Strukturní zásady platí i v diachronii; diachronické zákony se od synchronických liší pouze tím, že platí jen v období určeném relativní chronologií.
- Pražská škola zdůrazňuje funkční roli jazyka jako systému sloužícího k uspokojování komunikativních a expresivních potřeb jazykového společenství.
- Studium korelace kultura : jazyk je jeden z hlavních úkolů lingvistiky.
- Pro jazykový rozbor je důležitá též kvantitativní stránka jevů (kvantitativní lingvistika).

Uvedené teze svědčí o životnosti myšlenek Pražské školy i v době současné.

Shrme-li činnost Odborné skupiny pro funkční jazykozpyt, lze říci, že podstatně přispěla k překlenutí skoro čtyřicetileté mezery mezi dobou působnosti Pražského lingvistického kroužku a jeho obnovením počátkem devadesátých let. Nebyla ovšem jediná, v době pražského jara došlo k výraznému oživení zejména v oblasti publikační. V šedesátých letech byly obnoveny *Travaux du Cercle linguistique de Prague* pod názvem *Travaux linguistiques de Prague*.⁴

V názvu teoretického rámce Pražské školy „funkční strukturalismus“ Bohumil Trnka představoval směr strukturalistický, zatímco přívlastek „funkční“ bývá spojován především s Vilémem Mathesiem, na něhož navazoval nejvíce Josef Vachek.

O inspirativnosti strukturalistických idejí Pražské školy, o jejichž kontinuitu a rozvíjení se významně přičinil Kruh moderních filologů prostřednictvím Trnkovy odborné skupiny, jakož i četnými přednáškami na svém širším fóru, svědčí konference Prague School and Theories of Structure, pořádaná v Praze v r. 2008, jejíž lingvistická sekce se zabývala především odkazem Bohumila Trnky.

Literatura

- ARGENTE, Joan A. (ed.) (1972): *El Círculo de Praga*. Anagrama: Barcelona.
- KOCOUREK, R. (2010): On Trnka on linguistics and signs. In Procházka, M. – Malá, M. – Šaldová, P. (eds), *The Prague School and Theories of Structure. Interfacing Science, Literature, and the Humanities* / ACUME 2, Vol. 1 Goettingen: V&R unipress. S. 61–86.
- TRNKA, B (1982): *Selected Papers in Structural Linguistics*. Amsterdam: Mouton.
- TRNKA, B. (1988): *Kapitoly z funkční jazykovědy*. Acta Universitatis Carolinae – Philologica, Monographia CIII. Praha: Univerzita Karlova.
- TRNKA, B. – Vachek, J., et al. (1958): Prague structural linguistics. *Philologica Pragensia* 1, s. 33–40).

⁴ Po obnovení činnosti Pražského lingvistického kroužku začala v devadesátých letech vycházet třetí řada *Travaux* s dvojjazyčným titulem, původním francouzským, a anglickým: *Travaux du Cercle linguistique de Prague* NS *Prague Linguistic Circle Papers*.

- VACHEK, J. (1964) *A Prague School Reader in Structural Linguistics*. Bloomington: Indiana University Press.
- VACHEK, J. (1999): *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*. Jinočany: Nakladatelství H&H.
- ZVEGINCEV, V. A. (1960) *Istorija jazykoznanija XIX i XX vekov v očerkach i izvlečenijach* 2. Moskva.
-

Libuše Dušková

Linguistic Activities of Czech Modern Language Association

(Abstract)

The article outlines the activities of Czech Modern Language Association in the sphere of linguistics during the second half of the last century. They largely consisted in lectures followed by discussions, among which linguistic topics mostly prevailed. An important role in this respect was played by the Group for functional linguistics, one of the specialized groups within the Association. The Group was founded by Bohumil Trnka at the time of the dissolution of the Prague Linguistic Circle to provide ground for its further activities. It assembled the foremost Czech scholars in English, Romance and Germanic studies through whom the younger members became acquainted with the tenets of the Prague school of linguistics. The activities of Czech Modern Language Association in this sphere as a whole greatly contributed to bridging the gap in the development of Czech linguistics between the late fifties and the nineties, when the Prague Linguistic Circle resumed its prewar status and activities.

Key words:

Linguistic Activities of Czech Modern Language Association; Prague school, Prague linguistic circle, structuralism, functional linguistics, Association yearbooks

Klíčová slova:

lingvistické aktivity Kruhu moderních filologů; Pražská škola; Pražský lingvistický kroužek; strukturalismus; funkční lingvistika; Ročenky

CELOSTÁTNÍ SEMINÁŘ K TEORETICKÝM ZÁKLADŮM DIDAKTIKY CIZÍCH JAZYKŮ V LETECH 1995–2009

JANA FOLPRECHTOVÁ

(*Katedra germanistiky FF UJEP, Ústí nad Labem*)

Cílem tohoto příspěvku je stručné souhrnné ohlédnutí za celostátním seminářem k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků, který již od roku 1995 pravidelně dvakrát ročně organizuje katedra rusistiky a lingvodidaktiky PedF UK v Praze ve spolupráci s Kruhem moderních filologů. V rámci stručného několikastránkového příspěvku není možné podrobně analyzovat a hodnotit přínos všech již téměř 60 přednášek, které na semináři zazněly během uplynulých 15 let. Zájemce o podrobnější informace odkazujeme na časopis *Cizí jazyky*, v němž byly uveřejněny přehledné zprávy o všech třiceti dosavadních setkáních.

Seminář vznikl z podnětu mladých VŠ didaktiků, zejména z podnětu katedry germanistiky PedF MU v Brně. V roce 1995–2001 byli odbornými garanty semináře prof. PhDr. Stanislav Jelínek, CSc. z PedF UK v Praze a doc. PhDr. Josef Hendrich CSc., tehdejší předseda Kruhu moderních filologů a zároveň předseda redakční rady časopisu *Cizí jazyky*. V druhé polovině trvání semináře, tedy v letech 2002–2009 tuto štafetu postupně převzaly PaedDr. Jana Folprechtová, CSc. a doc. PhDr. Marie Fenclová, CSc., tehdy ještě obě jako pracovnice PedF UK v Praze.

Seminář vznikl v době významných společenských změn po roce 1989, které vyvolaly nové aktuální potřeby v oblasti výuky cizích jazyků a spolu s tím samozřejmě i v přípravě učitelů cizích jazyků. Jedním ze základních cílů semináře bylo i nadále zůstat vytvářet a udržovat společnou platformu odborníků, kteří mohou na tyto potřeby a změny adekvátně reagovat. Není jistě náhodné, že k pravidelným návštěvníkům semináře nepatří jen vysokoškolští didaktici cizích jazyků, studenti učitelství jazykových aprocací a účastníci doktorského studia, ale také pracovníci MŠMT ČR a zástupci významných zahraničních institucí (Goethe-Institut, British Council, Ruské středisko vědy a kultury, Metodické centrum Bratislava, VÚP v Praze aj.). V průběhu svého již patnáctiletého trvání se celostátní seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků stal zásadní akcí celostátního významu, která reprezentuje činnost Kruhu moderních filologů v oblasti lingvodidaktiky.

Jak je uvedeno ve zprávě z dosud posledního, tedy 30. setkání (Havelková 2010), v pojetí semináře se promítlo úzké sepětí české didaktiky cizích jazyků s vývojem této disciplíny v zahraničí. Bylo využito zejména mezinárodních kontaktů Kruhu moderních filologů, který je dlouholetým členem Mezinárodní federace učitelů živých jazyků. Významně se o to zasloužil především doc. J. Hendrich, který byl

předsedou Kruhu moderních filologů a čestným prezidentem Mezinárodní federace učitelů živých jazyků, a dále také doc. M. Fenclová, předsedkyně středoevropského regionu téže organizace.

Každé další setkání účastníků semináře je velmi cennou příležitostí k výměně zkušeností a názorů mezi odborníky různých generací, ale i rozmanitých jazykových oblastí, bohaté zastoupení má zejména didaktika angličtiny, němčiny, ruštiny, francouzštiny, částečně byla zastoupena také didaktika španělštiny.

Velmi významnou úlohu plní celostátní seminář rovněž v oblasti dalšího profesního růstu vysokoškolských pedagogů zaměřených na didaktiku cizích jazyků. V této souvislosti můžeme uvést jeden zajímavý statistický údaj: V rámci semináře k dnešnímu dni zaznělo již na šedesát přednášek k rozmanitým dílčím didaktickým otázkám. Z toho téměř pětinu (jedenáct přednášek) připravili frekventanti nebo též absolventi doktorského studia v oboru pedagogika se specializací na didaktiku cizích jazyků. V některých přednáškách byly též prezentovány připravované nebo již úspěšně obhájené habilitační práce za účelem získání docentury v tomtéž oboru.

Konkrétní volba témat byla od samého počátku řešena tak, aby se dotýkala především společných otázek různých oborových didaktik cizích jazyků a aby směřovala hlavně ke stěžejním otázkám obecné didaktiky cizích jazyků. Některá témata však nabízela zároveň velmi zajímavé hledisko srovnávací, zejména ve vztahu k přípravě učitelů cizích jazyků v různých evropských zemích.

Na první pohled by se mohlo zdát, že dosavadní program semináře byl do značné míry pouze výsledkem souhry náhod a momentálně volných kapacit pro odbornou přípravu jednotlivých přednášek. Při celkovém pohledu zpět se však velmi zřetelně ukazuje relativní vyváženost čtyř základních tematických okruhů:

- a) Otázky profesní přípravy učitelů cizích jazyků pro různé stupně výuky, včetně dalšího vzdělávání učitelů;
- b) Uplatnění zřetele k osobnosti žáka a některé základní psychologické otázky didaktiky cizích jazyků;
- c) Tvorba učebních osnov, učebnic a dalších výukových médií, spolu s řešením obecných přístupů ke vztahu jazykových prostředků a řečových dovedností;
- d) Výuka cizích jazyků v evropském kontextu a otázky jazykové politiky Evropské unie.

Přednášky z tematického okruhu vzdělávání učitelů se týkaly zejména vztahu teorie a praxe v lingvodidaktické přípravě učitelů cizích jazyků a rozvoje vyučovacích dovedností, nezbytných pro zvládnutí učitelské profese.

Uplatnění zřetele k osobnosti žáka se v cyklu přednášek promítlo jednak v obecnější rovině, jednak v několika přednáškách s konkrétnější tematikou. Zvláštní pozornost byla věnována činnostnímu a osobnostnímu pojetí výuky, výuce nadaných žáků, otázkám individualizace výuky, diagnostice učebních stylů a rozvoji autonomního učení, výuce žáků se specifickými vzdělávacími potřebami, otázkám humanizace výuky a možnostem využití některých alternativních metod na různých typech a stupních škol.

V přednáškách věnovaných tvorbě učebnic a dalších výukových materiálů byla zdůrazněna velká odpovědnost učitelů za kritický výběr kvalitních učebních souborů a za jejich efektivní využití ve výuce.

Přednášky k jazykové politice Evropské unie zdůraznily nutnost záměrného pěstování jazykové diverzity a poukázaly na velmi závažná rizika jednostranných preferencí tzv. velkých jazyků.

Čtyři základní tematické okruhy, které jsem zde mohla charakterizovat pouze velice zkratkovitě, by podle mého názoru bylo vhodné zachovat a rozvíjet i v další dekádě plánovaných setkání, neboť jejich problematika v zásadě pokrývá stěžejní otázky didaktiky cizích jazyků.

Na základě uvedeného celkového přehledu můžeme konstatovat, že celostátní seminář k teoretickým základům DCJ v té podobě, jak dosud probíhal, a s obsahem, který dosud nabídl, je velmi rozsáhlým a dosti náročným kolektivním dílem, které rozhodně stojí za to dále rozvíjet.

Věříme, že celostátní seminář bude i v dalších letech úspěšně pokračovat, a k tomuto pokračování přejeme jeho organizátorům i odborným garantům hodně zdaru. Za nejvýznamnější úkol celostátního semináře k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků pro nejbližší budoucnost považujeme utváření kritických pohledů na všechna řešení lingvodidaktických otázek, která by se mohla jevit jako lacině konjunkturální, komerčně líbivá, jednostranně pragmatická, a v mnoha směrech dokonce i ohrožující úroveň vzdělanosti nových generací.

Chronologický přehled jednotlivých setkání celostátního semináře a zpráv publikovaných v časopise *Cizí jazyky*

Seminář č. 1: Klíčové otázky didaktiky cizích jazyků se zřetelem k profesionální přípravě učitelů (27. 4. 1995; přednášející prof. PhDr. Stanislav Jelínek, CSc.)

PZ: Liptáková, Z.: Seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 1994-95, roč. 38, č. 9, s. 387–388.

Seminář č. 2: Žák jako aktivní subjekt vyučování cizím jazykům, práce se slabými a talentovanými žáky (16. 11. 1995; přednášející doc. PhDr. Iva Pýchová, CSc. a prof. PhDr. Stanislav Jelínek, CSc.)

PZ: Liptáková, Z.: Druhý seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 1995-96, roč. 39, č. 7–8, s. 138.

Seminář č. 3: Problematika tvorby učebních osnov a učebnic cizích jazyků (18. 4. 1996; přednášející doc. PhDr. Leoš. Houska, CSc. a doc. PhDr. Vlasta. Hlavičková, CSc.)

PZ: Folprechtová, J.: Seminář k tvorbě učebních osnov a učebnic. *Cizí jazyky*, 1996-97, roč. 40, č. 1–2, s. 24–25.

Seminář č. 4: Znovu k problematice tvorby učebních osnov a učebnic cizích jazyků (21. 11. 1996; přednášející doc. PhDr. Iva Pýchová, CSc. a doc. PhDr. Radko Purm, CSc.)

PZ: Liptáková, Z.: 4. seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 1996-97, roč. 40, č. 9–10, s. 166.

Seminář č. 5: Problematika učebnic a zřetel k mateřštině při vyučování cizím jazykům (17. 4. 1997; přednášející Mgr. Jaroslava Ivanová a PhDr. Marie. Fenclová, CSc.)

- PZ: Šperlová, M.: Seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 1997-98, roč. 41, č. 3-4, s. 66-67.
- Seminář č. 6:** Gramatika jako problémová složka vyučování cizím jazykům (13. 1. 1997; přednášející prof. PhDr. Stanislav Jelínek, CSc. a PhDr. Eva Berglová)
 PZ: Perclová, R.: Seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 1997-98, roč. 41, č. 7-8, s. 136-137.
- Seminář č. 7:** Problematika schopností k osvojování cizích jazyků a vztahy receptivnosti a produktivnosti při osvojování slovní zásoby (23. 4. 1998; přednášející doc. PhDr. Iva Pýchová, CSc. a PaedDr. Jana Folprechtová, CSc.)
 PZ: Janíková, V.: Seminář k osvojování slovní zásoby. *Cizí jazyky*, 1998-99, roč. 42, č. 1-2, s. 27.
- Seminář č. 8:** Evropské projekty vyučování cizím jazykům (26. 11. 1998; přednášející doc. PhDr. Alena Lenochová, CSc.)
 PZ: Hofmannová, M. Seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 1998-99, roč. 42, č. 9-10, s. 171-172.
- Seminář č. 9:** Evidence a hodnocení výsledků vyučování – učení cizím jazykům (8. 4. 1999; přednášející Mgr. Radka Perclová, MA a PaedDr. Hana Andrášová)
 PZ: Zelenková, D. – Bradáčová, Z.: Devátý seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 1999-2000, roč. 43, č. 1, s. 26.
- Seminář č. 10:** Další vzdělávání učitelů cizích jazyků a problematika uměleckých textů při výuce cizích jazyků (18. 11. 1999; přednášející Mgr. Katarína Gogová a PhDr. Radka Hříbková, CSc.)
 PZ: Nečasová, P.: 10. seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 1999-2000, roč. 43, č. 4, s. 141-142.
- Seminář č. 11:** Individuální přístup k žákům se specifickými poruchami učení (13. 4. 2000; přednášející PhDr. Eva Podhajská a Mgr. Pavla Nečasová)
 PZ: Folprechtová, J.: 11. celostátní seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2000-2001, roč. 44, č. 1, s. 31.
- Seminář č. 12:** Znovu k výuce cizích jazyků u žáků se specifickými poruchami učení (23. 11. 2001; přednášející doc. PhDr. Alena Lenochová, CSc. a Mgr. Iva Kondrová)
 PZ: Folprechtová, J.: 12. celostátní seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2000-2001, roč. 44, č. 4, s. 139-140.
- Seminář č. 13:** Evropský rok jazyků a otázky jazykové propedeutiky (5. 4. 2001; přednášející Mgr. Jaroslava Deliřová – MŠMT a PhDr. Marie Fenclová, CSc.)
 PZ: Suchánková, H.: Další seminář didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2001-2002, roč. 45, č. 1, s. 5-6.
- Seminář č. 14:** Koncepční otázky vysokoškolské výuky didaktiky cizích jazyků (25. 11. 2001; přednášející prof. PhDr. Stanislav Jelínek, CSc. a Mgr. Radka Perclová, MA)
 PZ: Ježková, V.: 14. seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2002-2003, roč. 46, č. 1, s. 28-29.
- Seminář č. 15:** Lingvodidaktická příprava učitelů cizích jazyků v některých evropských zemích (17. 4. 2002; PhDr. Eva Berglová)
 PZ: Rajnochová, N.: 15. seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2002-2003, roč. 46, č. 2, s. 68.

- Seminář č. 16:** Lingvodidaktická příprava učitelů cizích jazyků pro 1. stupeň ZŠ (14. 11. 2002; přednášející doc. PhDr. Alena Lenochová, CSc., Mgr. Z. Faklová, J. Ivanová, MA)
PZ: Ježková, V.: 16. seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2002–2003, roč. 46, č. 5, s. 173.
- Seminář č. 17:** K uplatnění emocionálního faktoru při vyučování cizím jazykům (17. 4. 2003; přednášející PaedDr. Jana Folprechtová, CSc. a PhDr. Věra Janíková, Ph.D.)
PZ: Egrtová, S.: 17. seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2003–2004, roč. 47, č. 1, s. 34.
- Seminář č. 18:** Využití typů paměti a interferenční vlivy při výuce cizích jazyků (13. 11. 2003; přednášející Mgr. Hana Suchánková a doc. PhDr. Jindřich Rajnoch, CSc.)
PZ: Lachout, M.: 18. seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2003–2004, roč. 47, č. 4, s. 155–156.
- Seminář č. 19:** Jazyková politika Rady Evropy a Evropské unie v souvislosti se vstupem ČR do EU (28.4. 2004; přednášející PhDr. Irena Mašková – MŠMT a PhDr. Marie Fenclová, CSc.)
PZ: Lachout, M.: 19. seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2004–2005, roč. 48, č. 1, s. 63.
- Seminář č. 20:** Osobnostní a činnostní pojetí výuky v didaktice cizích jazyků (25. 11. 2005; přednášející prof. PhDr. Zdeněk Helus, DrSc. a prof. PhDr. Stanislav Jelínek, CSc.)
PZ: Lachout, M.: 20. seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2004–2005, roč. 48, č. 4, s. 137.
- Seminář č. 21:** Autonomní učení v didaktice cizích jazyků, žákovské styly učení, možnosti jejich diagnostiky a aplikace (14. 4. 2005; přednášející prof. PhDr. Eva Tandlichová, CSc. a prof. PhDr. Jiří Mareš, CSc.)
PZ: Klarová, Š.: 21. celostátní seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2005–2006, roč. 49, č. 1, s. 11–13.
- Seminář č. 22:** Projektové vyučování v didaktice cizích jazyků (24. 11. 2005; přednášející Mgr. Pavla Nečasová a PhDr. Kateřina Kapounová–Bavorová)
PZ: Klarová, Š.: 22. celostátní seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2005–2006, roč. 49, č. 5, s. 200–201.
- Seminář č. 23:** K otázkám humanizace výuky v didaktice cizích jazyků (4. 5. 2006; přednášející prof. PhDr. Lumír Ries, CSc. a PhDr. Pavla Zajícová, Ph.D.)
PZ: Folprechtová, J. – Fenclová, M.: 23. celostátní seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2006–2007, roč. 50, č. 1, s. 26–27.
- Seminář č. 24:** Učebnice cizích jazyků, jejich tvorba, analýza, hodnocení a funkční využití (30. 11. 2006; prof. PhDr. Stanislav Jelínek, CSc., doc. PhDr. Věra Janíková, Ph.D., Mgr. Radka Perclová, MA, Mgr. Jana Kolmanová, PhDr. Hana Žofková, CSc.)
PZ: Havelková, L.: 24. seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2006–2007, roč. 50, č. 4, s. 150–151.
- Seminář č. 25:** K problematice rané výuky cizích jazyků (26. 4. 2007; přednášející Mgr. Světlana Hanušová, Ph.D. a Mgr. Petr Najvar)
PZ: Folprechtová, J. – Šťastníková, T.: 25. celostátní seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2007–2008, roč. 51, č. 1, s. 28–29.

- Seminář č. 26:** Vybrané interdisciplinární otázky didaktiky cizích jazyků (6. 12. 2007; přednášející doc. PhDr. Alena Lenochová, CSc. a PhDr. Martin Lachout, Ph.D.)
PZ: Havelková, L.: 26. celostátní seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2007–2008, roč. 51, č. 5, s. 172–173.
- Seminář č. 27:** Alternativní metody výuky cizích jazyků a možnosti jejich realizace v praxi (15. 7. 2008; přednášející doc. PhDr. Jarmila Mothejzíková, CSc., PaedDr. Jana Folprechtová, CSc. a Mgr. Barbora Dočkalová–Müller)
PZ: Šťastníková, T.: 27. celostátní seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2008–2009, roč. 52, č. 2, s. 68.
- Seminář č. 28:** Moderní přístupy k osvojování gramatiky v didaktice cizích jazyků (13. 11. 2008; přednášející PaedDr. Dana Háňková a Mgr. Martin Mikuláš)
PZ: Klarová, Š.: 28. celostátní seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2008–2009, roč. 52, č. 3, s. 104.
- Seminář č. 29:** Problematika umělecké literatury v didaktice cizích jazyků (23. 4. 2009; přednášející PhDr. Hana Kyloušková, Ph.D. a PhDr. Josef Dohnal, CSc.)
PZ: Besedová, P.: Poslání literatury na 29. semináři k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2009–2010, roč. 53, č. 1, s. 29–30.
- Seminář č. 30:** Využití moderních informačních technologií ve výuce cizích jazyků (19. 11. 2009; přednášející Mgr. Irena Dominiková, PhDr. Martin Lachout, Ph.D., Mgr. Jiří Havlík – nakladatelství Fraus)
PZ: Havelková, L.: 30. celostátní seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, 2009–2010, roč. 53, č. 3, s. 98–100.
-

Jana Folprechtová

Das gesamtstaatliche Seminar zu den theoretischen Grundlagen der Fremd-sprachendidaktik in der Tschechischen Republik von dem Jahre 1995 bis 2009

(Resumé)

Dieser Beitrag berichtet über das gesamtstaatliche Seminar zu den theoretischen Grundlagen der Fremdsprachendidaktik, das seit dem Jahre 1995 durch den Lehrstuhl für Russistik und Linguodidaktik an der pädagogischen Fakultät der Karlsuniversität in Prag unter Zusammenarbeit vom Kreis der modernen Philologen in der Tschechischen Republik regelmäßig zweimal im Jahr organisiert wird. Es fanden bereits 30 Tagungen von diesem Seminar statt. Als Garanten dieses Seminars wirkten von 1995 bis 2001 Professor Stanislav Jelínek und Dozent Josef Hendrich. Im Zeitraum von 2002 bis 2009 übten diese Funktion Fachassistentin Jana Folprechtová und Dozentin Marie Fenclová aus. Im Rahmen des Seminars gab es bisher 4 wichtigsten Themenbereiche:

1. Professionelle Ausbildung von Fremdsprachenlehrern/Innen;
2. Berücksichtigung der Schülerpersönlichkeit und die grundlegenden psychologischen Fragen der Fremdsprachendidaktik;

3. Erstellung und Beurteilung von Curricula, Lehrwerken und weiteren Lehrmaterialien;
4. Fremdsprachenunterricht im europäischen Zusammenhang und die Sprachpolitik der EU.

The national seminar to the theoretical fundamentals of foreign language methodology in the Czech Republic since 1995 to 2009

Key words:

the national seminar to the theoretical fundamentals of foreign language methodology in the Czech Republic; the organizers of the national seminar; the warranters of the national seminar; the main topics of the national seminar; the contribution of the national seminar for the foreign language methodology as a scientific branch

Klíčová slova:

celostátní seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků; pořadatelé semináře; garanti semináře; hlavní témata semináře; význam celostátního semináře pro didaktiku cizích jazyků jako vědeckou disciplínu

KLUB A KROUŽEK ÚVAHY O DYNAMICE ČESKÉ FILOLOGIE

TOMÁŠ HOSKOVEC

(Ústav jazykovědy a baltistiky, Masarykova universita, Brno)

Klub moderních filologů a Pražský lingvistický kroužek jsou dva spolky, jež v dějinách české filologie vznikly bezprostředně po sobě, ačkoliv data jejich založení dělí od sebe šestnáct, případně plných dvacet let. Jaký rozdíl v okolnostech a způsobu vzniku! Klub je nové včelstvo, které se jakoby naráz vyrojí z úlu Jednoty českých filologů a okamžitě začne vydávat vlastní časopis (1910/1911). Téměř veškerá činnost Klubu se soustředí na jeho vydávání, a to včetně činnosti výdělečné, jakou si dnes těžko dovedeme představit: Klub po celou dobu své existence pořádá kursy moderních jazyků, psaní na stroji a těsnopisu; zato přednášková zasedání svolává zcela výjimečně. Kroužek vzniká nenápadně, v malém počtu (1926) a konstituuje se právě naopak při četných schůzkách přednáškově-diskusních. Své názory představuje nejprve v zahraničí (1928), pak ve vlasti na mezinárodních forech (1929, 1930) a teprve po letech se vůbec zajímá o oficiální registraci (1930/1931) a ještě později zřizuje vlastní publikační forum pro domácí kulturní i odbornou veřejnost (1935); finančně žije z příspěvků a darů, na své práce umí získat podporu tuzemskou i zahraniční, do svých publikačních podniků dokáže zaangažovat velká nakladatelství (Melantrich, Borový, Družstevní práce). Klub se přirozeně vymezuje vůči Jednotě, leč obě strany o tom mlčí. Kroužek se hlasitě vymezuje ideově, což mnohé instituce pokládají za vymezení institucionální. Když Kroužek začne být známý v širších vědeckých a kulturních kruzích českých, fakticky od roku 1932, objevují se snahy založit filologický spolek, který by byl jako Kroužek a přitom nebyl Kroužkem: Literárně historická společnost (1934/1935), Společnost pro slovanský jazykozpyt (1935), Kruh přátel českého jazyka (1938). Dvojí členství v Klubu a v Jednotě je naprosto běžná záležitost, vztahy členů Kroužku ke členům spolků, jež vznikly po něm, jsou často napjaté, někdy vyložené nepřijemné. Podívejme se na bližší souvislosti.

1. Vznik Klubu moderních filologů zajímavě opakuje vznik Jednoty českých filologů o půl století dřív. Ta se ustanovila 1868 jako vzájemný podpůrný spolek českých studentů filosofické fakulty, kterým tehdejší způsob výuky neposkytoval dostatečné vzdělání v oborech, jež je zajímaly.¹ Rozhodli se proto vzdělávat svépomocí nezávisle na universitě, v čemž je velmi často přímo podporovali jejich univerzitní profesori. Filologové nebyli jediní. Již 1862 se ustanovila Jednota českých

¹ Filozof musel bez ohledu na své zájmy a zaměření složit rigorózní zkoušku z teoretické a praktické filozofie, z matematiky, fyziky a všeobecných dějin; disertační práce se nepožadovala. Ještě Jan Gebauer si tak za studií zapisoval víc předmětů matematických než lingvistických.

matematiků,² následovaly Klub přírodovědný (1869) a Historický klub (1871). Zlepšení studijních poměrů a podmínek přinesl až nový rigorózní řád filosofické fakulty (1872). Po vzoru matematiků, kteří zkusili vydávat nejprve výroční *Zprávy českých matematiků* (1870–1872), pak *Časopis pro pěstování matematiky a fyziky* (1872, pokračuje dosud), začali filologové vydávat *Listy filologické a pedagogické* (1874, pokračuje dosud).³

Časopis završil proměnu Jednoty ze spolku studentského v organizaci stavovskou, sdružující co nejširší kulturní obec českou: *Listy* si předplácejí nejen čeští gymnasiální profesori, ale i kněží, městští zastupitelé, peněžní ústavy.⁴ Jednota následně vydává též učebnice, latinské a řecké texty pro školní potřebu, odborné monografie.

Je na místě se ptát, čím to, že Jednota českých filologů se nestala tak silnou a bohatou organizací, jakou měli čeští matematici a fyzikové. Jednota matematicko-fyzikální, především za starosty Valoucha,⁵ zbohatla natolik, že zřídila nakladatelství a knihkupectví,⁶ koupila si tiskárnu vlastní, skupila konkurenční,⁷ založila společnost pro výrobu vědeckých přístrojů i učebních pomůcek, postavila v Praze krásný funkcionalistický dům; kromě toho měla zásadní slovo v organizování pedagogického i vědeckého života svých oborů, včetně obsazování profesur. Jednota filologická o nic takového ani neusilovala a soustředila se čím dál víc na «čistou vědu»; chyběla jí mocenská i hospodářská dravost, již se vyznačovali někteří představitelé matematicko-fyzikální obce, a jsem přesvědčen že to nakonec bylo pro obor dobře.⁸

I u vzniku Klubu moderních filologů 1910 stojí studentské kroužky,⁹ individuálně se připojují starší studenti, absolventi, docenti, gymnasiální i universitní profesori. Klub vidí svůj úkol ve vydávání časopisu, což jasně říká ve výroční zprávě za první správní rok a opakuje ve zprávách dalších (jsou otiskovány v ČMF). Klub vyzývá všechny příznivce moderní filologie, aby se stali jeho členy a předplatiteli časopisu, neboť jen tak „...bude moci plnit úkoly, jež si vytkl“. Vlastní znění oněch úkolů nikde neuvádí.

První strana nového časopisu není pouze titulní. Bezprostředně pod záhlavím *Časopis pro moderní filologii*. Vydává Klub moderních filologů a datací “Ročník I, 1. ledna 1911,

² Šlo o vůbec první studentský spolek založený v Rakouské říši po pádu Bachova režimu (1859) a zavedení omezeného parlamentarismu (1861).

³ Klub přírodovědný na vlastní časopis ani nepomýšlel, protože už vycházela Purkyněho *Živa* (1853) a záhy přibývá Fričův *Vesmír* (1871). Čeští historikové měli své přirozené publikační forum v *Časopise Českého museum* (1831), teprve později zakládají Goll a Rezek *Český časopis historický* (1895).

⁴ Domnívám se, že takovému rozšíření významně napomáhal právě pedagogický rozměr *Listů*, který se nyní považuje za téměř nedoplnění. V podmínkách překotně se ustanovující národní společnosti pedagogika hluboce souzní s programem národně-výchovným a zároveň má blízko k rodící se moderní psychologii. Vypuštění pedagogiky (1886) je důsledkem rozhodnutí zbylých dvou redaktorů, Krále a Gebauera, poté co Kvíčala na funkci resignoval kvůli sporům o Rukopisy, jít dál výlučně cestou vědecké filologie.

⁵ Ano, je to Miloslav Valouch (1878–1952) z *Valouchových tabulek matematicko-fyzikálních*.

⁶ Vydávají u nich a v komisi prodávají jak Klub, tak Kroužek.

⁷ To byla ta slavná tiskárna *Prometheus*, z níž vyšla řada publikací Kroužku.

⁸ Jistě ani českým filologům nechyběla bojovnost, někdy přímo svěřpá. Ta však byla v důsledku sporů o Rukopisy napřena jinam a filologická obec nedokázala vystupovat stavovsky jednotně.

⁹ Jmenovitě jde o Kroužek českých slavistů, Kroužek českých germanistů a Cercle français des étudiants. To jsou přitom jen příklady studentských podpůrných spolků, jakých tehdy působilo mnohem víc. Typickým výstupem takového spolku byly tiskem rozmnožené rukou sepsané přednášky, v ideálním případě zkontrolované přednášejícím profesorem (takto třeba Kroužek českých germanistů vydává 1911 Hujerovo *Srovnávací hláskosloví indoevropské*); běžnou činností byly vzájemné referáty o četbě.

Sešit 1” začíná stat’ “Jmám za to, že...” s podtitulem “Napsal Josef Zubatý”. Stat’ sama by mohla stejně dobře vyjít v *Listech*, v *Časopise* představuje především gesto, jímž největší český filolog té doby žehná novému podniku. V celém prvním sešitě, v celém prvním ročníku, ba nikdy později nenajdeme text, který by osvětloval program časopisu. Kdo si chce udělat představu o tehdejší chápání moderní filologie, musí časopis projít obsahově. Nenajde však nic, co by se svým pojetím lišilo od *Listů filologických*, a sama materiálová základna *Časopisu*, moderní jazyky slovanské, germánské, románské, byla vždy zastoupena a zůstává nadále přijímána též v *Listech*, jež se svou strukturou od *Časopisu* nijak neliší.¹⁰

O Klubu a *Časopise* zcela mlčí i *Listy*. Absence jakéhokoliv programového vyhlášení stojí v nápadném kontrastu k ostatním filologickým periodikům, jež tehdy začínají vycházet, i k tomu jedinému, jež předcházelo.¹¹

2. Okolnosti vzniku *Časopisu pro moderní filologii* (1911) objasňuje svým úvodním oznámením jeho vrstevník *Sborník filologický* (1910): česká filologie mimořádně narostla na objemu, takže potřebuje nová publikační fora. Obraz vyrojení nového včelstva, kterým jsme tento příspěvek začali, byl opodstatněný.

Na vrcholu akademických struktur té doby stojí generace Josefa ZUBATÉHO (1855–1931). Z generačně starších svou autoritou dále působí Jan GEBAUER (1838–1907),¹² který spolu s Josefem KRÁLEM (1853–1917) vedl *Listy filologické* až do roku 1905; nyní je střídají Jaroslav VLČEK (1860–1930) a František GROH (1863–1940). Zubatý s Vlčkem ještě založí *Naši řeč* (1917) a z jejich generace v redakci dále usedne František BÍLÝ (1854–1920), leč výkonně již časopis povedou Emil SMETÁNKA (1875–1949) a Václav ERTL (1875–1929). Výmluvnou generační posloupnost vykazuje i trojice prvních redaktorů *Časopisu pro moderní filologii*: Jan MÁCHAL (1855–1939), Josef JANKO (1869–1947), Prokop Miroslav HAŠKOVEC (1876–1935). Smetánku, Ertla a Haškovce berme za dolní okraj generace, z níž se Klub zrodil.

Díváme-li se do soupisu členů první výroční zprávy Klubu, jednoznačně převažují filologové, jimž ještě ani nebylo, či teprve čerstvě je třicet let. Za referenční jméno oné generace vezmeme Viléma Mathesia, dlouholetého redaktora *Časopisu* (1922–1942), narozeného v symbolickém roce rozdělení pražské university na německou a českou (1882). Omezíme-li se na sedm let věkového odstupu nahoru i dolů, vidíme obrovskou sílu českých filologů s nejrůznějším materiálovým zázemím: egyptolog František LEXA (1876–1960), orientalista starověku Bedřich HROZNÝ (1879–1952), orientalisté novověku Vincenc LESNÝ (1882–1953), Jan RYPKA (1886–1968), ugrofinista Pavol BUJNÁK

¹⁰ *Listy* se vnitřně člení do oddílů Pojednání, Úvahy, Hlídka programů středních škol, Drobné zprávy. Vždy na konci ročníku přichází Výroční zpráva Jednoty. *Časopis* má oddíly Články, Hlídka / Archiv pramenů, Úvahy, Zprávy, na konci ročníku má též Výroční zprávu. Obsah za celý ročník je rozdělen do tří částí: I slavistika, II germanistika, III romanistika; jednotlivé sešity však takto děleny nejsou.

¹¹ *Sborník filologický* (1910), vydávaný Českou akademií císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, výslovně oznamuje, proč vznikl a jak hodlá působit, *Naše řeč* (1916), vydávaná rovněž Akademií, začíná programovým prohlášením “Co chceme”. *Listy filologické a pedagogické* (1874), jsou uvedeny vzletným filologickým manifestem z pera Jana Gebauera a přinášejí rozsáhlou úvahu o výchovném poslání od Václava Otakara Slavíka.

¹² ... a na pražské německé universitě jeho vrstevník Alfred Ludwig (1832–1912), který se velmi zasloužil o českou filologii. Německý rozměr akademického života zde žel dále studovat nemůžeme.

(1882–1933),¹³ klasiční filologové Otakar JIRÁNI (1879–1934), František NOVOTNÝ (1881–1964), latiník-medievista Karel HRDINA (1882–1949), bohemisté Václav ERTL (1875–1929), Emil SMETÁNKA (1875–1949), Quido HODURA (1879–1960), František TRÁVNÍČEK (1888–1961), českoslovenští literární historici Arne NOVÁK (1880–1939), Albert PRAŽÁK (1880–1956), paleoslovenista Josef VAŠICA (1884–1968), slavisté Oldřich HUJER (1880–1942), Jiří HORÁK (1884–1975), Josef PÁTA (1886–1942), Frank WOLLMAN (1888–1969), anglisté František CHUDOBA (1879–1941), Vilém MATHESIUS (1882–1945), germanisté Antonín BEER (1881–1950), Otokar FISCHER (1883–1938), romanisté Maxmilián KŘEPINSKÝ (1875–1971), Prokop Miroslav HAŠKOVEC (1876–1935), Karel TITZ (1880–1940), Vladimír BUBEN (1888–1956), keltolog Josef BAUDIŠ (1888–1933).

Právě tato silná generace buduje filologii v novém československém státě.¹⁴ Abychom ocenili roli, kterou přitom kdo z nich sehrál, je nutné se seznámit i s institucionálním rámcem československé filologie.

Připomeňme nejprve dědictví doby předpřevratové. Jediná zemská universita, pražská Karlo-Ferdinandova (1348/1654), byla 1882 rozdělena do dvou, jazykově německé a jazykově české.¹⁵ Profesionální český filolog může být zaměstnán buď na té jediné české universitě, nebo na některém z mnoha českých gymnasií. V zemi působí tři historicky provázané instituce «vlastenecko-vlastivědné»: Královská česká společnost nauk (1784/1790–1952), Museum Království českého (1818), Matice česká (1831–1949). Ve Společnosti přežívá aristokratsko-zednářský duch XVIII. století: schází se k rozpravám nad vědeckými pracemi, které její členové připravili jakoby ve svém

¹³ Bujnák je Slovák, mnozí jmenovaní jsou uvědomělými Čechoslováky. Slovenský rozměr z české filologie xx. století nelze vypustit, stejně jako český ze slovenské. Komplexnímu česko-slovenskému pojetí se zde ke své lítosti nemůžu věnovat.

¹⁴ Pro pochopení dynamiky české filologie je zásadní uvědomit si, že po této generaci přicházejí další. Plný obraz zde podat nemůžeme, jen poznamenejme, že po symbolické generaci Mathesiově lze vyčlenit neméně symbolickou generaci Havránkovu, již tvoří všichni zbývající zakladatelé Kroužku, sc. Jan MUKAŘOVSKÝ (1891–1975), Bohuslav HAVRÁNEK (1893–1978), Bohumil TRNKA (1895–1984),^a stejně jako členové «problematičtí», «nespokojení», či prostě jen «neokázali», resp. Miloš WEINGART (1890–1939), František OBERPFALZER-JÍLEK (1890–1973), Václav VÁŽNÝ (1892–1966), a další osobnosti, e.g. Vladimír ŠMILAUER (1895–1981), Jiří HALLER (1896–1971).

^a Národnostní omezení nedovoluje uvést, že do Havránkovy generace zakladatelů Kroužku patří v mezinárodním rozměru ještě Nikolaj TRUBECKOJ (1890–1938), Petr BOGATYREV (1893–1971, Dmytro ČYŽEVŠKYJ (1894–1977), Leontij KOPECKIJ (1894–1976), Roman JAKOBSON (1896–1982). Podobně pak do Mathesiovvy generace Kroužku patří Friedrich SLOTTY (1881–1964), Sergej KARCEVSKIJ (1884–1955), Eugen RIPPL (1888–1945).

Symbolická je i generace Trostova, ve které jsou jak první žáci Kroužku, e.g. Pavel TROST (1907–1987), Ludovít NOVÁK (1908–1992), Karel HORÁLEK (1908–1992), Josef VACHEK (1909–1996), Julie NOVÁKOVÁ (1909–1991), Felix VODÍČKA (1909–1974), Vladimír SKALIČKA (1909–1991), tak jeho vášniví odpůrci, e.g. Karel KREJČÍ (1904–1979), Václav ČERNÝ (1905–1987), i silní homines pro se, e.g. Antonín DOSTÁL (1906–1997), Karel JANÁČEK (1906–1996); a mnozí další.

¹⁵ Formálně jsou podle zákona obě university rovnocenným pokračováním původní společné, německá však tu českou vnímá jako nově založenou. Je pravda, že německá hned od roku 1882/1883 fungovala se všemi čtyřmi fakultami, česká měla tehdy úplně jen fakulty filosofickou a právnickou; česká lékařská samostatně otevírá 1883/1884, bohoslovecká teprve 1891/1892. Zásadní rozdíl v duchu a povaze obou universit však vychází z toho, že česká je pro české profesory konečnou a nejvyšší metou, zatímco německá pro německé jen málo významnou zastávkou na jejich kariérní dráze.

volném čase, ony práce pak zveřejňuje;¹⁶ členství ve Společnosti je otázkou prestiže, nikoliv obživy. Museum je vědecké pracoviště: má vlastní fondy sbírkové i knihovny, později pořádá též terénní výzkum; vzhledem k badatelskému zaměření se v něm však filologie může uplatnit jen jako pomocná věda historická. Matice česká byl fond pro vydávání vědecké i umělecké literatury české.^{17, 18} Při Českém museum působil navíc Svatobor (1862), podpůrný fond pro české spisovatele a vědce. O studentských vzdělávacích spolcích a jejich přechodu na stavovské organizace jsme psali v oddíle 1; pro filology mohla být stavovskou organizací jedině Jednota českých filologů (1868). Nově nastupuje Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění (1890–1952). Založil ji a jejím prvním prezidentem se stal Josef Hlávka, který již dříve zřídil Jubilejní fond pro vědeckou literaturu českou (1884).¹⁹ Akademie zahájila práce na *Slovníku jazyka českého* (1911), začala vydávat specializovaný roční *Sborník filologický* (1910)²⁰ a popularizační měsíčník *Naše řeč* (1916). Máme tedy spolu s *Listy* (1874) a *Časopisem* (1911) celkem čtyři publikační fora české filologie ještě před vznikem československého státu.

Na pozadí právě uvedeného uvažme, co se stalo po převratu.

- Společnost nauk si i za republiky ponechává titul «královská». Způsob její práce se nemění, jenom němčinu nahrazuje francouzština, takže vycházejí *Travaux... a Mémoires de la Société Royale des Sciences de Bohême*. Aby nový stát představila světové vědecké obci, vydává *Revue des travaux scientifiques tchécoslovaques* (1924–1931, za léta 1919–1924).
- Akademie se přejmenovává na Českou akademii věd a umění a zřizuje první neuniversitní vědecké pracoviště filologické: kancelář *Slovníku jazyka českého*.

¹⁶ Měla dvě třídy: I matematicko-fyzikální a II vlastenecko-historickou, později filologicko-historickou. Vydávala *Abhandlungen* (monografická řada; po přechodu na zemský bilingvismus též česky jako *Pojednání*, později *Rozpravy*) a *Sitzungsberichte* (sborníková řada; v zemské dvojazyčnosti *Zprávy*, později *Věstník*).

¹⁷ Vydávala *Časopis Českého museum*, řídila čtyři souběžné řady: *Staročeská bibliotéka*, *Novočeská bibliotéka*, *Bibliotéka klasikův*, *Malá encyklopedie nauk*.

¹⁸ Svým způsobem Museum a Matice konkurovaly Společnosti. Proto Jan Evangelista Purkyně již roku 1862 navrhl zřídit Českou akademii. Měla sdružovat vědecké ústavy badatelsky zabezpečené, jejichž práci povahy «základního výzkumu» by garantovaly učené společnosti, kdežto výzkum «praktický a experimentální» (s podstatnou složkou didaktickou) by současně s výukou prováděly universita a vysoké učení technické. To se žel nestalo... tehdy, ba vlastně dosud.

¹⁹ Akademie nešla v duchu Purkyněho návrhu (n. 18). Svým vnitřním životem se nemálo podobala Společnosti, od níž se lišila duchem jazykově-národním a snad i občansko-podnikatelským, byla však nesrovnatelně lépe zajištěna finančně, což jí dovoľovalo pouštět se i do velkých výzkumných a vydavatelských projektů, včetně mezinárodních. Měla čtyři třídy: I filosofie, právnictví, dějepis, II matematika, přírodověda, lékařství, III jazykověda a literární dějepis, IV krásná literatura a umění; vydávala *Věstník* (1892: práce přijaté Akademií v té které třídě) a *Almanach* (1893: zprávy o činnosti Akademie), později též oborově specializovaná periodika s jednotným názvem «Sborník», vedla monografickou řadu «Rozpravy». V reakci na ni založili profesori německé university a techniky Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen (1891), která však byla pouze soukromým sdružením: vídeňská vláda se na ni dívala velmi podezíravě jako na spolek velkoněmců. Měla třídy I vědeckou, II uměleckou a III literární. Teprve 1924, když se přejmenovala na Deutsche Gesellschaft für Wissenschaften und Künste für die Tschechoslowakische Republik, vyčlenily se samostatné třídy filosoficko-historická a matematicko-přírodovědná. 1941 se proměnila na Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Prag (symetricky k Deutsche Akademie für Musik und darstellende Kunst in Prag), 1945 byla zrušena.

²⁰ Důležitou součástí *Sborníku* byl i bibliografický přehled celé české filologie.

ho (1911/1919),²¹ z níž vzešel *Příruční slovník jazyka českého* (1935–1957). S kanceláří byla úzce propojena redakce časopisu *Naše řeč*. Akademie pokračuje ve vydávání *Sborníku filologického*, z něhož se nicméně stalo periodikum nepravidelné. Od *Sborníku* se proto oddělila jeho bibliografická příloha a vychází samostatně jako *Bibliografie československých prací lingvistických a filologických* (1930–1937, za léta 1929–1935). Dál vycházejí *Almanach* i *Věstník Akademie*.

- V novém státě byla zřízena Masarykova akademie práce (1920), zaměřená na výzkum v oblastech organizačně-průmyslové a sociálně-správní. V moderním slova smyslu tak obnovuje «vlastivědu» z původní tematiky Společnosti nauk.²² Výstupem Masarykovy akademie byla i mnohasvazková encyklopedie *Československá vlastivěda* se dvěma svazky věnovanými jazyku (1934, 1936) a jedním slovesnosti (1933).²³
- Česká pražská universita Karlo-Ferdinandova je přejmenována na Karlovu (1920), samostatnými zákony byly již 1919 zřízeny nové university v Brně (Masarykova) a Bratislavě (Komenského).^{24, 25} Všechny tři jsou publikačně činné: jejich filosofické fakulty vydávají v Praze *Práce z vědeckých ústavů* a *Sbírku pojednání a rozprav*, v Brně *Spisy*, v Bratislavě *Sborník*; shodně od roku 1923. Ještě předtím vzniká v Praze z podnětu slavistů Karlovy university mimouniversitní (sic!), mezinárodně orientovaný časopis *Slavia* (1922), náhrada za Jagicův berlínský *Archiv für slavische Philologie* (1876–1920).
- Německou universitou v Praze prochází na své akademické pouti řada významných profesorů z německy hovořících zemí. Její filosofická fakulta vydává obecné *Spisy (Schriften)* a v jejich rámci i speciální filologické řady (e.g. *Indologica Pragensia*, 1929), část její filologické obce se skrze mimouniversitní (sic!) *Gesellschaft für slavische Forschung in Prag* podílí na významných publikačních forech česko-německé i ještě širší mezinárodní spolupráce, sc. *Slavische*

²¹ Kancelář byla ustanovena ještě před převratem (1911), skutečným pracovištěm s placenými badateli se však stala až 1919.

²² Masarykova akademie práce sdružuje řadu badatelských ústavů zaměřených na nejsoučasnější aspekty moderní lidské společnosti. V tomto oborové výseku tedy naplňuje starý Purkyněho záměr (n. 18).

²³ *Vlastivěda* obsahuje zásadní příspěvky strukturalistické. Výmluvný je její časový souběh hned s několika naučnými slovníky: *Masarykův slovník naučný* (1925–1933), *Ottův slovník naučný nové doby* (1930–1943), *Slovenský naučný slovník* (1932). I filologická hesla uvedených slovníků jsou významným pramenem pro poznání doby a najdeme mezi nimi též důležité texty strukturalistické.

²⁴ Zákon z roku 1920 přikl název «Karlova» z pražských universit právě jen té české, zatímco o německé mluví důsledně jako o německé universitě v Praze, jež si má teprve sama vybrat jméno. Německá universita však navenek též vystupovala jako Karlova a navíc držela historické insignie Karlovy university. Ty vydala za dosti bouřlivých okolností až 1934.

²⁵ Brněnské i bratislavské universitě hrozilo v letech 1933–1934 částečné rušení a slučování, jež se zvlášť týkalo jejich fakult filosofických a přírodovědných.

Rundschau (1929),²⁶ *Germanoslavica* (1931).²⁷ Nemálo českých studentů navštěvuje alespoň výběrově i německé přednášky.²⁸

- Z podnětu T. G. Masaryka byly 1922 společným zákonem zřízeny ústavy Slovanský a Orientální; fakticky začaly fungovat až 1928 (Slovanský), či 1929 (Orientální). Měly povahu učené společnosti a zároveň aktivně pěstovaly zahraniční styky jak vědecké, tak hospodářské. Slovanský ústav vydával časopisy *Byzantinoslavica* (1929) a *Germanoslavica* (1931), Orientální pak *Archiv orientální* (1929), vydávaly rozsáhlé informační *Ročenky*.
- Bez zvláštního zákona přibyl Ústav skandinávský a nizozemský (1930), svým zaměřením podobný Slovanskému, který vydával pouze informační *Ročenku*. Na základě bilaterálních mezinárodních smluv působily v Československu Institut Ernest Denis, či Istituto italiano di cultura, jež sice nevyvíjely vlastní badatelskou činnost, leč podporovaly badatelské styky.
- V majetku a řízení ministerstva zahraničních věcí fungovala zvláštní knihovna, nejprve zvaná Ruská (1924), pak Slovanská (1928).
- V zemi působily Ruská lidová universita, Svobodná ukrajinská universita, Ukrajinský pedagogický institut Michala Drahomanova, Seminarium Kondakovianum, dvě ruská gymnasia a jedno ukrajinské, nemluvě o vyšších odborných školách ruské a běloruské.²⁹
- Na Slovensku pokračují *Slovenské pohľady* (1890) a jejich zakladatel Jozef Škultéty se 1919 stává prvním profesorem slovenské řeči a literatury na bratislavské univerzitě. Byla obnovena Matica slovenská (1919, předtím 1863–1875), jež začala vydávat *Sborník Matice slovenskej pre jazykospyt, národopis a literárnu historiú* (1923) a měsíčník *Slovenská reč* (1932), a zřízena Učená spoločnosť Šafárikova (1926),³⁰ jež zavedla publikační řady *Práce Učenej spoločnosti Šafárikovej*, *Slovenský archív* a časopis *Bratislava* (1927).

Svým způsobem patří do institucionálního rámce československé filologie i První sjezd slovanských filologů, mezinárodní akce pod záštitou TGM a s plnou podporou vlády. Sjezd byl, jak známo, forem, kde Pražský lingvistický kroužek poprvé veřejně vystoupil ve vlasti. Uvědomme si, že ke sjezdu vyšly nejen první dva svazky kroužkových *Travaux*, ale začaly vycházet i časopisy *Slavische Rundschau* a *Byzantinoslavica*.

²⁶ Srovnejme s *Čechische Revue* (1906–1912) Arnošta Krause, jejímž cílem bylo informovat zemské Němce i zahraničí o českém politickém, kulturním a hospodářském životě. V tomto smyslu byla *Čechische Revue* duální ke *Slovanskému přehledu* Jana Rokyty / Adolfa Černého. Ve *Slavische Rundschau* se ze členů Kroužku silně angažoval Roman Jakobson.

²⁷ Vydávaly společně Slovanský ústav a Deutsche Gesellschaft für slavische Forschung in Prag, subvencovalo československé ministerstvo školství a národní osvěty.

²⁸ Je příznačné, že tohoto potenciálu moderní filologie nejlépe využil právě Kroužek: na pražské německé fakultě disertovali jak Roman Jakobson, tak Pavel Trost; z jejich učitelů přišli do Kroužku docenti či profesori Ludwig Landgrebe, Friedrich Sloty, Leopold Silberstein, Eugen Seidel, Eugen Rippl, zahraniční lektori Gojko Ružičić, Petr Savickij; podle vzoru Pražského lingvistického kroužku, jež navštěvovali, založili filosofové německé fakulty Emil Utitz, Ludwig Landgrebe, Rudolph Carnap spolu s dalšími Cercle philosophique de Prague (sic!).

²⁹ Z těchto prostředí přicházejí do Kroužku osobnosti jako Agenor Artymovyč, Dmytro Čyževskýj, Vasyl Simovyč nebo Sergej Karcevskij.

³⁰ Z řad Učené společnosti přišli do Kroužku Pavel Bujnáč a Václav Vážný, profesori Komenského university, v Matici našli později zaměstnání Andrej Mráz a Ľudovít Novák, mladí badatelé odchovaní Kroužkem.

Tvrdí se, že Kroužek na sjezdu přímo opanoval lingvistickou sekci. Je dobré podívat se na organizační strukturu sjezdu, na seznam všech jeho protektorů a oficiálních delegací, abychom si uvědomili, za jak mimořádných okolností se Kroužek předvádí – i jaká byla opovázlivost vůbec se předvádět, což žádný jiný spolek neudělal.

Pochopit úlohu konkrétní badatelské osobnosti ve vědeckém životě První republiky, znamená mimo jiné umět ji zařadit ve výše naznačené síti vztahů. Někdo byl zaangažován na mnoha místech zároveň (Oldřich Hujer, Pavol Bujnáč),³¹ někdo se vědomě omezoval na místo jedno či dvě (Vilém Mathesius, Miloš Weingart), někdo se pracně snažil vůbec někde uchytit (Jan Mukařovský, Roman Jakobson).³² Nebudeme zde sledovat osobní osudy, ale pokusíme se uchopit Pražský lingvistický kroužek jako společenství osobností, z nichž jedna každá je nějak zapojena v institucionalizované filologii své doby a jež zároveň propojuje (různá míra) odhodlání vystupovat společně.

Uvědomme si, že předestřená síť je relevantní i pro vymezení filologických for publikačních. *Listy filologické* jsou od začátku otevřeny vši filologii. Mají přitom dvě přirozená těžiště, bohemistiku v širokých souvislostech slavistických a klasickou filologii, což se odráží i ve slavných redaktorských dvojicích Gebauer – Král, Vlček – Groh, Hujer – Jiráni; v oněch oborech totiž university připravovaly gymnasiální profesory povinných předmětů s největší hodinovou dotací. *Časopis pro moderní filologii* svým vznikem *Listům* odebral látku z jiných oblastí. Oslabit v *Listech* pól bohemisticko-slavistický by *Časopis* sám ještě nedokázal: česká filologie se zabývá především češtinou; přidají-li se však navíc bohemistická *Naše řeč*, slavistická *Slavia*, případně *Byzantinoslavica* a *Germanoslavica*, obsah *Listů* to už pocítí. Že slavisticko-bohemistický pól *Listů* nezanikl, o to se zasloužil jejich redaktor Oldřich Hujer (1913–1942), zároveň spoluredaktor *Slavie* (1922–1942) a *Naší řeči* (1931–1937), takže znal celkovou nabídku v oboru, který pro *Listy* cíleně zadával příspěvky bohemisticko-slavistické a sám do nich pravidelně přispíval svými “Drobnostmi grammatickými”, jež založily žánr. *Sborník filologický*, otevřený všem filologickým oblastem, podléhá v konkurenci publikací fakultních, což se projevilo ztrátou periodicity.³³ Pokud se za těchto podmínek Klubu podařilo pravidelně vlastním nákladem – byť s podporou ministerstva školství a České akademie – vydávat *Časopis pro moderní filologii*, je to mimořádný výkon.

3. V předchozím oddíle jsme Viléma Mathesia označili za symbolickou postavu té generace, jež vytvořila Klub. Sám byl zároveň právě tím, kdo vytvořil Kroužek. Mathesius měl od počátku jasno ve dvou ohledech: 1° jak pěstovat i jak nepěstovat filologii, a 2° že v českých podmínkách, málo připravených pro vystoupení silných

³¹ U jmenovaných rozhodně nešlo o *cursus honorum*, jednali sebeobětavě podle hesla «kdo může, musí». Bujnáč zemřel vyčerpáním poté, co jako hlavní redaktor dokončil *Slovenský náučný slovník* (cf. n. 23) a zároveň byl nacionalistickými puristy vyštván z Matice, pro niž chystal první moderní, vědecky fundovaný slovník slovenštiny. Hujer, generální tajemník Akademie, který se po zavření českých vysokých škol nacisty snažil právě skrze Akademii udržet českou vědu, byl uštván za heydrichiády.

³² Všechna šest jmen zde uvedených v závorkách jsou členové Kroužku.

³³ Vydával-li v x svazku *Sborníku* (1934–1935) Jan Mukařovský svou slavnou “Polákovu Vznešenost přirody”, dejme to do souvislosti s tím, jak tvrdě onu práci odmítl Miloš Weingart, který v té době působil v redakcích obou publikačních řad FF UK, *Prací i Sbírky*. Tam přitom vyšla Mukařovského předchozí monografie, “Máchův Máj” (1928).

individualit, je správné a přiměřené vystupovat kolektivně;³⁴ a využil každé příležitosti, jež dávala příslib, že tyto body naplní. Kroužek, myšlenkově stmelový a dělný kolektiv, byl v tomto ohledu vyústěním Mathesiových snah mnohem širších a mnohem starších.

Povšimněme si nejprve toho, jak Mathesius osamostatnil anglistiku, obor, jenž v jeho době byl jenom specializací v rámci indoevropsky široké germanistiky. Měl-li *Časopis pro moderní filologii* trojici redaktorů původně (1910) pro jazyky slovanské, germánské a románské, pak Mathesius nastupuje (1922) a až do zastavení *Časopisu* (1942) zůstává jako redaktor sekce anglistické. Když Královská společnost 1924 vydává i svazek *Revue des travaux scientifiques tchécoslovaques*, je tam čeština zahrnuta v sekci “Études slaves” (zpracoval Havránek), kdežto Mathesius připravil samostatnou sekci “English studies in Czechoslovakia”. Nejviditelnější však je Mathesiovo emancipační gesto v řadě *Práce z vědeckých ústavů FF UK*. Řada, v jejíž redakci od počátku působil, začala vycházet 1923.³⁵ Již o rok později nese její 5. svazek podtitul *Příspěvky k dějinám řeči a literatury anglické od členů anglického semináře při Universitě Karlově svazek I* (1924). Celkem takto vyšlo za Mathesiova života svazků pět a po válce ještě dva, což jako celek představuje základ klasické řady *Prague studies in English*. Zvláštní je, že potenciálu publikační řady *Prací* v té době nikdo jiný si nevšiml a nevyužil – až Miloš Weingart, poté co se ve zlém rozešel s Kroužkem a fakticky i s Mathesiem, zakládá v rámci týchž *Prací* podřadu nazvanou *Práce o českém jazyce doby nové* s podtitulem «ze semináře prof. M. Weingarta» (vyšly toliko dva svazky: 1935, 1936).

Anglistika coby emancipovaný obor dávala Mathesiovi možnost pěstovat filologii podle vlastních představ na jasné materiálové základně. Zároveň mu umožňovala poznávat lidi a vybírat si z nich. Z anglistů patřila do Kroužku nejen slavná trojice Mathesius – Trnka – Vachek, ale i Zdeněk Vančura a René Wellek, nemluvě o dalších, kteří přinejmenším dostali příležitost publikovat v *Příspěvcích* anglického semináře, případně byli navedeni k dělné práci na učebnicích či slovnících.³⁶ Rozhlédneme-li se přitom po zbylých oblastech moderní filologie, vidíme, že germanistiku zastupují v Kroužku – z českých filologů – už jenom Otokar Fischer a Vojtěch Jirátko, romanistiku Vladimír Buben a Stanislav Lyr, což je – při vši úctě k individuálním výkonům a zásluhám uvedených – síla srovnatelná s orientalistikou, kterou v Kroužku zastupoval samojediný Jan Rypka.

Pro členskou i materiálovou základnu Kroužku byla nejdůležitějším oborem zcela přirozeně bohemistika, v té době pevně integrovaná do slavistiky. Nevím o ničem, co by v meziválečném Československu dokládalo pokus bohemistiku ze slavistického kontextu jakkoliv emancipovat; naopak všeobecně sdílená právní fikce jednotného jazyka

³⁴ O bodu 1° svědčí jak jeho symbolicky slavná přednáška v Královské české společnosti nauk (1911), tak řada dalších programových textů, jež vydává na forech domácích a ještě víc zahraničních (e. g. sborník Zubatému 1927, kongresy v Haagu 1928, či Ženevě 1931, etc.), ale též polemiky, které vedl (e. g. s Antonínem Beerem 1915); o bodu 2° pak svědčí mnohá časopisecká vyjádření, později shromážděná v *Kulturním aktivismu* (1925), či *Možnostech, které čekají* (1944).

³⁵ Svazek 2 vyšel již v přípravném roce 1922, svazek 1 vyšel s vročením 1923, fakticky ale až po svazku 5.

³⁶ Žánr učebnic a slovníků je jednou z nedoceněných oblastí soustavného zájmu PLK (jinou takovou byla vědecká bibliografie). Připravovala se dokonce publikační řada *Jazyková škola Pražského lingvistického kroužku* (vyšla jediná učebnice, zato imposantní).

československého i státně šířený kulturní éthos Prahy jako slovanského okna spolu s politickou iluzí Československa jako mostu mezi Východem a Západem slavistickou integrací bohemistiky zvenčí podporovaly. Ordinářem slavistiky na české pražské universitě byl Miloš Weingart, člen Kroužku, který nikoho dalšího do Kroužku nepřivedl a sám se s Kroužkem ve zlém rozešel. Zato o ordináři indoeuropeistiky Oldřichu Hujerovi, rovněž členu Kroužku, platí, že každý, koho se v Praze ujal, ten se v Kroužku nakonec ocitl: Havránek, Machek, Kořínek, Kurz; nápadné je, že Hujer se ujímal mladých filologů universitně už hotových a neujímal se jich na universitě, nýbrž v kanceláři Slovníku jazyka českého, kde jako jeden z pracovních úkolů připravovali svůj habilitační spis. Bohuslav Havránek pak coby ordinář slavistiky na Masarykově universitě získá pro Pražský kroužek mnoho lidí působících v Brně (a z druhé strany prosadí v Brně habilitaci Romana Jakobsona, který byl do té doby universitně bezprizorný). Universitní bohemistiku sensu stricto zastupuje v Kroužku z Pražáků jen osamělý František Oberpfalcer, jehož vztah ke Kroužku je dosti laxní. Pražská bohemistika literárněvědná není v Kroužku zastoupena vůbec: Jan Mukařovský se habilitoval pro estetiku (a jejím ordinářem se stal až po válce).

Tento obraz bohemistické roztržičnosti mimo jiné vysvětluje, proč, chceme-li předvést bohemistický počin PLK, musíme sáhnout po jazykovém dílu *Československé vlastivědy* (ve dvou svazcích): Oldřich Hujer tam vykládá systémový potenciál vývojového kontinua česko-slovenského, Bohuslav Havránek a Václav Vážný rozpracovávají, první pro češtinu, druhý pro slovenštinu, jak různé aktualizace onoho potenciálu v nářečích, tak historicko-kulturní individuaci jazyků spisovných, k čemuž František Oberpfalcer přidává potenciál živé mluvy městské; Roman Jakobson a Jan Mukařovský pak do téhož jazykového dílu přispívají studiemi o verši staročeském, resp. novočeském, což jistě odpovídá kroužkovému pojetí jazyka, leč zároveň vypovídá, že Oldřich Hujer, hlavní redaktor jazykového dílu, takovou látku přijal, kdežto Albert Pražák, redaktor dílu písemnictví, nikoliv. Další důležitou lingvisticko-literárně-estetickou stopou PLK je jeho účast v naučných slovnících. Pro *Masarykův slovník naučný* (1925–1933) všechna lingvistická hesla redigoval Bohuslav Havránek a některá literárněvědná psal Jan Mukařovský; pro *Ottův Slovník naučný nové doby* (1930–1943) v podstatě všechna filologická hesla pořídil Kroužek,³⁷ pro *Slovenský naučný slovník* (1932) zpracovali slovenskou literaturu a slovenský jazyk po řadě Pavol Bujnáč a Václav Vážný. – Přidejme toto vše ke sborníkům «nominálně» kroužkovým, sc. *Spisovná čeština...* (1932), *Torso a tajemství...* (1938), *Čtení o jazyce a poesii* (1942), a k řadě bohemistických «Travaux», totiž k česky vydávaným *Studiím PLK*, a teprve pak získáme představu o rozsahu bohemistického angažmá PLK i o jeho charakteru důsledně, ba přímo podvrtně mimouniversitním.

Z předvedeného srovnání vyplývá, že oborová emancipace anglistiky, k níž na Karlově universitě došlo hned na počátku 20. let xx. století, v žádném případě nepředjímala budoucí postavení anglického jazyka, ba vůči angličtině byla čistě náhodná:

³⁷ Většinu filologických hesel OSNND napsali Havránek a Mukařovský, některá též Jakobson a Skalička. Když se dodatečně zjistí, že J. V. Bečka do OSNND napsal heslo *Funkční linguistika* ve zcela nekroužkovém pojetí, totiž jako „samostatnou disciplínu stojící mezi linguistikou a stylistikou“, Mathesius se proti tomu ostře ohradí (*SaS* vi/1940, 112). Mukařovský s Havránkem dokonce hesla *Strukturalismus*, *Strukturální estetika*, *Strukturální linguistika*, *Strukturální věda o literatuře* vydávají samostatně coby zvláštní otisk z Dodatků OSNND (1940).

kdyby byl Mathesius pracoval s jinou materiálovou základnou, byl by silou své osobnosti emancipoval jiný obor, jen aby někde mohl soustavně pracovat strukturalisticky.³⁸ Ostatně Mathesius, nositel jasné představy, jak pěstovat i jak nepěstovat filologii, své zklamání z bohemistiky (ve slavistickém záběru) i svou skepsi k její možné obrodě tvrdě vyjádřil 1929 v článku, jenž svým umístěním i načasováním působil jako jeho osobní poselství Prvnímu slavistickému sjezdu.³⁹

Již v oddíle 2 jsme průběžně upozorňovali (nn. 28, 29), že právě Kroužek dokázal využít potenciálu nečechoslováků v Československu, ať už šlo o domácí Němce, o ruský a ukrajinský exil, ale třeba též o vyslance frankofonie (Jacques Arnaudière, Louis Brun, Lucien Tesnière). Podívejme se nyní na jisté souvislosti zahraničního vystupování Kroužku.

Právem se zdůrazňuje, že prvního uznání Kroužek dosáhl na Prvním mezinárodním sjezdu lingvistickém v Haagu 1928. Uvědomme si, že členové Kroužku nebyli na onom ani na dalších sjezdech jedinými československými účastníky (vše je patřičně doloženo v příslušných *Actes...*). Do Haagu jel jako delegát Královské české společnosti nauk Josef Janko, dále pak Matija Murko a Bedřich Hrozný. Kroužek však jako jediný z ČSR odpověděl předem na sjezdové otázky a odpověděl vícečetně: Mathesius sám za sebe (charakterologie), Trubeckoj sám za sebe (jazyková rodina vs. jazykový svaz; žil ve Vídni a na sjezdu zastupoval rakouskou vládu, leč patřil k Pražskému kroužku), Karcevskij sám za sebe (znakové uchopení jazyka; patřil k Pražskému kroužku, byť mezitím přesídlil z Prahy do Ženevy), Jakobson-Trubeckoj-Karcevskij skupinově (funkčně-systémové uchopení jazyka). Z Ženevy odpověděli společně Charles Bally a Albert Sechehaye (rovněž funkčně-systémové uchopení jazyka). A právě Mathesius v předvečer sjezdového projednávání domluvil se všemi navrhovateli, aby místo jednotlivých, leckdy značně rozsáhlých podání předložili sjezdu úderné these na jednu stránku, podepsané Bally-Jakobson-Mathesius-Sechehay-Trubeckoj.

Pro Druhý, ženevský sjezd (1931) vydal Kroužek s předstihem coby 4. svazek svých *Travaux* příspěvky mezinárodní fonologické konference, kterou v prosinci 1930 uspořádal v Praze. Snadno pak dosáhl toho, že sjezd ustanovil podle představ Kroužku Mezinárodní společnost pro fonologii. Ve srovnání s tím jsou kroužkové přípravy k dalším sjezdům malé: před Třetím, římským (1933) Roman Jakobson napíše podrobný informativní text, který vydá v italském překladu v časopise *La Cultura*, u příležitosti Čtvrtého, kodaňského (1936) pořádá též Jakobson v Dánsku německy informační přednášky;⁴⁰ k Pátému, neuskutečněnému sjezdu, který se měl konat v Bruselu 1939, už Kroužek zvláštního nepřipravil nic, přesto však i zde jako vždy předtím předem odpověděl na sjezdové otázky.

Máme v tom vidět únavu, vyčerpání? Lidské síly Kroužku byly omezené a víme, že kníže Trubeckoj v dopisech z Vídne urguje Prahu, aby víc dělala především pro

³⁸ V pařížském strukturalistickém ohnisku – ne ve filosofujícím, nýbrž v tom filologicky dělném – se silou osobností jako Émile Benveniste, Pierre Chantraine, či Alfred Ernout strukturalisticky profilovaly obory latina, řečtina a vůbec srovnávací indoevropéistika.

³⁹ Vilém Mathesius: "Glossen zur čechischen Slavistik eines čechischen Nichtslavisten". *Slavische Rundschau* 1/1929, Nr. 8, 651–656.

⁴⁰ V podobném duchu vydává Pavel Trost 1938 za svého studijního pobytu na Litvě informační článek o Pražském kroužku v litevštině.

Mezinárodní společnost fonologickou. Bez ohledu na to, jak Trubeckoj sám prožíval své tvůrčí napětí, rozhodně nemůžeme říct, že by Kroužek ve 30. letech polevoval. Fonologická společnost nemá peníze, a tak Kroužek improvizuje: Společnost se schází vždy u příležitosti mezinárodního sjezdu buď široce lingvistického, nebo fonetických věd; informační bulletiny se tisknou v *Časopise pro moderní filologii* a do světa rozesílají coby separáty; vlastním nákladem vydává Kroužek před londýnským sjezdem 1935 Trubeckého “Návod pro fonologické popisy” a v řadě *Práce... FF UK* (v podřadě pražské anglistiky) vychází Trnkův popis fonologie současné angličtiny spolu s projektem sjednocené fonologické terminologie. To je úctyhodný výkon.

V těchto nesnadných podmínkách Kroužek usiluje o mezinárodní strukturalistické forum. Zná všechny potenciální partnery a vidí, že jediný, kdo opravdu smýšlí jako on, je kodaňský Lingvistkredsen. S tím začne chystat *Acta linguistica*. Bohužel zasáhnou vnější dějiny Evropy a světa, takže v prvním ročníku společně připravovaného podniku (1939), jehož úvodní prohlášení kodaňsko-pražský rozměr výslovně připomíná, publikují za pražany Roman Jakobson na útěku (nikoliv náhodou v Dánsku), kníže Trubeckoj po smrti a Josef Miloslav Kořínek coby čerstvý občan Slovenského štátu. Bohumil Trnka, který o *Acta linguistica* podrobně referuje v protektorátních číslech *Slova a slovesnosti*, velmi chválí dánské redaktory Hjelmsleva a Brøndala, že pro časopis zajistili finanční podporu z širokého světa. Dánští partneři zůstávají pražanům symbolicky věrní třeba tím, že po celou okupaci je na titulním listu časopisu v jeho mezinárodní radě uváděn «Roman Jakobson, Brno» a ještě několik let po komunistickém puči tam figurují «Bohuslav Havránek & Bohumil Trnka, Cercle linguistique de Prague».^{41, 42}

Mezinárodnost PLK byla tedy širší, než se nyní obecně ví, a nedala se srovnat s ničím, co filologie meziválečného Československa znala. Domácí poměry však Kroužek daleko víc překvapoval svou organizovanou a dělnou semknutostí. Vystupoval jako spolek strukturalistický, leč najdeme mezi jeho členy i osobnosti, které za strukturalisty dost dobře označit nelze: Oldřich Hujer, Arne Novák, František Xaver Šalda, v jiné poloze a v jiné generaci zas Bedřich Václavek, či Vladimír Helfert..., přičemž máme doklady, že Kroužek s nimi jednal velmi uctivě. U první trojice jde jednoznačně o osoby ve své době vážené a vlivné, takže se snadno vkrade myšlenka, zda ze strany Kroužku nešlo spíš jen o konjunkturální spojení. Sotva. Máme totiž zároveň doklady o tvrdě odmítavém postoji Kroužku k osobnostem neméně vlivným a váženým (Albert Pražák, Antonín Beer). Důvody volby bychom měli hledat jinde: je nezbytné projít program, cíle a postupy jednoho každého z «překvapivých» členů PLK a v detailech rozebrat, v čem si kdo s programem, cíli a postupy Kroužku vyhovoval.⁴³

Kroužek vykazoval cit pro zásadu ESSE EST PERCIPI. Diskrétně o sobě informoval již anotovanými bibliografiemi z oboru, jež jeho členové po celou dobu obětavě sestavovali (Bulletin Mezinárodní fonologické společnosti byl v tomto ohledu jen jedním publikačním forem z mnoha jiných). Kromě toho Kroužek zveřejňoval soupisy svých přednášek a výtahy z nich. Takový soupis najdeme i na konci 1. svazku *Travaux*, jež Kroužek

⁴¹ Severské finanční podpory, jmenovitě z Norska, se 1939 Pražskému kroužku dostalo i přímo, a to na vydání 7. a 8. svazku *Travaux*.

⁴² Když 1942 začínají v Ženevě vycházet *Cahiers Ferdinand de Saussure*, žádnou zmínku o Pražském kroužku tam nenajdeme.

⁴³ Sám jsem se o to pokusil v případě Oldřicha Hujera.

rozdával účastníkům slavistického sjezdu v Praze. Soupisy svých přednášek zveřejňuje v *Časopise pro moderní filologii* (za podzim 1926 až jaro 1934), pak ve *Slově a slovesnosti* (za podzim 1934 až prosinec 1948), vždy s výtahem nebo odkazem na místo, kde celý text přednášky vyšel. Jak jsme již viděli, příležitostně o sobě píše a přednáší ve světě (Itálie 1933, Dánsko 1936, Litva 1938), kromě toho však průběžně píše «pro svět» do *Prager Presse* a *Slavische Rundschau*. A stará se i o to, aby prostřednictvím časopisu *Bratislava* o sobě informoval též na Slovensku. Že za těchto okolností zřídil svůj vlastní časopis *Slovo a slovesnost*, je jen logické. Uvážíme-li, jak bohatý už tehdy byl publikační život filologický (cf. supra sub 2), svědčí to o mimořádné odvaze i sebedůvěře.

Vynikající postavení Kroužku, vynikající ve smyslu “vyčnívající”, vyvolávalo reakci. Nejdříve se ustanovila Literárněhistorická společnost (LHS). Její obrysy domlouvali nekroužkoví účastníci při návratu z Druhého slavistického sjezdu (Varšava 1934), kde opět viděli, jak Kroužek svou organizovanou semknutostí dokáže účinně vyplnit diskusní prostor (cf. referáty Havránek a Mukařovského v SaS 1/1935, 65–70). Měl-li Kroužek heslo «strukturalismus», volila Společnost heslo «komparatistika». Pořádala pravidelná zasedání (veřejná, v Městské knihovně v Praze) a po válce, což je mimořádný výkon, vydala pět ročníků časopisu *Slovesná věda* (1947–1952), jehož název nezakrývá konfrontaci s titulem *Slovo a slovesnost*.⁴⁴ Publikačním výstupem předválečným byl sborník *Karel Hynek Mácha: osobnost, dílo, ohlas* (1937). Vnější vztahy Kroužku a Společnosti byly korektní (v doslovu k *Máchovi* píše LHS o «přátelské dohodě» s PLK, který v té době chystal *Torso a tajemství*), zato názory jednotlivců na jednotlivce včetně jejich díla mohly být až idiosynkrasické.⁴⁵ Kroužek přitom velmi rozlišoval, kdo je kdo uvnitř Společnosti, nebránil svým členům v práci pro LHS (šlo v podstatě jen o přednášková vystoupení) a neváhal zajímavé osobnosti, které se v LHS objevily, přivést k sobě: máchovský sborník LHS tak pořádá vážený člen PLK Arne Novák a publikuje v něm budoucí klíčový člen PLK Felix Vodička.

Vůbec první přednášku v LHS proslavil Miloš Weingart 16. 01. 1935. Tento individualista však potřeboval vlastní anti-Kroužek. Založil proto Společnost pro slovanský jazykozpyt (SSJ, 1935). Weingart byl též nositelem jasné představy, co a jak dělat, a jeho postupy ukazují, že se poučil u Mathesia. Již na počátku tohoto oddílu 3 jsme zmínili, že začal vytvářet vlastní podřadu *Prací... FF UK* s titulem *Práce o českém jazyce doby nové*.⁴⁶ A tak jako Mathesius pro informování o Kroužku využíval, dokud nebylo zřízeno *Slovo a slovesnost*, *Časopisu pro moderní filologii*, kde byl spoluredaktorem, využívá Weingart pro SSJ *Byzantinoslavik*, jež zase on rediguje. A prohlásil-li jsem výše, že Weingart coby člen PLK nikoho do Kroužku nepřivedl, musím dodat, že dokázal shromáždit reprezentativní osobnosti československé slavistiky a uspořádat s nimi významný sborník *Slovanské spisovné jazyky v době přítomné* (1937; přispěli Jan Frček, Jiří Haller, Julius Heidenreich, Karel Krejčí, Josef Páta, Ján Stanislav, František Tichý).

⁴⁴ První ročník podává přehled přednáškové činnosti Společnosti za léta 1935–1945, cf. *Slovesná věda* 1/1947–1948, 54–59.

⁴⁵ Přinejmenším z *Pamětí* dobře známe pohrdavá vyjádření Václava Černého, člena LHS, o Havránkovi a Mukařovském (dají se nalézt i jinde); z nedávno vydaných dopisů Havránkovi zase vyčteme, jaký despekt choval Mukařovský k mnoha ústředním postavám LHS.

⁴⁶ Že vyšla pouze dvě čísla, odráží především nepřízeň osudu: Weingart náhle umírá 12. 01. 1939 teprve osmačtyřicetiletý.

Společnost pro slovanský jazykozpyt byl slavistický podnik kroužkového typu, leč v těžkých dobách vnějšně politických nepřežila svého zakladatele. Zato se uchýtila sekce SSJ pojmenovaná Kruh přátel českého jazyka (1938). Název kruh jistě není náhodný. Ještě důležitější je, že opakuje jiné gesto Kroužku, spojení s umělci; rozdíl je vlastně jen ve volbě směrů, Kroužek byl výrazně proavantgardní.⁴⁷ Kruh propojuje Kroužek a Klub: pořádá veřejné přednášky, ale třeba i hudebně-literární pořady, a získává masovou základnu. Mimořádného významu nabude po uzavření českých vysokých škol, kdy jeho veřejné přednášky představují jistou náhradní universitní výuku.⁴⁸

Dějiny Kroužku ještě zdaleka nejsou zmapovány tak, jak by bylo třeba, přesto však o nich leccos víme. Dějiny spolků, které na Kroužek reagují, jsou zmapovány mnohem méně. Vezměme proto tento skicovitý konec příspěvku jako výzvu pro další práci.

Uzavřeme vyhlídkou

Klub moderní filologie vznikl v důsledku oborové emancipace uvnitř stavovského spolku. Ostatně již sám název Klub, tehdy postavený proti názvu Jednota, ukazuje, že šlo o vnitřní jednotku, jaké bychom v případě politické strany říkali nejspíš frakce. Bylo neblahé, když po půl století byl Klub změněn na Kruh a Jednota filologická zúžena na Jednotu klasických filologů, čímž se dva širší materiální výseky filologie postavily proti sobě. Jsem přesvědčen, že stavovský spolek filologický má v dnešní době smysl, ba že jej má větší, než tušíme a běžně si připouštíme. Poměr materiálových základů jednotlivých jazyků se mezitím značně posunul: moderní «živé cizí» evropské jazyky se jistě nemusí cítit odstrkovány ani «domácí» češtinou ani «mrtvou» latinou; stále však zůstává potřebné reflektovat aktuální frakce uvnitř filologie. Žijeme nyní v polaritě domácí češtiny a globální angličtiny, dvou oborů společně postižených odfilologičtěním. Příčinou je iluze, v obou případech stejná, že jazyku rozumíme bezprostředně (a kdo snad ne, ať se někde stranou rychle doučí), takže s jistotou, nakonec ani nedomyšlenou oporou v textech se můžeme vlastně rovnou bavit o světě. Podstatou filologie je naopak vědomí komplementarity jazyka a literatury: literatura je jazykový výtvar a jazyk, ve své podstatě instituce kulturně-sociální, je k ní jediným klíčem.⁴⁹ Úkolem vědeckého ohniska, jakým byl a věřím opět je Kroužek, je toto předporozumění promýšlet a domýšlet. Úkolem stavovského spolku v záběru jakoby novodobé Jednoty filologické, kde moderní filologie o materiálové základně soudobých (západo)evropských jazyků představuje frakci mimořádně silnou, možná nejsilnější, je toto porozumění udržovat v povědomí všech praktiků jazyka, od učitelů po překladatele, a zároveň spojovat praxi s teorií.

⁴⁷ Pražský lingvistický kroužek se sice nezapojil do ekumenicky širokého jubilejního sborníku *Karel Hynek Mácha. Osobnost, dílo, ohlas* (1937), který pořádala Literárněhistorická společnost, a raději vydal samostatný sborník *Torso a tajemství Máchova díla* (1938) coby manifest vlastních představ o zkoumání básnictví; drobně však přispěl do surrealistické provokace *Ani labuť ani lůna* (1936), jež se otevřeně stavěla proti dobovému chápání KHM, a zároveň sám obeslal přední umělce své doby s anketou, jejíž odpovědi pak vyšly v časopise Kroužku *Slovo a slovesnost* pod názvem «Básnický dnešek a K. H. Mácha» (1936).

⁴⁸ I Kroužek je za protektorátu velmi aktivní, zůstává však výlučný, takže zatímco Kruh vzdělává v jistých výsecích široké posluchačstvo, Kroužek se stará o komplexní výuku vybraných soukromých studentů (Jiří Veltruský) a ještě spíš absolventů (Felix Vodička).

⁴⁹ To jistě platí o každém textu, literární jsou prostě jen bohatší a zajímavější. Není důvod k obavám, že o něco přijdu, když se soustředím právě na ně. A mnoho získám, když se na ně soustředím při výuce: umělost a uvědomělá sebereflexe literárního textu jsou pedagogicky velmi vstřícné.

BIBLIOGRAFIE, jakou jedině má smysl za takovýto článek přidávat, by musela, strukturovaná a anotovaná, pokrýt celý Kroužek, celý Klub, Kruh i obě Společnosti od jejich vzniku až do roku 1952. Pro Kroužek autor takovou bibliografii vytváří, přičemž její stávající, zatím nepublikovatelná podoba je delší než tento článek. Omezme se proto na prohlášení, že tvrzení v článku obsažená se opírají o prameny v článku zmiňované.

ORTOGRAFIE zde použitá je nedílnou součástí osobního stylu (sic!) autorova. Vyznačuje se důsledným vyznačováním délek v českých kulturních evropeismech (takže je ortopická) a odvržením několika málo středověkých přežitků (tak málo, že ani náznakem není racionalistická).

Tomáš Hoskovec

Le Club et le Cercle. Réflexions sur le dynamisme de la philologie tchèque.

(Résumé)

Le « Club des philologues modernes » (traduction littérale) est né par essaimage à partir de l'« Union des philologues tchèques » (traduction littérale) et sa naissance, qui à l'époque passe presque inaperçue, témoigne de la croissance remarquable de la philologie tchèque. Celle-ci d'ailleurs disposait, avant même la création de l'État tchécoslovaque moderne en 1918, de quatre revues périodiques spécialisées, toutes en langue tchèque. Le Cercle linguistique de Prague, né discrètement dans un milieu plurilingue et pluriethnique, a fait ses premières apparitions à l'étranger, et si c'était dans le pays même, alors dans un contexte largement international. Vis-à-vis des autres structures de la philologie tchèque, c'est-à-dire tchécoslovaque, qu'elles fussent d'ordre associatif ou institutionnel, notamment universitaire, le Cercle déterminait son identité par un programme très clair et par une méthodologie très consciente, ce qui a créé de nombreuses frictions. L'article décrit les procédés par lesquels le Cercle linguistique de Prague de l'entre-deux-guerres improvisait et faisait feu de tout bois afin de réaliser son programme aussi largement que possible, tout en gardant sa pleine indépendance intellectuelle.

Club and Circle. Reflections on the dynamism of Czech philology

Key words:

Modern Language Society [literally: Club of Modern Philologists]; Prague Linguistic Circle; history of philology; history of linguistics; dynamism of Czech philology; topicality of philology in an encompassing approach.

Klíčová slova:

Klub moderních filologů; Pražský lingvistický kroužek; dějiny filologie; dějiny lingvistiky; dynamika české filologie; aktuálnost filologie v celostním pojetí.

JAZYKOVĚDNÉ SDRUŽENÍ ČESKÉ REPUBLIKY

SVĚTLA ČMEJRKOVÁ – JANA HOFFMANNOVÁ

(Ústav pro jazyk český, Akademie věd ČR, v. v. i., Praha)

Vědecká společnost *Jazykovědné sdružení* byla založena 4. září 1956 při tehdejší ČSAV. Vznikla ve stínu *Pražského lingvistického kroužku*, který ve 20. a 30. letech 20. století získal české vědě světový věhlas a který na počátku 50. let přestal existovat. Přestože se *Jazykovědné sdružení* muselo vyrovnat s tím, že vzniklo možná jako nechtěná nástupnická organizace, obhájilo své právo na existenci a odkaz pražských strukturalistů zůstal v jeho činnosti přítomen. Dokumentuje to seznam předsedů sdružení: tři z nich, kteří stáli v jeho čele od počátku až do r. 1972, profesori Karel Horálek, Vladimír Skalička a Josef Vachek, byli předválečnými členy *Pražského lingvistického kroužku* a patřili k nejvýraznějším žákům jeho zakladatelské generace. Josef Vachek byl také iniciátorem publikačních aktivit, na nichž se sdružení podílelo, především snahy o publikaci prací členů pražské školy a o navázání na jejich tradici vydáváním řady *Travaux Linguistiques de Prague*. Po roce 1989 byl *Pražský lingvistický kroužek* obnoven a obě společnosti dnes spolupracují, a stejně tak spolupracují i s *Kruhem moderních filologů*. Součástí *Jazykovědného sdružení* bylo nejprve *Združení slovenských jazykovedcov*, to se postupem času osamostatnilo jako *Slovenská jazykovedná spoločnosť*.

Jak se dočteme v článku Jany Hoffmannové o historii a současnosti *Jazykovědného sdružení*, který byl uveřejněn v Akademickém bulletinu a přetištěn v čísle 3–4/2002 v *Jazykovědných aktualitách*, svou činnost zahájilo Sdružení v Praze 4. září 1956 ustavující schůzí a přednáškou zvoleného předsedy Karla Horálka *O poměru jazykovědy k vědám příbuzným*. Ve svém programu si Sdružení vytklo mj. cíl „podněcovat a pěstovat vědeckou práci v oboru jazykovědy obecné a srovnávací, jazykovědy slovanské i české“ a „pečovat o vzdělávání a třibení spisovného jazyka“. Dále vytvářet prostředí pro plodnou diskusní výměnu názorů, umožňovat kontakty jazykovedců z různých pracovišť a vychovávat vědecký dorost. Vzápětí byla pobočka *Jazykovědného sdružení* založena i v Brně, a to 31. října 1956, a předsedou byl zvolen František Trávníček. V roce 1957 se v seznámech přednášek objevuje i jméno Romana Jakobsona a znovu pak v roce 1969. V 60. letech se v Praze konalo až 33 přednášek za rok a téměř stejný počet i v Brně. V první polovině 60. let pak přibývaly pobočky v dalších městech: v Olomouci, Plzni, Ostravě, Hradci Králové, později v roce 1971 vznikla pobočka v Ústí nad Labem a v roce 1983 v Českých Budějovicích; nakonec se v 90. letech připojila Opava a Karviná, takže *Jazykovědné sdružení* mělo vedle pražského centra celkem 9 poboček. Všechny mimopražské pobočky působí při univerzitních pracovištích a orientují svou činnost i na témata vysokoškolské výuky jazyka. V posledních desetiletích se počet členů *Jazykovědného sdružení* ustálil asi na 330–350 členech. Časem se rytmus přednášek v Praze a Brně zpomalil a ustálil se na dvou přednáškách za měsíc, v ostatních pobočkách je akcí pochopitelně méně.

Dominantou činnosti *Jazykovědného sdružení* se od počátku staly přednáškové večery. V roce 1956 se ještě mnoho nevědělo o „nových směrech v jazykovědě“, o „komunikačně-pragmatickém obratu“, nebo třeba o počítačnické a korpusové lingvistice. Nejdříve se začala na půdě sdružení rozvíjet generativně transformační gramatika, algebraická a kvantitativní lingvistika; svědčí o tom mj. i skutečnost, že významná představitelka kvantitativní lingvistiky Marie Těšitelová stanula na dvě období v čele sdružení, poté Jarmila Panevová. Později, po komunikačně pragmatickém obratu, se začala rozvíjet pragmaticky orientovaná jazykověda, sociolingvistika, etnolingvistika a také kognitivní lingvistika, po níž přišla fáze korpusově orientované lingvistiky. V *Jazykovědném sdružení* dnes přednášejí jak bohemisté a slavisté, tak lingvisté, kteří jsou zároveň i členy *Kruhu moderních filologů*, a jsme rádi, že přednášky anglistů, germanistů a romanistů tvoří protíváhu těm bohemistickým nebo slavistickým. Nikdy jsme vlastně nepočítali, jaká orientace převažuje: je velmi pravděpodobné, že bohemistická, ale zase zahraniční hosté podporují orientaci cizojazyčnou. Zejména slavnostní večery věnované životním výročím významných lingvistů pořádáme často ve spolupráci s *Pražským lingvistickým kroužkem*, a samozřejmě i s pozorností *Kruhu moderních filologů*: jmenujme aspoň přednášky prof. Libuše Duškové, prof. Jana Šabršuly, prof. Rostislava Kocourka aj.

Kdybychom se měly vrátit ještě do historie lingvistických akcí pořádaných *Jazykovědným sdružením*, do historie, která byla možná bohatší, než je jeho současnost, měly bychom se zmínit o tom, že uvnitř sdružení vznikaly postupně jednotlivé odborné skupiny, pracovní skupiny, sekce apod., které aspoň nějaký čas organizovaly vlastní akce. Jednu dobu byla velmi iniciativní *sekce lexikologická* vedená Josefem Filipcem. Vznikla *skupina pro matematickou a aplikovanou lingvistiku*, spojená hlavně se jmény Petra Sgalla a Pavla Nováka. *Sekce fonetická* se pustila do spolupráce s *International Society of Phonetic Sciences* a její zakladatel, Milan Romportl, předseda *Jazykovědného sdružení* v 70. letech, se stal dokonce předsedou této mezinárodní společnosti. *Fonetická sekce* je jako jediná stále aktivní, zastupuje ji dnes Tomáš Duběda. Vznikla a zanikla *skupina pro balkanistiku* i *sekce slavistická*. Po roce 1989 vznikla nakrátko *sociolingvistická skupina* a také *sekce překladatelská*. Ale ještě do historie: Poměrně dlouho a intenzivně pracovala *sekce mladých vědeckých pracovníků*, která pořádala vstupní přednášky začínajících lingvistů a zasloužila se o jisté stmelení generace, která vstupovala do jazykovědy ve druhé polovině 70. a v první polovině 80. let.

Obdobnou složku činnosti má *Jazykovědné sdružení* i dnes. Spoluorganizuje konference mladých lingvistů, a pomáhá zajistit publikaci výsledků. Konference si mladí lingvisté organizují sami: Inspirovali se setkáními na Slovensku – v Modre – a začali organizovat podobné konference v Čechách a na Moravě. Popravdě řečeno, jen v červnu roku 2000 se *Setkání mladých jazykovědců* konalo v Praze, od té doby od roku 2001 se tato setkání konají pod patronací *Jazykovědného sdružení* v Olomouci, např. s názvem *Jazyk jako fenomén na přelomu tisíciletí*, *Vztah langue a parole v perspektivě „komunikativního obratu“ v lingvistickém zkoumání* apod. Jak je patrné, témata konferencí jsou volena tak, aby se k nim mohli vyjádřit lingvisté zabývající se nejen češtinou, ale samozřejmě i typologicky odlišnými jazyky. Jsou to akce vlastně velmi podobné té dnešní: *Moderní filologie na prahu třetího tisíciletí*.

Ještě poslední bod, o kterém bychom se chtěly zmínit, protože posouvá činnost *Jazykovědného sdružení* směrem k zájmu širší lingvistické obce: tematické semináře.

Někdy jsou to i celodenní semináře – např. na téma výuka syntaxe a její zpracování v učebnicích, vztah češtiny a slovenštiny, jazyk médií apod. Někdy jsou to tematická odpoledne nebo tematické večery, např. tvorba slovníků s využitím korpusů. Takový tematický večer připravila např. Marie Vachková, když spolu se svými doktorandy informovala o týmové práci na česko-německém slovníku, při níž jsou využívány korpusové nástroje. Na to naváže letos půldenní seminář o tvorbě jiných dvojjazyčných slovníků, tentokrát slovanských. Nebo vloni ke konci roku pořádal Jiří Nekvapil spolu se svými doktorandy vlastně už druhý tematický večer informující o etnolingvistickém projektu zaměřeném na jazyk menšin a jazykovou situaci v České republice, který je součástí sociolingvistického projektu LINEE (*Languages in a network of European excellence*) jakožto projektu 6. rámcového programu Evropské komise. Členové *Jazykovědného sdružení* tedy stále častěji předkládají publiku v pobočkách k diskusi nové výzkumné projekty nebo prezentují na půdě sdružení nové publikace: s prezentacemi svých výzkumů zde nevystupují pouze individuální badatelé, nýbrž celé týmy, v nichž se kromě zkušených lingvistů uplatňují i mladí jazykovědci, kteří vnášejí do společné práce zájem o moderní metodologie i svou technickou zdatnost.

Přejeme tedy i dnešnímu společnému zasedání lingvistů různých jazykovědných oborů hodně zdaru a vzájemnou inspiraci.

Světlá Čmejrková – Jana Hoffmannová

Linguistic Association of the Czech Republic

(Abstract)

The article surveys the history of the Linguistic Association of the Czech Republic (founded in 1956) and the development of its activities as reflected in lectures, discussions, conferences and round-tables organized in Prague as well as outside Prague, e.g. in Brno, Olomouc, Ostrava, České Budějovice, etc. The Linguistic Association focuses on enhancing and developing contacts between linguistic specialists in various fields, both in the Czech Republic and abroad. The Association's internal bulletin „Linguistic News“ is published twice a year. It contains news from different scientific institutions, information about new linguistic projects, book reviews and articles on current topics. The present paper points out the cooperation between the Linguistic Association, the Czech Modern Language Association and the Prague Linguistic Circle.

Key words:

Linguistic Association of the Czech Republic, current linguistic topics, organization of lectures, linguistic cooperation, scientific projects, conferences of young linguists, bulletin Linguistic News

Klíčová slova:

jazykovědné sdružení, aktuální lingvistická témata, organizace přednášek, lingvistická spolupráce, vědecké projekty, konference mladých lingvistů, bulletin Jazykovědné aktuality

KLUB MODERNÍCH FILOLOGŮ A ČASOPIS PRO MODERNÍ FILOLOGII¹*

PETR ČERMÁK

(Ústav románských studií, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze)

1 Úvodem

Cílem tohoto článku je popsat nejstarší dějiny vztahu mezi Klubem moderních filologů a Časopisem pro moderní filologii, tak jak se odrážel na podobě Časopisu. Pozornost zaměříme na období před druhou světovou válkou, tedy na prvních 25 ročníků Časopisu. Je nepochybné, že právě v tomto období byl Časopis pro činnost KMF zcela zásadní a patřil k nejvýznamnějším filologickým časopisům, což není samozřejmě konstatování, vezmeme-li v úvahu, kolik důležitých odborných periodik tehdy vycházelo.

Postupně bychom se chtěli věnovat třem dílčím tématům:

- 1) Časopis pro moderní filologii jako prostředek, jak informovat členy klubu o organizačních záležitostech Klubu;
- 2) Časopis pro moderní filologii jako zrcadlo aktivit Klubu;
- 3) proměna Časopisu pro moderní filologii během prvních takřka třiceti let existence, odrážející i proměnu Klubu.

2 Nejstarší historie Časopisu pro moderní filologii

Časopis pro moderní filologii byl od samého počátku hlavní náplní činnosti Klubu – v jistém smyslu lze říci, že byl jeho *raison d'être* (v textu připomínajícím 25. výročí existence Klubu a Časopisu jeho autor Josef Janko doslova píše: „Vydávání časopisu bylo hned tehdy označeno za hlavní úkol Klubu a zůstalo jím dosud“ /Janko 1936, s. 294/). I ostatní aktivity vlastně směřovaly k zabezpečení Časopisu – ve stejném vzpomínkovém textu stojí: „Starost Klubu v prvních letech trvání od 1. čísla Časopisu až do doby popřevratové stále byla obrácena k tomu, jak zajistit po finanční stránce ještě lépe Časopis, jenž byl odkázán toliko na výnos předplatného“ (Janko 1936, s. 294).

Časopis má tedy takřka stejně dlouhou historii jako Klub. První ročník vyšel v roce 1911, první číslo je datováno 1. ledna téhož roku. Na titulní straně je uvedeno, že časopis vydává Klub moderních filologů a že vychází nákladem tohoto Klubu – znamená to, že na samém počátku Klub Časopis financoval sám. První ročníky byly tištěny v tiskárně Eduarda Leschingra v Praze.

¹ * Tento text je výstupem grantového projektu GAČR číslo 405/09/0277 s názvem „Pražský lingvistický kroužek 1926–1953: nejstarší dějiny ve světle archivních pramenů“, jehož příjemcem je FF UK v Praze.

Ve sledovaném období – tedy mezi lety 1911 a 1939 – vyšlo celkem 25 ročníků Časopisu – pětadvacátý vyšel v roce 1939. Nepoměr mezi roky a ročníky je dán tím, že v letech 1914, 1917, 1919 a 1920 ČMF nevyšel. Od roku 1921 – tedy od sedmého ročníku – vycházel Časopis každý rok.

Až do 8. ročníku – tedy do roku 1922 – má Časopis stejný titulní list (jediným vydavatelem je stále KMF) a stejné redaktory. Těmi jsou Jan Máchal, Josef Janko a Prokop Miroslav Haškovec. Redaktoři si byli rovni (nikdo z nich není uveden jako šéfredaktor) a není uvedena ani jejich působnost, třebaže ze struktury čísel lze odhadnout, že každý měl na starosti jednu část Časopisu. Jednotlivá čísla totiž obsahovala část slavistickou, část germanistickou a část romanistickou. Je zřejmé, že Josef Janko měl na starosti germanistiku, Jan Máchal slavistiku a Prokop Haškovec romanistiku. Že činnost redaktorů nebyla zrovna snadná, ukazuje Miloš Weingart v článku *Jan Máchal jako redaktor Časopisu pro moderní filologii* (Weingart 1936, s. 13): „... redaktor si sám musí konati i pomocné práce, jako jazykovou a stylistickou úpravu rukopisů, jednání s tiskárnou spojená s častými docházkami, a zejména revisi všech korektur. Vlastní redakční činnost, t. j. ideový směr časopisu, výběr temat článků a knih k recenzování, výběr spolupracovníků a přidělování knih k posudkům, jakož i sledování vědeckých aktualit zprávami bibliografickými i osobními (nekrology, jubilejními vzpomínkami) a redakční korespondence ve spojení s vykonáváním pomocných prací, výše uvede- ných, zabírají dohromady dosti sil a času...“

Devátý ročník z roku 1923 přináší reorganizaci, navrženou Vilémem Mathesiem: hlavním redaktorem je od této chvíle Josef Janko (jenž je zároveň redaktorem pro germanistiku), odbornými redaktory jsou Jan Máchal (pro slavistiku), Vilém Mathesius (pro anglistiku) a Prokop Miroslav Haškovec (pro romanistiku). Tento ročník tedy znamená určitou změnu ve vývoji Časopisu, jež se projevuje mj. tím, že vznikla anglistická sekce a že na Časopis začnou mít relativně velký vliv anglisté, zejména Vilém Mathesius a Bohumil Trnka.

Další ročník – desátý (z roku 1924) – přináší další změnu: z Časopisu mizí členění na sekce, třebaže členění kompetencí odborných redaktorů zůstává, a na vydávání Časopisu začíná přispívat Česká akademie věd a umění.

Od třináctého do dvacátého ročníku (tedy v letech 1927–1934) na vydávání přispívá též Ministerstvo školství a národní osvěty.

V roce 1928 odstupuje ze své funkce Jan Máchal a pro ročníky 1929 a 1930 je redaktorem slavistické části Emil Smetánka. Ročník sedmnáctý (z roku 1931) přináší další změnu v redakci: Smetánku nahrazuje Miloš Weingart, který byl v Časopisu už delší dobu velmi aktivní.

Od ročníku dvacátého prvního (z roku 1935) je Časopis tištěn ve Státní tiskárně v Praze.

Po smrti Prokopa Haškovce přebírá v roce 1936 odpovědnost za romanistickou část Josef Kopal. A konečně poslední změnu v redakci pozorujeme v roce 1939: umírá Miloš Weingart, takže v dvacátém pátém ročníku jsou jako odborní redaktori pro slavistiku uvedeni Weingart a Vladimír Šmilauer. Ten je v následujícím ročníku (z roku 1940) už slavistickým redaktorem jediným.

Rozsah Časopisu se postupně zmenšoval: v pozdějších vzpomínkových textech Miloše Weingarta, Josefa Janka i redakčním textu k 25. výročí trvání Klubu a Časopisu

se nostalgicky vzpomíná na první ročníky, které vycházely na 30 tiskových arších, zatímco v druhé polovině třicátých let už to bylo jen 23 archů.

3 Časopis pro moderní filologii a Klub moderních filologů

3.1 Časopis pro moderní filologii jako zdroj informací pro členy Klubu

Zejména v počátcích byl Časopis chápán též jako prostředek komunikace se členy Klubu ve věcech organizačních. Svědčí o tom skutečnost, že na konci druhého a čtvrtého ročníku Časopisu jsou uveřejněny výtahy z výročních zpráv Klubu za první, resp. za třetí rok. Tyto zprávy jsou zajímavé v mnoha ohledech. Potvrzují například, že Časopis byl hlavní aktivitou Klubu. Ve zprávě za první ročník se doslova uvádí: „Činnost spolková omezila se pro první rok na založení a vydávání „Časopisu pro moderní filologii“, jehož vyšel první ročník.“ Zároveň se ve zprávě objevuje naléhavá výzva: „Výbor žádá snažně všech moderních filologů, přátel moderní filologie a zvláště všech odborníků, aby se stali členy „Klubu“ a předplatiteli „Časopisu“, *neboť jen za všestranné podpory bude výbor moci plnit úkoly, jež si vytkl*. Rovněž důtklivě žádá všech předplatitelů, již dosud dluhují za první ročník „Časopisu“, aby co nejdříve použili přiložených listů složných a usnadnili tak vedení „Klubu“.“

Rovněž ve zprávě za třetí rok existence se uvádí, že „hlavní úsilí věnováno bylo udržení časopisu. Zejména pánům redaktorům dlužno vzdání upřímný dík za námahu a péči časopisu věnovanou.“

Zpráva za třetí rok velmi stručně informuje i o dalších aktivitách Klubu, např. o jeho rezoluci k výuce němčiny na středních školách nebo žádostech o státní subvenci. Nezajímavé nejsou ani účetní zprávy – z nich je patrné, že Klub rozhodně netrpěl finančním nadbytkem – a seznamy členů.

Výroční zpráva za třetí rok je poslední, která je v Časopise zveřejněna. Organizační záležitosti Klubu se od té doby v Časopise řeší spíše výjimečně a většinou jen ty, které se tak či onak týkají Časopisu. Např. v devátém ročníku reaguje Josef Janko (Janko 1923, s. 189) za redakci na průběh valné hromady Klubu, kde středoškolská profesoria vyslovili v souvislosti s Časopisem „přání po větší životnosti jeho v ten rozum, aby i zjevy z nejnovějšího a dnešního písemnictví docházely v něm povšimnutí“; redakce upozorňuje na obtížnost hodnocení současné literatury, ale slibuje nápravu v této věci. Občas Klub prostřednictvím Časopisu vyzývá členy k účasti na nějaké konferenci nebo kongresu, zejména je-li Klub mezi pořadateli takové akce.

Celkově lze tedy říci, že jako nástroj komunikace se členy Klubu v organizačních záležitostech sloužil Časopis jen omezeně. Důvody jsou jistě především časové: periodicitu vydávání Časopisu neumožňovala aktuální a operativní informování členů.

3.2 Časopis pro moderní filologii jako zrcadlo aktivit Klubu

Časopis je tak především výrazem tvůrčí činnosti členů. Z jeho struktury vyplývá, že redakce kladla důraz zejména na tři okruhy příspěvků.

Prvním z nich byly původní články z oblasti slavistické, germanistické a romanistické, později též anglistické: je zřejmé, že Časopis poskytoval publikační prostor těm svým členům, kteří měli zájem publikovat výsledky svého bádání. Procházíme-li

jednotlivé ročníky, vidíme, že počet původních článků dosti kolísá (obecně lze říci, že jich postupem času spíše ubývá) a že publikuje především ustálený okruh autorů.

Druhý typ příspěvků vycházel po celé sledované období v rubrice *Úvahy*: byly to vlastně recenze, případně zprávy o knihách. Je zřejmé, že tyto příspěvky byly pro redakci velmi důležité: měly čtenářstvo – tj. české filology – soustavně informovat o novinkách v oboru. To by nebylo nic tak zvláštního, nicméně je třeba zdůraznit slovo soustavně: informací bylo opravdu hodně.

Informovat měl i třetí typ příspěvků, zveřejňovaný v rubrikách *Zprávy a Hlídka pramenů* (příp. *Hlídka časopisů*). Zprávy informovaly o nejružnějších novinkách na poli filologickém. *Hlídka pramenů* upozorňovala na nově vyšlé knihy (aniž je posuzovala), *Hlídka časopisů* (často s přívlastkem – časopisů ruských, polských atd.) informovala o tom, co vyšlo v českých i zahraničních filologických časopisech. Časopis tak vlastně informoval o konkurenci – činil tak, protože byl veden obecnějším cílem, totiž informovat členy Klubu a držet je odborně na výši.

Přestože se tedy z dnešního hlediska jeví množství informací i šíře jejich záběru jako mimořádná, v některých redakčních textech se objevuje stesk nad malou spoluúčastí členů Klubu. Například v redakčním textu *Čtvrtstoletí Klubu moderních filologů a Časopisu pro moderní filologii*, vydaném v roce 1936, čteme: „Takových zpráv a zpráviček by arciť mohlo býti ještě více, kdyby každý moderní filolog, přečte-li knihu svého oboru, jinému třeba nepřístupnou, sedl a poslal o ní redakci krátký referát, který nemusí obsahovati kritiku hotovou, někdy dost nesnadnou nebo pracnou, nýbrž jen stručný obsah spisu a ráz jeho metody. Po té stránce pohřešujeme zejména součinnost středoškolských kolegů-filologů. Kdyby se tak se všech stran dalo, bylo by lze zprávy organisovat dokonce soustavně podle speciálních odborů vědních.“

Zvážíme-li, že velká část členů Klubu byli středoškolští profesori, nepřekvapí nás, že poměrně velký důraz kladla redakce na informace o nových učebnicích jazyků, o výuce filologických předmětů na školách apod. Od osmého ročníku, vydaného roku 1922, je tento aspekt zdůrazněn tím, že součástí Časopisu je samostatná *Didaktická část*. Je zřejmé, že hybatelem didaktických aktivit Časopisu byl franštinář Jaroslav O. Hruška – ten vytvoření didaktické části Časopisu oznámil a zdůvodnil v programovém článku, publikovaném v roce 1921 (Hruška 1921). V textu nejprve chválí ČMF jako vědecký časopis, který našim moderním filologům, působícím většinou na středních školách, poskytl možnost dalšího odborného vzdělávání a je tak nezbytný pro každého filologa, „jenž nechce zakrňeti a celý svůj život týti jen z toho, čemu se kdysi naučil a co se mu pomalu vytrácí z paměti“ (*ibidem*, s. 236). Konstatuje ale, že filologům chybí časopis, který by ukazoval cestu k využití jejich vědomostí v praktickém školském poslání. Proto Časopis zřizuje didaktickou část, „jejímž úkolem bude řešiti na vědeckém podkladě otázky vyučování moderním jazykům dosud neujasněné, zvláště se zřetelem k naší mateřštině a ke znovuzřízení našeho školství“ (*ibidem*, s. 237). Jaroslav O. Hruška se stal redaktorem a nejčastějším přispěvatelem této části, jež je v Časopise dokonce samostatně číslována podle ročníků. Jejím obsahem jsou úvahy o metodice, informace o nových učebnicích atd. Někdy je zde zveřejněno i stanovisko Klubu ve věcech didaktických. Tak například v roce 1925 je zde publikováno Stanovisko Klubu moderních filologů k vládnímu návrhu středoškolské reformy. O tom, jak moc byla didaktická část spjata právě se jménem svého redaktora, svědčí fakt, že okamžitě po jeho smrti přestává vycházet: její poslední, 8. ročník, vyšel roku 1929 (zánik didaktické části je

v redakčním nekrologu spojován též s tím, že časopis Střední škola začal shromažďovat veškerý didaktický materiál, takže Časopis pro moderní filologii se od této chvíle omezí jen na takové praktické příspěvky, které podstatně souvisí s vědou).

3.3 Odborné zaměření Časopisu

V úvodu jsme slíbili, že se stručně podíváme též na to, do jaké míry se Časopis během prvních dvaceti pěti ročníků obsahově či zaměřením proměnil a zda případná změna odráží změnu Klubu.

Tato otázka je samozřejmě velmi složitá, nicméně zdá se zřejmé, že se po celou sledovanou dobu redakce důsledně snažila držet programových zásad, které mj. zpětně formuloval Miloš Weingart v roce 1936 ve svém článku o Janu Máchalovi: „Tento ideový program plnil náš Časopis doslovně: nenajdete tu odštěpování linguistiky od literární historie, které by působilo neblaze jak na vědu samu, tak na středoškolskou praxi; nenajdete tu však ani odtrhování bohemistiky od slavistiky, nýbrž naopak vědomé vzájemné prostupování obzoru domácího s širším slovanským“ (Weingart, 1936, s. 14). Citát odráží dva metodologické opěrné body Časopisu: důsledně filologický přístup a vnímání dílčích jevů v širším kontextu (co říká Weingart o vztahu bohemistiky a slavistiky, platí též pro jednotlivé románské jazyky a romanistiku apod.). Postupem času očividně došlo ke specializaci a k tendencím vydělovat dílčí disciplíny, tj. např. oddělovat lingvistiku a filologii. Časopis si ale většinově nadále udržoval svůj filologický přístup, přestože se časem mezi pravidelnými přispěvateli objevovali lidé, kteří později striktně filologický přístup opustili. Časopis zkrátka nabízel širokou publikační platformu, jež nebyla vymezena společnou metodologií či přístupem. Tak v něm mohly dlouhodobě působit i osobnosti, které se později proslavily v souvislosti s Pražským lingvistickým kroužkem. Tato metodologická otevřenost v kombinaci s ochotou informovat i o konkurenčních časopisech, o níž už byla řeč, tak vedla například k tomu, že od roku 1928 mohl Bohumil Trnka v Časopise publikovat podrobné zprávy o činnosti Pražského lingvistického kroužku a Kroužek sám mohl ČMF využívat jako svou publikační platformu (poslední Trnkova zpráva se objevuje v dvacátém sedmém ročníku z roku 1937, což pochopitelně souvisí se vznikem Slova a slovesnosti). Vztah Klubu moderních filologů a Pražského lingvistického kroužku zde není našim tématem. Poznamenejme k němu jen tolik, že právě paralelní působení významných členů Kroužku v ČMF (Mathesius, Trnka, Weingart) bylo možné právě díky úmyslné metodologické nevyhraněnosti Časopisu. Zároveň je pravda, že zejména v druhé polovině třicátých let už se v některých textech objevují známky odborných sporů mezi významnými představiteli Časopisu (a potažmo Klubu) a Kroužku (Weingart versus Mukařovský, Wellek), je ale nesporné, že významnou roli v nich hraje osobní rovina.

Shrneme-li to, Časopis je ve svých dvaceti pěti prvních ročnících poutavým čtením i dnes také proto, že poskytoval prostor tematicky i metodologicky velmi rozdílně orientovaným osobnostem.

4. Závěrem

Ve svém příspěvku jsme se věnovali pouze prvním desetiletím existence Klubu a Časopisu. I tento pouze dílčí pohled nicméně ukazuje, že Klub i Časopis zaujímají

významné místo v dějinách české vědy a kultury. Toto konstatování nepochybně znamená závazek pro ty, kteří mají osud obou institucí na starosti dnes.

Literatura

- Čtvrtstoletí Klubu moderních filologů a Časopisu pro moderní filologii. *Časopis pro moderní filologii*, 1936, XXII, č. 2, s. 197–198.
- HRUŠKA, J. O. (1921): Didaktická hlídka moderních jazyků při Časopisu pro moderní filologii. *Časopis pro moderní filologii*, VII, č. 4, s. 236–238.
- JANKO, J. (1923): Zpráva z valné hromady KMF. *Časopis pro moderní filologii*, IX, č. 2, s. 189.
- JANKO, J. (1936): Vzpomínková schůze Klubu moderních filologů. *Časopis pro moderní filologii*, XXII, č. 3, s. 293–295.
- Výtah z výroční zprávy „Klubu moderních filologů v Praze“ za 1. správní rok. Příloha 2. ročníku *Časopisu pro moderní filologii*, 1912.
- Výtah z výroční zprávy „Klubu moderních filologů v Praze“ za 3. správní rok. Příloha 4. ročníku *Časopisu pro moderní filologii*, 1915.
- WEINGART, M. (1936): Jan Máchal jako redaktor Časopisu pro moderní filologii. *Časopis pro moderní filologii*, XXII, č. 1, s. 13–15.
-

Petr Čermák

Klub moderních filologů („Modern Language Society“) and Časopis pro moderní filologii („Journal of Modern Philology“)

(Abstract)

The paper traces the relationship between Klub moderních filologů („Modern Language Society“) and Časopis pro moderní filologii („Journal of Modern Philology“) in the early decades of their history. Analyzing the output in the first 25 years of the Journal, the paper demonstrates that the Journal was the *raison d'être* for the Society's existence. Texts published in the Journal thus bear witness to the manifold activity of the Society in Slavic, Germanic, Romance and English philology.

Key words:

Modern Language Society; Journal of Modern Philology; history of philology; history of linguistics; Prague Linguistic Circle

Klíčová slova:

Klub moderních filologů, Časopis pro moderní filologii; dějiny filologie; dějiny lingvistiky; Pražský lingvistický kroužek

O FILOLOGII, MODERNÍ FILOLOGII A KRUHU

ROSTISLAV KOCOUREK

(Dalhousie University Halifax, N. S., Canada)

Ročenka slaví a připomíná dlouholetou tradici, která současně může v dnešní realitě vést k novému rozvoji. Naše poznámky mají přispět k lepší orientaci v sémantice slov tvořících kruh moderních filologů.

1 Etymologická sémantika *filologie*

Zkušenost s terminologickou sémantikou potvrzuje, že pečlivě promyšlené významy odborných termínů se často pohybují v oblasti naznačené jejich etymologií. Podívejme se tedy na etymologickou sémantiku lexikální morfologie složeného termínu *filologie*. *Filologie* je původně starořecké a převzaté latinské slovo, které znamenalo ‚oddanost dialektice, lásku ke vzdělání a literatuře, lásku k jazyku‘ (Onions 1985, s. 675, 535). Současně se řadí k rekompozičním termínům, tj. těm, které jsou složeny z klasických řeckých nebo latinských morfémů a používají se v druhých jazycích, kde se výslovnostně, graficky a významově dále upravovaly. Termín se skládá ze čtyř morfémů: (A) *fil-*, (B) *-o-*, (C) *log-*, a (D) *-ie*. V některých souvislostech se za zvláštní útvar považuje dvojmorfém *-logie* (E), tj. (C+D). Hlavní nositelé významu termínu filologie jsou tedy morfémy *fil-* a *log-*. Takové morfémy řeckého a latinského původu se někdy nazývají konfixy.

Nejprve morfém (A) *fil-*: Ten souvisí s řeckým slovesem *philein* ‚milovat‘ či slovem *philos* ‚mající rád, přítel‘. Domnívám se, že toto *fil-*, metafora přátelství, lásky k jazyku, se může v některých případech interpretovat jako humanizující prvek analýzy kontrastující se strohým přístupem fyzikalismu.

Druhý morfém (B) *-o-* spojuje (A) a (C)

Třetí morfém (C) *-log-* je z mnohoznačného substantiva *lógos*, znamenajícího například ‚slovo, diskurz (text, řeč), argument, soud, vzdělání, vědění, učenost, Logos (Slovo podle Jana)‘. Tyto velice rozmanité významové složky se mohou podílet na různých významech filologie.

Čtvrtý morfém (D) *-ie (-ia)* vytváří abstraktní substantiva ženského rodu (v řečtině, latině, češtině apod.). Zde je sufix *-ie* posílen předchozím morfémem *-log-*, s nímž vytváří dvojmorfém *-logie*, jehož jeden význam je ‚obor, nauka, věda‘. To svědčí o nenápadné složitosti etymologie sémantiky *filologie*.

Navrhujeme k úvaze myšlenku, že útvar *-log(ie)* ve slově *filologie* má dvě funkce. Jednak spolu s *fil-* znamená ‚řeč, text, slovo (lásky k textům)‘, jednak spolu s *-ie* znamená ‚obor, nauka, věda‘, jako by slovo *filologie*, hypoteticky mělo znít **filo/logo/logie*, a jakousi haplogií (vynecháním opakování) se zkrátilo na *filologii*. Tuto domněnku

posiluje skutečnost, že historicky skutečně existoval termín *logologie* ve smyslu ‚odvětví poznání týkající se slov‘ (New Shorter Oxford Dictionary).

Hypotetický etymologický význam *filologie* by byl rozepsán například takto: ‚obor (CD) zkoumající humanitně (A) slova či texty (C)‘. Pokud by šlo ne o filologii, ale o filologa, jako je tomu v názvu Kruh moderních filologů, tj. kdybychom uvažovali výraz odpovídající řeckému *philólogos*, nebo výraz vzniklý regresivní dekompozicí (odsunutím koncového sufixu *-ie*), čímž by z *filologie* vznikl *filolog*, šlo by například o ‚toho, kdo je oddán zkoumání slov či textů‘.

Povšimneme si zde ještě znovu výše zmíněného dvojího významu dvojmorfému *-logie* a srovnáme etymologii termínu *filologie* s etymologií termínu *psychologie*. *Psychologie* není etymologicky ‚duše o slovech, textech‘, ale ‚nauka, věda o duši‘. *Afilologie* není etymologicky ‚nauka o lásce‘, nýbrž něco jako ‚láska ke slovům, textům‘ nebo ‚nauka o vřelém zkoumání slov, textů‘. Dvojmorfém *-logie* má tedy několik významů, z nichž tyto dva, ve slovech *filologie* a *psychologie*, jsou zde hlavní. Další významy jsou ve výrazech *eulogie* (oslavný PROJEV, dobrořečení), *ideologie* (SOUBOR ideí), *terminologie* (jak SOUBOR termínů, tak i NAUKA o nich). Útvar *-logie* v termínu *filologie* je tedy sémanticky výjimečný a liší se od běžného významu v termínu *psychologie* i v celé řadě jazykovědných termínů, jako např. *fonologie*, *morfologie*, *morfonologie*, *sémiologie*, *sémaziologie*, *onomaziologie*, „*gramatologie*“.

Morfém *-log-* se objevuje nejen ve druhé, zadní pozici rekompozit (*filologie*, *psychologie*), nýbrž i v pozici první, přední (*logogram* ‚znak označující celé slovo‘, nebo *logofobie* ‚chorobný strach ze slov‘), nebo dokonce i v odvozených slovech jako je *logika* (z původního řeckého zpodstatnělého adjektiva, v latině (*ars*) *logica*) od *lógos* ve významu ‚soud, úsudek‘). Přední konfix *log-* komplikuje situaci tím, že umožňuje vznik vzácných rekompozit jako je, na rozdíl *filologa*, *logofil* (ang. *logophile* ‚přítel slov‘), a dokonce i jako je již zmíněná *logologie*. Také víme, že *filologie* není nauka o slovech v úzkém slova smyslu, což je *lexikologie*, kde slovu odpovídá *lexiko-* (z adjektiva, od řeckého *lexis* ‚slovo, řeč‘).

2 Vybrané významy filologie

V jazykovědě minulého století termín *filologie* značně utrpěl kritikou v Saussurově *Kursu* a v díle Louise Hjelmsleva (srov. např. Saussure 1996 [1922], s. 39, a Hjelmslev 1969a [1937], s. 16, a 1969b [1943], s. 5 a 10). Ale přes ztrátu atraktivní pověsti nového jazykového myšlení se udržel: měli jsme filologickou fakultu, vědecké hodnosti doktora a kandidáta filologických věd (filologické vědy, které spolu s vědami biologickými a ekonomickými tvořily vědy o člověku). Měli jsme a máme klasickou filologii, slovan-skou filologii a ovšem i moderní filologii. V poslední době se objevuje zvýšený zájem o filologii, která ve svém přístupu obsahuje některé rysy dříve zatlačované do pozadí: oživuje se Kruh moderních filologů, nově se promýšlí Časopis pro moderní filologii, hlásí se ke slovu celostní filologie, např. Jana Čermáka významné ocenění celostní filologie Pavla Trosta (J. Čermák 2010), a Tomáše Hoskovce celostní filologie baltistiky (Hoskovec 2010). Databáze Středoevropské a východoevropské odborné knihovny online (ceeol.com) obsahuje obor nazvaný *filologie / jazykověda*.

Úředním potvrzením pojmu ‚filologie‘ je, jak upozornila Libuše Dušková, že v nových studijních programech se termín *filologie* užívá k označení oboru doktorského studia, který se dále dělí na specializace, např. obor: filologie, specializace: anglický jazyk nebo anglická či americká literatura.

Následuje oborově založený stručný přehled významů slova filologie. Začneme širokými významy, které filologii pojímají historicky, etnograficky, civilizačně až kulturně, ne přímo jazykově. Tyto významy zachycují minulá, nejazyková pojetí a byly shrnuty v knize Georgese Mounina o teorii překladu (1999, s. 219–224). Jde o filologii jako studium textů minulých a psaných, odrážejících vidění světa, sloužících historické vědě, zejména o starověku.

Význam filologie jako ztělesnění základního vzdělání byl vyjádřen kartáginským básníkem a prozaikem jménem Martianus Capella v jeho velice vlivné latinské alegorii z 5. století *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, kde Philologie jako zbožněná nevěsta dostane darem sedm žen, které jí měly sloužit a představovaly sedm svobodných umění, tj. gramatiku, dialektiku (logiku), rétoriku, tj. trivium); a geometrii, aritmetiku, astronomii a harmonii (hudbu), tj. quadrivium.

Zvláštní spojení mezi nejazykovými obory – dějinami a archeologií – a filologií představuje francouzský pojem ‚belles-lettres‘, jehož znalost uvádí Petit Robert jako první význam filologie (connaissance des belles-lettres). Petit Robert sice slovo *belles-lettres* v hesláři neuvádí, ale Petit Larousse vykládá tento termín jako ‚mluvnici, poezii a literaturu‘, což je dřívější význam filologie. Druhá z pěti tříd francouzského *Institut de France* je *Académie des inscriptions et belles-lettres* (Akademie nápisů a belles-lettres), založená Colbertem již v roce 1663. Byla zasvěcena studiu dějin, archeologie a belles-lettres, což se výslovně označuje jako práce dějepisná, archeologická a filologická, takže filologie znamená *belles-lettres*. A *belles-lettres*, podle Petit Larousse znamenají ‚gramatiku, poezii a literaturu‘, takže filologie by se v kontextu dějin a archeologie měla rovnat ‚gramatice, poezii a literatuře‘, tedy spojení gramatiky a literatury. O vztahu architektury a filologie viz Dubois a kol. (1999, s. 358).

Bližší jazykovědě a literatuře je civilizační pojetí filologie, které je nejlépe shrnuto formulací Otto Jespersena, jenž již – stejně jako Jules Marouzeau – odlišuje jazykovědu od filologie, kterou chápe jako ‚the study of the specific culture of one nation [studium specifické kultury jednoho národa]‘ (Jespersen 1969, s. 64), nebo jako ‚pochopení totální kultury určitého národa‘ (srov. Mounin, s. 222).

Tím přecházíme k základní pro nás skupině významů filologie, totiž významů jazykovědných a literárněvědných. České jazykovědně-literární pojetí filologie uvádí *Slovník spisovné češtiny* na prvním místě, byť jako „dřívější“, tj. filologie jako ‚věda o jazyce a literatuře‘. Někdy se kultura uvádí spolu s jazykem a literaturou, např. v definici Františka Čermáka (2001, s. 237): ‚starší název pro spojené studium jazyka s literaturou, respektive kulturou, orientované obvykle historicky‘. Také mnichovská LMU (Ludwig-Maximilian-Universität) přihlíží ke kultuře v Centru pro jazykovědu a literární vědu: jazyk – text – kultura (*Zentrum für Sprach- und Literaturwissenschaft: Sprache – Text – Kultur*).

Dnešní jazykověda a literární věda mají ovšem společný obecný předmět zkoumání, tj. jazyk, ale ne nutně společně zkoumané texty a určitě ne společný přístup. V době, kdy jazykověda a literární věda se vyvíjejí samostatně, musíme uvažovat zaměření oddělené, i když oceňujeme velkou sílu a možnosti společného oboru filologického.

Literární pojetí filologie se uplatňuje např. ve Spojených státech, v definici ‚the study of literature and of disciplines relevant to literature or to language as used in literature [studium literatury a oborů důležitých pro literaturu nebo pro jazyk v literatuře používaný]‘ (Merriam Webster’s Collegiate Dictionary). Ostatně by bylo zajímavé zjistit zaměření „moderní filologie“ v málo uváděném chicagském literárním periodiku *Modern Philology*, jehož stý sedmý ročník letos vychází. Britský Concise Oxford Dictionary of Current English sice uvádí jako druhý, klasický význam ‚love of learning and literature [láska k vzdělání a literatuře]‘, literatura se však do filologie v Británii běžně nezařazuje.

Z českých přístupů k filologii je literární postoj reprezentován v našem sborníku článkem Martina Procházky, na který odkazujeme. Tam se v originálním historickém přehledu ukazuje novost a potenciální inspirační síla principů renesanční humanistické filologie a kontrast mezi běžným jazykovědným chápáním filologie, jehož cílem je zkoumání jazyka a textů, a široce založeným literárním přístupem, jenž by mohl vést k dalekosáhlým změnám v pojetí významu, textu a komunikace.

Zvláštní postavení zaměřené na literární texty má velice specializovaný obor vymezený v *Slovníku spisovné češtiny* jako ‚věda zabývající se kritickým rozbořem, výkladem a edicí textů literárních děl‘, nebo podobnou podrobnější definicí, kterou obsahuje Greimasův a Courtésův slovník (1979, s. 277), totiž ‚l’ensemble des procédures qui ont pour but l’établissement d’un texte, c’est-à-dire sa datation, son déchiffrement, l’établissement de ses variantes, sa dotation d’un appareil référentiel facilitant la lecture et d’un appareil critique garantissant son authenticité [souhrn postupů, jejichž cílem je ustavení textu, tj. jeho datace, jeho dešifrování, stanovení jeho variant, vytvoření výkladového aparátu usnadňujícího jeho interpretaci a kritického aparátu zajišťujícího jeho pravost]‘.

Jazykovědná filologie má mnoho různých forem. Nejdříve lze zmínit případ, kdy se filologie považuje za synonymum jazykovědy. *Slovník spisovné češtiny* uvádí jako třetí („zastaralý“) význam filologie její synonymitu s jazykovědou a lingvistikou. Je tu i možnost, že náznakem synonymnosti se lze vyhnout debatě o rozdílnosti obou těchto termínů stojících pro mnohé proti sobě v opozici. Tak Vladimír Šmilauer má ve svém třídění jazykovědy obor: *Linguistika (filologie)*; (Šmilauer 1958, s. 64). Filologie tam je zřejmě termín přidružený, ne synonymní. Vztah mezi jazykovědou a filologií je významnou složkou úvah o moderní filologii.

K jazykovědnému pojetí filologie uveďme stručnou charakteristiku jejích důležitých podoborů, z nichž některé se současně zabývají i literaturou.

Filologie jednotlivých jazyků, speciální filologie, studuje jeden jazyk, popř. i jeho literaturu a kulturní korelace. Moderní filologie je většinou speciální, jednojazyčná, a to celostní nebo jazykovědná či literárněvědná, např. anglická filologie ve dvou ústavech Univerzity Karlovy, v Ústavu anglického jazyka a didaktiky a v paralelním Ústavu anglofonních literatur a kultur.

Klasická filologie studuje dva, někdy tři starověké jazyky i literatury, tj. řečtinu a latinu, popřípadě, po objevení indoevropských příbuzností, ještě sanskrť. Jde tedy o jazyky kromobyčejně historicky i strukturně důležité a vlivné, studované v historickém rámci jejich literatury, kultury i reálií, jako je tomu například na katedrách klasických studií (Departments of Classics) na londýnské King’s College, na Univerzitě Harvardově a v Centru klasické filologie této druhé univerzity. Časopis *American*

Journal of Philology, založený v roce 1880, je periodikum pro filologii klasickou, stejně tak české *Listy filologické* (Folia Philologica), založené v roce 1874 a napojené na databázi Elsevieru Scopus, s rozsahem nyní zúženým na naši oblast.

Samostatným duchovním komplexem filologie je zevrubně rozpracované zkoumání biblických jazyků a velkého množství pozdějších jazyků překladových.

Termín historicko-srovnávací filologie se sice mnohdy užívá jako synonymum historicko-srovnávacího studia jazyků, například pro studium vývoje a srovnávání rodin indoevropských jazyků i literatur, pak se mluví o germánské, románské a jiné filologii. Historicko-srovnávací oblast je důležitou složkou zaměření věhlasné anglické Filologické společnosti (Philological Society, PhilSoc), založené v roce 1842, jejímž řádným, později čestným členem byl Bohumil Trnka od roku 1934 (V. Fried in: Trnka 1982, s. 13) a která letos pořádala dvoudenní březnové symposium pro studenty a mladé výzkumníky na téma *Language, text & history: linguistics and philology in the 21st century*. Tato společnost je výjimečná také tím, že spojuje historicko-srovnávací zkoumání různých jazyků se studiem soudobého jazyka mateřského, což lze uvážit při rozhodování o rozsahu moderní filologie.

Zde se můžeme pouze zmínit o filologiích matematické a kognitivní, jejichž přístup ke specifickým problémům filologie je matematický, resp. psychologizující, a přistoupíme konečně k moderní filologii.

3 Moderní filologie

Co znamená nominální fráze *moderní filologie*? Různé výskyty tohoto spojení v textech ukazují, že jde o tři významy, které se kombinují. První je založen na etymologickém významu, z latinského adverbia *modo* „právě teď“, a lze jej popsat jako „dnešní a kladně nový“. Druhý má historickou náplň, označující moderní filologii za typ filologie, která je svým vznikem blíže přítomnosti než rozkvět předchozích etap, např. klasické nebo historicko-srovnávací filologie. Zhruba bychom řekli, že jde o filologii novodobou. Třetí význam je protikladem ke klasické filologii v tom smyslu, že moderní je „filologie analyzující moderní jazyky“, které jsou moderní hlavně tím, že nejsou klasické jako klasická řečtina s latinou, jež nejsou dnes živé v žádné národní pospolitosti jako jazyky mateřské.

Takovéto vymezení vyžaduje specifikaci přinejmenším ve třech směrech. Předně otázka: které jazyky? Vyloučení klasické staré řečtiny a latiny z kategorie moderních jazyků mělo ve své době například pragmatické i metodologické důvody. Pragmatické důvody vedou dnešní filologii k dalšímu snížení počtu zkoumaných jazyků. Z jedněch důvodů se zkoumají jen jazyky vyučované ve státních školách, z jiných se uvažují jen jazyky cizí, tedy ne jazyk mateřský, jindy opět se analyzují jen ty nejdůležitější jazyky Evropské unie.

Za druhé je tu otázka teoretické specifity. Vymezení významu moderní filologie, pokud je nový, žádá nezbytně vysvětlení změny teoretického přístupu, například objasnění, ne-li konceptualizaci, humanizujícího komponentu moderní filologie. Dalo by se například uvažovat (srov. Kocourek 2010), zda by analýza neměla zahrnout kromě obvyklých základních strukturně funkčních témat a vztahů i to, co předběžně nazýváme perspektivy struktury, tj. otevřenost a kreativita, centrum a periferie, hernost

a prožívání. Rovněž sem lze řadit další humanizující filologické stránky jazyka, jako je napsatelnost, bez níž by dějiny a civilizace, jak je známe, byly nemožné; jako je přeložitelnost, která částečně pomáhá překonávat zmatení jazyků; jako je naučitelnost, jež nám otevírá svět; a jako je schopnost jazyka zprostředkovat těžko postižitelnou národní kulturu, jejíž složité zkoumání nám pomůže lépe chápat, co některé důležité cizí promluvy skutečně znamenají. Nejzákladnější složkou je tu funkční soustavný důraz na strukturovanou smysluplnost vyšších jednotek jazyka, bez níž by se nemohla uskutečnit účinná mezilidská komunikace. Plné využití těchto možností by přineslo nejen hlubší poznání jazyka, ale i větší přitažlivost filologické práce pro budoucí filology a filoložky, mladé lidi zájemající se o cizí jazyky a jejich literaturu. Jde o to vnímat jedinečnost lidského jazyka, naučit se klást filologické otázky a odpovídat na ně.

Třetí ožehavá otázka je pluridisciplinarita. Jak již zmíněno, je zde jmenovitě podstatná, ale choulostivá relace mezi jazykovědnou a literárněvědnou prací filologů. K tomu přistupují – pokud se uvažují – další obory, jako je studium kultury, překladatelství a vyučování jazyků. Tím by vznikla pluridisciplinarita o pěti disciplínách s různým filozofickým, společenskovědním nebo psychologickým přístupem, jejichž spolupráce a „sladění“ je problematické. Jako řešení se nabízí zavedení komplexních filologických seminářů přísně soustředěných na studovaný jazyk a jeho texty i problémy a probírající otázky překladu, kulturních korelátů, vztahu k češtině, výkladových obtíží, grafiky a výše uvedených strukturních perspektiv.

Při oslavě výročí české moderní filologie nemáme ještě odpověď na všechny tyto otázky. Již dnes však máme k dispozici konkrétní řešení vyplývající z programu únorové konference *Moderní filologie na prahu třetího tisíciletí* připraveného předsedkyní Kruhu moderních filologů a organizačním výborem konference. Je to řešení, které si zde dovolím zjednodušeně formulovat takto: Moderní filologie pokračuje v tradicích Kruhu a je nesena jazykovědou a literární teorií moderních jazyků, za spolupráce s bohemistikou a se studiem kultury, překladatelství a výuky jazyků. Další promyšlení zaměření Kruhu je jedním z budoucích úkolů filologů.

4 Kruh

Zvláštní a závěrečnou pozornost zasluhuje *kruh*. Toto slovo, oblíbené a zavedené tvůrcem nového konkrétního pojetí moderní filologie a zakladatelem Kruhu, dlouhá léta řádným profesorem anglické FILOLOGIE a starší anglické literatury, Bohumilem Trnkou (viz příspěvek Libuše Duškové), má velikou inspirativní metaforickou sílu, jež se spojuje s humanizujícím nábojem konfixu *fil-*. V Kruhu moderních FILOLOGŮ nejde jen o analýzu a porozumění textů. Jde o ty, kteří se jazykovědě a literatuře celoživotně věnují, snaží se jazyku porozumět a své znalosti předat druhým. Jde nejen o filologii, ale o filology. Jejich nadšení, rozmysl, vynalézavost a oddanost jsou jedním ze základů jazykové výchovy, vzdělání a v dobrém případě i porozumění.

Toto nadšení bude úspěšné zvláště tehdy, bude-li pospolité, v kolegiálním kruhu. Metafora kruhu je, jak metafory bývají, víceznačná. Kruh, naše symbolické kruhové logo, jeho zelený půlkruh naděje a tři slova klíčových pojmů tvořících druhý půlkruh, je otevřený s pomocí těchto pojmů alespoň třem proudům: Otevřený mladým lidem zapáleným pro jazyky a dychtivým dostat příležitost. Otevřený také novým skutečností

a fantastickým novým nástrojům dneška, které čekají na uchopení. Otevřený konečně základům filologického moudra skrytého v textech a lidech.

Literatura

Poznámka: Do této bibliografie nebyly zahrnuty slovníky citované v textu, jež jsou známé, kvazinormativní a snadno identifikovatelné: *Concise Oxford Dictionary of Current English*, *Merriam Webster's Collegiate Dictionary*, *New Shorter Oxford English Dictionary*, *Petit Larousse*, *Petit Robert*, *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*.

ČERMÁK, F. (2001): *Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky*. Praha: Karolinum.

ČERMÁK, J. (2010): Pavel Trost a jeho celostní filologie. *Časopis pro moderní filologii*, 92, s. 5–9.

DUBOIS, J. a kol. (1999): *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*. Paris: Larousse.

DUŠKOVÁ, L. (2011): K činnosti Kruhu moderních filologů v oblasti lingvistiky. Příspěvek v této Ročence. [Oceňujeme, že autorka nám dala k dispozici text příspěvku již v rukopise.]

GREIMAS, A. J. – COURTÉS, J. (1979): *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*. Paris: Classiques Hachette.

HJELMSLEV, L. (1969a [1937]): Introduction à la linguistique. In: *Essais linguistiques*. Paris: Minuit, s. 15–33.

HJELMSLEV, L. (1969b [1943]): *Prolegomena to a Theory of Language* [Omkring sprogteoriens grundlaeggelse]. Madison, Milwaukee - London: The University of Wisconsin Press.

HOSKOVEC, T. (2010): Celostní filologie jako program (na příkladu baltistiky). *Časopis pro moderní filologii*, 92, s. 10–17.

JESPERSEN, O. (1969 [1922]): *Language. Its Nature, Development and Origin*. London: George Allan & Unwin.

KOCOUREK, R. (2010): The Uniqueness of Human Natural Languages: an anniversary causerie on a text-based linguistic focus. In: M. Malá – P. Šaldová (eds.): *...for thy speech betrayeth thee. A Festschrift for Libuše Dušková*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 121–151.

MOUNIN, G. (1999 [1963]): *Teoretické problémy překladu*. (originál: *Les problèmes théoriques de la traduction*.) Praha: Karolinum.

ONIONS, C. T. (1985): *The Oxford Dictionary of English Etymology*. Oxford at the Clarendon Press.

PROCHÁZKA, M. (2010): Co byla filologie? Příspěvek v této ročence. [Oceňujeme, že autor nám dal k dispozici text příspěvku již v rukopise.]

SAUSSURE, F. de (1996 [1922]): *Kurs obecné lingvistiky*. Český překlad a úvod F. Čermáka. 2. vydání. Praha: Academia. (Originál: *Cours de linguistique générale*. Publié par Ch. Bally et A. Sechehaye, avec la collaboration de A. Riedlinger. Édition critique préparée par Tullio De Mauro. Paris: Payot.)

ŠMILAUER, V. (1958): *Technika filologické práce*. Praha: SPN.

TRNKA, B. (1982): *Selected Papers in Structural Linguistics. Contribution to English and General Linguistics written in the years 1928-1978*. Afterword by Roman JAKOBSON. Vilém Fried (editor). Berlin – New York – Amsterdam: Mouton Publishers.

Rostislav Kocourek

On Philology, Modern Philology and the Circle

(Abstract)

The purpose of the paper is to provide a better orientation in the variety of meanings of the complex semantics of the term *philology*, which is dealt with from the point of view of Czech usage, confronting it, nevertheless, with several other national usages. Etymological semantics of *philology* is described first, emphasizing the polysemy of the confixes *phil* and *log*. A number of various meanings of the ancient signifier *philology* is considered, from broad Greek and Latin components of learning and erudition and the medieval disciplines of liberal education to more modern semantic concentration on language-cum-literature aspects of texts. From this encompassing, or holistic combined linguistic-literary approach, philology often developed into a parallel but separate exploration of linguistic and literary streams. The language-oriented type of philology had a rich history, whose major contributions were classical philology and historical-comparative philology, the latter being critically succeeded by new twentieth-century trends in linguistics. In order better to correspond to modern times, in which the study of classical languages was gradually replaced by major living languages, a new type of philology - modern philology - was developed and associations like Allgemeiner Deutscher Neuphilologen-Verband in Germany, Modern Language Associations in Britain and America, Association des Professeurs de Langues Vivantes in France, and the Czech Kruh [originally Klub] moderních filologů (Circle of Modern Philologists) were established. The various activities of the Czech Kruh [Klub] are being celebrated and at the same time further intensified. Czech modern philology continues in its centennial Prague tradition of linguistic and literary exploration of modern languages, this in cooperation with the study of Czech, the mother tongue, and with special interest in cultural correlates of language and problems of translation and teaching modern languages, all supported by the Circle.

Keywords (descriptors):

meanings of philology, etymological semantics, linguistic philology, literary philology, modern philology

Klíčová slova (spojení):

významy filologie, etymologická sémantika, jazykovědná filologie, literární filologie, moderní filologie

CO BYLA FILOLOGIE?

MARTIN PROCHÁZKA

(Ústav anglofonních literatur a kultur; Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze)

Filologie vznikla ve spojení s renesanční reformou vzdělání, jejímž posláním bylo podle Pietra Paola Vergeria staršího (1348–1419), rádce císaře Zikmunda a odpůrce husitů, „rozvíjet nejvyšší dary těla i ducha, které povznášejí člověka a řadí se ve své důstojnosti hned za ctnost“ (Jensen 1981, s. 111). Jádrem této reformy byla reorganizace tzv. trivium, která znamenala zvláště velký důraz na rétoriku (objevení celého rukopisu Quintilianových *Základů řečnictví*) a studium klasických jazyků. Vznikly univerzity s novými studijními programy, zejména ve Ferraře, kde působil Guarino da Verona (1374–1460), žák řeckého gramatika a překladatele Homéra a Platóna, Manuela Chrysolorase (1355–1415). Spolu s tím se šířila myšlenka mezinárodního společenství humanitních vzdělanců „la république de lettres“, s níž přišel Poggio Bracciolini (1380–1459).

Další rozkvět filologie nastal v období osvícenství a romantismu. Velkým přínosem bylo kritické studium rukopisů a textů, srovnávací studium jazyků a konečně i rozluštění dávných grafických systémů. Problematickou stránkou tohoto vývoje byla romantická představa, že velikost národů je určována starobylostí a bohatstvím jejich jazyků. Tento fundamentalismus vedl pak ke zkoumání jazyka jako podstaty národa a zúženému pohledu na jazyk jako artefakt, jehož nejvyšší hodnoty jsou estetické a morální (vyjadřuje jakousi nadčasovou „pravdu“ národní existence). Problematickým se ukázal také pozdější mladogramatický přístup, především snaha vytvářet paralelismy a analogie mezi přírodními a jazykovými zákonitostmi, fyziologickými a jazykovými procesy.

Jednostranná diachronická orientace filologie vyústila v krizi, jejímž důsledkem byl de Saussurův synchronní přístup. Ten však vedl také ke konci filologie jako obecné humanistické disciplíny a vzniku lingvistiky, jejíž obecná funkce je, jak později ukázali Jakobson a Lévi-Strauss, vytvořit model sémiologie a tím i základ pro obecnou metodologii humanitních (a dnes už také zčásti přírodních) věd (Lévi-Strauss 1963, s. 31). Pro některé filozofy a literární vědce (např. Derridu nebo de Mana) je proto vznik sémiologie transformačním momentem ve vývoji nejen filologických disciplín, ale všech humanitních věd. Vede ke vzniku vědy, která se nesoustřeďuje na jazyk jako prvořadou kulturní hodnotu, ale jako na komunikační proces, vědy, jež problematizuje pojetí významu, reference a reprezentace. Spolu s rozvojem komunikačních médií dochází rovněž k problematizaci textu. To vše má nutně za následek rozsáhlé změny přístupu k jazyku a literatuře jako kulturním hodnotám, které mohou vést k obavám o jejich budoucnost a návratu esencialistických nebo i fundamentalistických přístupů.

Je zjevné, že dnes je termín filologie pracovním nebo možná jen administrativním označením pro disciplíny, jejichž hlavním či důležitým cílem je zkoumání jazyka a víceméně tradičního pojetí textu. Podle mého názoru je třeba hlubší reflexe renesančního

humanistického poslání filologie, a to ve směru, v němž bohužel nepříliš úspěšně postupoval Paul de Man, tedy ve vztahu dvou součástí původního „trivia“ – gramatiky (šíře řečeno – funkcionální lingvistiky) a rétoriky, která má blízko k určitým lingvistickým a obecnějším disciplínám – pragmatice a teorii diskursu. V širším pojetí (ve vztahu k teoriím gesta, ikonicity, performativity) se rétorika již nezabývá tradičně pojatým textem, některé její přístupy jsou vhodné pro analýzu souvislosti obrazu, pohybu a slova v nových médiích. Jak ukázal de Man, díky strukturalistické lingvistice si rétorika může nově položit otázky referenčnosti jazyka a figurativnosti významu a stát se spolu se sémiotikou základem nové obecné vědy o významu (de Man 1979, s. 19).

V tomto smyslu jde o návrat k počátkům filologie u renesančních humanistů (znovuobjevení Quintiliana Poggiem Bracciolinim), ale již na nové rovině, kde jsme schopni reflektovat dalekosáhlé změny v pojetí významu, textu a komunikace. Co zbývá vyřešit, je otázka hodnoty – oné „lásky k jazyku, řeči“ čili „logu“. Je zajímavé, že už i v renesanční době byl reflektován dvojí význam slova „logos“ – platónsky ideální a sofistický – a to i ve slově „filologie“. Dnes také musíme hledat cestu mezi dvěma extrémy – idealizací jazykové či estetické normy, tradice apod. – a inflací významu v jazykových hrách a mediálních strategiích. To je humanistický problém, který s sebou přináší otázka: „Co byla filologie?“

Literatura

DE MAN, P. (1979): *Allegories of Reading*. New Haven: Yale University Press.

JENSEN, D. (1981): *Renaissance Europe: Age of Recovery and Reconciliation*. Lexington, Mass.: D. C. Heath.

LÉVI-STRAUSS, C. (1963): *Structural Anthropology*, přel. Claire Jacobson a Brooke Schoepf. New York: Basic Books.

Martin Procházka

What Was Philology?

(Abstract)

Discussing the birth of philology in the early 15th century, the essay focuses on its relation to the traditional system of humanist disciplines (the trivium). It also sums up the main trends of its development and reflects on its transformation after the emergence of modern theoretical linguistics. It emphasizes the importance of rhetoric as a mediator between value-oriented approaches to language and the study of its communicative functions by means of theoretical linguistics and semiotics.

Key words:

philology, humanism, Renaissance, rhetoric, grammar

Klíčová slova:

filologie, humanismus, renesance, rétorika, gramatika

POJEM POSTMODERNA A OTÁZKY METODOLOGIE V SOUČASNÉ FRANCOUZSKÉ LITERATUŘE¹

PETR DYTRT

(Ústav románských jazyků a literatur, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita v Brně)

Pokud si klademe otázku, jak přistupovat k současné literatuře a zejména jakým způsobem ji metodologicky uchopit, mám za to, že nemá smysl příliš pátrat v různých konceptech, jež se snaží postihnout nově nastálou společenskou, ale i geopolitickou situaci v letech 1980–2000. Domnívám se, že vše podstatné, co tuto novou situaci vystihuje, bylo řečeno již Jean-François Lyotardem v *Postmoderní situaci*². Zbývá jen vysvětlit, jakým způsobem se tato nová situace promítá do možných úvah o současné literatuře a jaké metodologické nástroje literární kritice nabízí. V tomto příspěvku se tedy pokusíme navrhnout některá řešení, jež budou samozřejmě jen určitou výsečí v rámci jednoho úhlu pohledu, nicméně dovolí nám alespoň v mlhavých konturách rozvrhnout a zařadit tendence a proudy v současné francouzské románové tvorbě. Přítomný text bude rozdělen do tří částí, přičemž první z nich se pozastaví nad samotným pojmem „postmoderna“, jeho etymologií a genezí, další se bude snažit historicky vymezit období spadající do „postmoderní situace“ s přihlédnutím k dění v literárním poli. Třetí část ukáže možné implikace tohoto pojmu v estetické rovině a zamyslí se i nad jednotlivými body „postmoderní poetiky“ včetně konkrétních příkladů.

Pojem postmoderna

Jestliže budeme pátrat v minulosti, zjistíme, že pojem byl použit velice záhy po rozšíření pojmu moderna. Jedna z prvních sémantických náplní tohoto pojmu vystihovala snahu předčít modernisty, přesněji řečeno francouzské impresionisty.³ Naopak v kontextu 1. světové války byl pojem použit několikrát jako výraz potřeby obrátit se do budoucnosti a překonat soudobý všeobecný úpadek lidstva. „Postmoderní člověk“ měl být odolnější a vybavenější ve všech ohledech a v souladu s nietzscheovskou představou o nadčlověku měl být příslibem lepší budoucnosti.⁴ Pojem „postmodernismus“, který bude čím dál častěji vnímán jako estetická kategorie, označuje v *Antologii španělské*

¹ Tento příspěvek, který vznikl díky grantovému projektu AVČR č. KJB901640606, vychází z metodologického základu mé disertační práce, která byla publikována pod názvem: *Le (post)moderne des romans de Jean Echenoz: de l'anamnèse du moderne vers une écriture du postmoderne*. Brno: Masarykova univerzita, 2007, edice Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. ISBN 978-80-210-4425-8.

² Lyotard, J.-F. (1979): *La Condition postmoderne*. Paris: Minuit. Česky: Lyotard, J.-F. (1993): *O postmodernismu: postmoderno vysvětlované dětem: postmoderní situace*. Praha: Filosofie. Přeložil Jiří Pechar.

³ Srov. Higgins 1978, s. 7.

⁴ Srov. Panwitz, R. (1917): *Die Krisis des europäischen Kultur*. Werke 2. Nürnberg: H. Carl.

a *hispanoamerické poezie* Federika de Oníse⁵ reakci španělské a hispanoamerické literatury na modernismus, podobně jako tomu bylo i v kontextu americké Beat Generation, jejíž vstup na pole kulturní produkce lze rovněž považovat za reakci odvrhující diskurs o tzv. „americkém snu“. Ta se v literárním poli promítla jako reakce masové kultury na elitářské chápání umění, potažmo literatury. Postmodernismus v literatuře začal být chápán jako odvržení modernistického pojetí uzavřené kultury a přísně geometrického myšlení. Leslie Aaron Fiedler ve svém textu „Cross the Border – Close the Gap“⁶ odvrhuje modernisty (James Joyce, T. S. Eliot či Marcel Proust) jako překonané autory právě kvůli jejich nedostupnosti a nečitelnosti pro široké publikum. Moderní umění se v tomto odvrhovaném paradigmatu nízkého a vysokého jeví jako úpadkové a jeho literatura jako vyčerpaná.⁷ A je vhodné na tomto místě zmínit, že John Barth bude posléze na počátku 80. let 20. století hovořit o postmoderní literatuře jako o literatuře „obnovy“⁸. V sedmdesátých letech, kdy se v kontextu francouzské filozofie hovoří o tzv. „poststrukturalismu“⁹, vycházejí dvě stěžejní díla přinášející novou a zásadní náplň konceptu postmoderny. Na jedné straně je to soupis postmoderních autorů nazvaný „POSTmodernISM: A Paracritical Biblio-graphy“ od Ihaba Hassana¹⁰, který vymezuje postmoderní estetiku jako odvržení modernistického experimentátorství a jeho odmítání kýče. Na straně druhé jde o dílo francouzského filozofa Jean-François Lyotarda *La Condition postmoderne* (Lyotard: 1979) přicházející s hloubkovou studií stavu poznání v postindustriální společnosti, která prošla paradigmatickou proměnou, na jejímž základě můžeme postmodernu chápat jako kritický náhled na modernu symbolizující tuto společnost. Moderna a její postoj ke smyslu dějin a diskursům, které tento smysl ošetřují, procházejí v postmoderní fázi procesem kritického „přečtení“ („relecture critique“), Lyotardem charakterizovaný jako „anamnéza“ (Lyotard 1988, s. 202). Ten má za úkol zkoumat patologické jevy vedoucí ke zrazení moderního projektu, tak jak jej vytyčili osvícenci a hegelovská filosofie. V souladu s tímto chápáním postmoderny coby kritické fáze v rámci samotné moderny lze i postmoderní tendence v rámci kritického smýšlení o literatuře po roce 1980 pojímat jako kritický pohled zpět či kritické čtení literární moderny.

Vymezení období

V následující části se pokusíme časově ohraničit fázi moderny, která je tímto kritickým anamnestickým procesem poznamenána. Lyotard vychází ze studie Daniela Bella¹¹ a vymezuje tuto fázi přechodem postindustriální společnosti k společnosti informatizované, přičemž ve francouzském kontextu lze za hraniční událost považovat nastupující hospodářskou krizi, jež ukončila 30 „slavných let“ poválečného hospodářského růstu. Zásadním momentem je rovněž rostoucí nedůvěra vůči diskursům ošetřujícím modernistické ambice, jejichž posledním projevem byl rok 1968 nejen ve Francii. Za

⁵ Onís F. de (1937): *Antología de la poesía española e hispanoamericana*. Madrid: Centro de estudios históricos.

⁶ Fliedler, L. (1970): *Collected Essays of Leslie Fliedler*. 2. sv. New York: Stein and Day.

⁷ Srov. Barth, J. (1967): The Literature of Exhaustion. *Atlantic Monthly*, 220, s. 29–34.

⁸ Barth, J. (1980): The Literature of Resplishment: Postmodernist Fiction. *Atlantic Monthly*, 245, s. 65–71.

⁹ Foucault, Barthes, Deleuze a Derrida.

¹⁰ Hassan, I. (1971): POSTmodernISM: A Paracritical Bibliography. *New Literary History*, 1, 1971, s. 30–50.

¹¹ Bell, D. (1976): *The Cultural Contradictions of Capitalism*. New York: Basic Books, 1976.

vrchol tohoto procesu vymezeného 2. polovinou 70. let po 90. léta 20. století je pád berlínské zdi a geopolitická rekonfigurace světa po rozpadu východního bloku, po válce v Perském zálivu a po válečné krizi v bývalé Jugoslávii. Pokud se podíváme na hlavní vývojové tendence francouzské literatury, pak je toto období synonymem jednak konce modelu úplného intelektuála, a pak konsekrace modernistické literatury v podobě udělení prestižních ocenění autorům posledních avantgard – „nového románu“ a hnutí okolo časopisu *Tel Quel*. Mám na mysli především Goncourtovu cenu pro M. Durasovou, Nobelovu cenu za literaturu pro Clauda Simona a především Robbe-Grilletovo členství v nanejvýš konzervativní a tradicionalistické instituci, jakou je bezesporu Francouzská akademie. Stejně tak Philippe Sollers v posledním čísle časopisu *Tel Quel* v roce 1980 dochází k závěru, že hnutí avantgard je u konce, a dodává, že avantgardy díky svému úzkému provázání s politickou sférou, čímž se z nich stal revoluční nástroj i mimo estetickou oblast¹², se nakonec zkompromitovaly spolu s těmito hnutími (Sollers 1980, s. 21). Stejně jako tyto politické avantgardy se i umělecké avantgardy 20. století podílely na smrti moderního projektu, který dějiny lidstva chápe jako vývoj směrem k emancipaci člověka a zdokonalení lidské společnosti díky technickému pokroku. Holocaust i pád Berlínské zdi ukázaly, že tato představa byla mylná.¹³

Podobný paradigmatický přechod lze pozorovat i v literárním poli okolo roku 1980. Modernisté, kteří se dostávají až do polohy kritiků moderny jako Sartre, Barthes a Foucault navždy opouští tento svět, první z nich přirozenou smrtí, druhý tragicky a třetí, zcela příznačně, na zhoubnou chorobu, která se stane novou metlou lidstva předznamenávající další, tentokrát biologickou krizi, jakou lidstvo nepoznalo od druhé světové války. Je to období, kdy se pod vlivem procesu popisovaného Lyotardem jako nabývající nedůvěra vůči legitimizačním metavyprávěním mění situace spisovatele. Ten postupně přestává být „totálním intelektuálem“ zosobňujícím určitou interpretaci světa.¹⁴ Naopak, jeho statut je nadmíru nejistý, neboť proces, který započal již u Prousta kritikou Sainte-Beuvovy biografické exegetické metody, nastolil radikální předěl mezi spisovatelem a jeho dílem a vyvrcholil symbolickou, Barthesem popsanou „smrtí autora“.¹⁵ V takovém rozpoložení přestává spisovatel – Barthesem nazývaný „skriptor“ („scripteur“) – disponovat prostorem pro jakýkoli výklad díla. To je redukováno na pouhý text, z něž se dílo stává teprve v rukou čtenáře.¹⁶ Kritický diskurs o literatuře, natož pak jakýkoli výklad smyslu a poslání literatury se stává tabu, které žádný z romanopisců nové generace neporuší. S vytrativšími se avantgardami zmizely i snahy o zachycení celistvé koncepce člověka a funkce literatury. Tento proces nastartoval „nový román“¹⁷, který sám sebe pojímal jako reakci na typicky moderní ambice literatury ztělesněné v surrealismu, existencialismu a angažované literatuře. Ona nově vzniklá noetická prázdnota má

¹² Srov. propojení mezi futurismem a fašismem, surrealismem a komunismem a hnutím okolo časopisu *Tel Quel* a maoismem.

¹³ Srov. Lyotard, J.-F. (1987): *Du bon usage du postmoderne* [O správném užívání slova postmoderno]. *Magazine littéraire*, 239–240.

¹⁴ Srov. Raczynow, H. (1994): *La Mort du grand écrivain* [Smrt velkého spisovatele]. Paris: Stock.

¹⁵ Srov. Barthes, R. (1984): *La Mort de l'auteur*. In: Barthes, R., *Le Bruissement de la langue*. Paris: Seuil, s. 61–67.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ „Or le monde n'est ni signifiant ni absurde. Il est, tout simplement.“ „Avšak svět není ani významotvorný, ani absurdní. Zkrátka a dobře je.“ (Robbe-Grillet 1963, s. 18). Překlad Petr Dytrt.

v případě francouzského románu za následek postupné vyplňování literárního prostoru texty směřujícími do nitra samotné osoby spisovatele, které se ovšem rozcházejí s autobiografickou literaturou v chápání „paktu čtení“. Vzniká tak nový žánrový podtyp charakteristický pro francouzskou literaturu 80. a 90. let 20. století, pro nějž se vžije zcela příznačný název „autofikce“. Podobně dochází i k znovudobývání románového prostoru, který modernisté postupně zbavili všech mimoliterárních přesahů i všeho, co utváří románový prostor. Ve francouzském kontextu si tak autor klade typicky postmoderní otázku: Jak psát po „novém románu“ bez toho, aby bylo nutné se utíkat k tradičnímu, balzakovskému způsobu psaní? (Gontard 1998, s. 40).

Otázka estetiky

Lytardem popisované „postmoderno“ lze chápat jako proces, jímž nevzniká nové literární období ani nová estetika vymezující se vůči moderně, nýbrž určitá potřeba vyjádřit prostřednictvím různých estetických postupů kritický odstup vůči moderně, přičemž tento odstup přirozeně skýtá možnost jejího přezkoumávání. U toho je tu přirozeně i snaha obrazy nové nastavení přístupu k okolní realitě vyplývající z postmoderního diskursu, který Lyotard vymezuje pojem paralogie a Derridovou „différance“. Pokud jde o prvně zmiňovaný bod, lze jej chápat také jako projev nutnosti nahlédnout patogenní momenty v rámci moderny, jinými slovy anamnézou moderny ukázat, kde se stala chyba. Na druhé straně postmoderní poetika obrazy paradigmatickou změnu vyplývající z nástupu nového druhu poznání. Jestliže moderna usilovala o univerzalitu, celistvost a jednotnost, Lyotard ukazuje, že postmoderna upouští od těchto kategorií a naopak preferuje vyhledávání nestabilit, diskontinuity a fragmentárnosti (Lyotard 1979, s. 162–169). V oblasti umění lze považovat za konkrétní projev této změny estetiku „nečistého“, kterou Guy Scarpetta chápe jako snahu rozrušovat ustálené hranice mezi estetickými druhy (například žánry, formami, kódy, atp.)¹⁸ Postmoderna ustupuje i od imperativů novosti a pokroku, které představovaly jeden z pilířů avantgard. Umberto Eco v této souvislosti poznamenává, že literatura v postmoderní situaci se navrácí k minulým formám psaní, aby je s odstupem a kriticky reflektovala a zároveň jich využila jako modelové matrice pro resémantizaci narativního prostoru, který formální experimenty poválečných avantgard (zejména „nový román“ a *Tel Quel*) takřka sterilizovaly. Zároveň dochází k prolínání literatury a kritického diskursu o ní. Vzhledem k tomu, že autor v postmoderní situaci ztrácí prostor pro metatextový komentář vně svého díla, stává se tento komentář jeho součástí.

Z toho, co bylo výše konstatováno, je tedy možné charakterizovat literaturu v postmoderní situaci pomocí strategií, jimiž je textualizován postmoderní diskurs. Jinými slovy jde o literární postupy, jež obrazy vývoj popisovaný Lyotardem v *Postmoderní situaci*. Na prvním místě je to anamnéza typicky modernistických literárních postojů a formálních postupů. Jako příklad lze uvést Jeana Échenoze, ale i Patricka Devilla či Renauda Camuse. Tito autoři se ve svých textech formou intertextových narážek a citací obracejí k textům „nového románu“, ale i dalších francouzských i ne francouzských modernistů, aby někdy s ironickým nadhledem, jindy s obdivným projevem úcty vyjevili svůj postoj vůči moderní literatuře, ale i umění a ukázali posun v nahlížení na moderní étos snažící se

¹⁸ Srov. Scarpetta, G. (1985): *L'Impureté*. Paris: Grasset.

o rozbití tradičních literárních hodnot. Je však nutné podotknout, že v postmoderní literatuře nikdy nejde o odvržení předchozích – modernistických modelů a postupů, ale o snahu je kriticky nahlédnout, popřípadě upozornit na to, do jaké slepé uličky vedly. Hned na druhém místě je třeba zmínit texty pokoušející se literárně zobrazit novou dimenzi vědeckého přístupu k poznání, kterou je dojem diskontinuity. Text reflektující skutečnost jako něco diskontinuálního je v základu fragmentární a heterogenní co do výrazových prostředků. Takovým textem je bezesporu Barthesův pokus o autoportrét nazvaný *Roland Barthes par Roland Barthes* [Roland Barthes Rolandem Barthesem]. Formou hesláře zdánlivě uspořádaného dle abecedy se tu sestavuje nesourodý seznam pojmů naprosto heterogenních, který připomíná soubor volných asociací, které autora napadly v souvislosti se svým jménem. Šlo by jmenovat i další texty jako Baudrillardovy *Cool memories* (Cool memories, 1991–1995) na pomezí literatury a sociologických poznámek, anebo *Journal du dehors* [Deník z vnějšku, 1993] Annie Ernauxové, který zaznamenává fragmenty myšlenek a pozorování člověka žijícího na pařížském předměstí. Do této strategie patří i žánrová a jazyková hybridizace, jak se s ní setkáváme například u autorů, pro něž je typický postkoloniální bilingvismus: Patrick Chamoiseau *Solibo Ohromný* (1988). Třetím typem textualizace postmoderní situace je metatextuální rozměr literatury. Současný autor již není esejistou a teoretikem, který prezentuje své názory na literaturu, její poslání a roli v lidské společnosti v teoreticko-kritických spisech, jako tomu bylo v případě velikánů moderní literatury (Gide, Proust, Sartre Robbe-Grillet, Butor atd.) To ovšem neznamená, že necítí potřebu komentovat proces vzniku díla, obvykle v podobě „vměšování“ autora (vypravěče) do vyprávěcího procesu, anebo přímo formou postavy spisovatele, který píše knihu. Takovým typickým textem je *La Belle Hortense* Jacqua Roubauda z roku 1987. Poslední, čistě románová charakteristika je citelná snaha o revitalizaci románových kategorií, kterou lze vnímat i jako reakci na textové experimenty 70. let a Robbe-Grilletovy „přežití pojmy“, jimiž vymezuje tradiční „balzakovský“ román, kterému již nikdo nevěří, jak tvrdí Nathalie Sarrautová v *L'ère du soupçon* [Věk podezřívání, 1950]. Postmoderní narativní text tak nejen že prostřednictvím parodie a pastiše tzv. „minoritních“ žánrů vyvolává z mrtvých tradiční narativní kategorie, jako je postava, příběh a vypravěč, ale také znovu buduje referenční vztah s okolní skutečností, který modernisté popírali. Někteří kritikové a teoretikové současné literatury dokonce hovoří o novodobém realismu.¹⁹ Každopádně lze u celé řady autorů (Echenoz, Toussaint, Redonnetová, Rouaud atp.) pozorovat silnou potřebu návratu k lineárnímu příběhu.

* * *

Se zvláštním přihlédnutím k francouzskému kontextu jsme se ve stručnosti pokusili nastínit základní charakteristiky literárního pole, které jsme časově vymezili obdobím, jemuž zpravidla říkáme „současná literatura“. V návaznosti na práce Jean-François Lyotarda jsme vymezili toto období pomocí paradigmatických změn, kterými Lyotard definuje postmoderní situaci. Literární pole tohoto období (poslední čtvrtina 20. stol.) vykazuje určité paralely s Lyotardovými pozorováními, což nám umožnilo charakterizovat některé popsání procesy jako postmoderní. Na základě těchto procesů jsme se pak pokusili formulovat typické rysy románové poetiky v postmoderní situaci. Jde přirozeně

¹⁹ Blanckeman, B. (2002): *Les Fictions singulières: étude sur le roman français contemporain*. Paris: Prétexte.

o obecné kategorie, které je potřeba dále nuancovat a zkoumat v konkrétních případech, nicméně se domníváme, že tyto základní pojmy umožňují popsat období, které je stále ještě živé, a teoreticky konceptualizovat jevy vlastní románové literatuře po roce 1980. Představují jistou metodologickou platformu pro další teoretické vhledy.

Literatura

- BARTH, J. (1967): The Literature of Exhaustion. *Atlantic Monthly*, 220, s. 29–34.
- BARTH, J. (1980): The Literature of Resplenishment: Postmodernist Fiction. *Atlantic Monthly*, 245, s. 65–71.
- BARTHES, R. (1984): La Mort de l'auteur. In: Barthes, R., *Le Bruissement de la langue*. Paris: Seuil, s. 61–67.
- BELL, D. (1976): *The Cultural Contradictions of Capitalism*. New York: Basic Books, 1976.
- BLANCKEMAN, B. (2002): *Les Fictions singulières : étude sur le roman français contemporain*. Paris: Prétexte.
- FLIEDER, L. (1970): *Collected Essays of Leslie Flieder*. 2. sv. New York: Stein and Day.
- GONTARD, M. (1998): Postmodernisme et littérature. *Œuvres et Critiques*, sv. 23, č. 1.
- HASSAN, I. (1971): POSTmodernISM: A Paracritical Bibliography. *New Literary History*, 1, 1971, s. 30–50.
- HIGGINS, D. (1978): *A Dialectic of Centuries*, New York: Printed Editions.
- LYOTARD, J.-F. (1979): *La Condition postmoderne*. Paris: Minuit. Česky: Lyotard, J.-F. (1993): *O postmodernismu: postmoderno vysvětlované dětem: postmoderní situace*. Praha: Filosofia. Přeložil Jiří Pechar.
- LYOTARD, J.-F. (1987): Du bon usage du postmoderne [O správném užívání slova postmoderno]. *Magazine littéraire*, 239–240.
- LYOTARD, J.-F. (1988): Réécrire la modernité, *Cahiers de philosophie*, 5, 1988.
- ONÍS, F. de (1937): *Antología de la poesía española e hispanoamericana*. Madrid: Centro de studios históricos.
- PANWITZ, R. (1917): *Die Krisis des europäischen Kultur*. Werke 2. Nürnberg: H. Carl.
- RACZYMOW, H. (1994): *La Mort du grand écrivain* [Smrt velkého spisovatele]. Paris: Stock.
- ROBBE-GRILLET, A. (1963): *Pour un Nouveau Roman*. Paris: Minuit.
- SCARPETTA, G. (1985): *L'Impureté*. Paris: Grasset.
- SOLLERS, P. (1980): On n'a encore rien vu [Ještě jsme nic neviděli]. *Tel Quel*, 85, 1980.
-

Petr Dytrt

The concept of postmodernism and the methodology questions in contemporary French literature.

(Abstract)

With particular regard to the French context, the present article attempts to briefly outline the basic characteristics of a literary field which falls into the period usually called “the contemporary literature”. Following the work of Jean-Francois Lyotard, we define this period through paradigmatic changes by means of which Lyotard describes the postmodern situation. The literary field of this period (the last quarter of the 20th century) provides parallels to Lyotard’s observations, that allow us to characterize some of the processes described as postmodern. Based on these processes, we then try to formulate features that are typical of the poetics of the novel in the postmodern situation. These are naturally too general categories that need further and detailed study in specific cases. However, we believe that these basic concepts allow us to describe a period that is still alive, and to theoretically conceptualize phenomena typical of the fictional literature after 1980. Finally, these concepts represent a methodological platform for further theoretical insights.

Key words:

postmodernism, contemporary novel, Jean-François Lyotard, postmodern condition

Mots-clés:

postmoderne, roman contemporain, Jean-François Lyotard, condition postmoderne.

Klíčová slova:

postmoderna, současný román, Jean-François Lyotard, postmoderní situace.

PRVNÍ ČESKÝ PŘEKLAD SHAKESPEAROVÝCH SONETŮ

BOHUSLAV MÁNEK

(Katedra anglického jazyka a literatury, Pedagogická fakulta,
Univerzita Hradec Králové)

I když Shakespeare byl od počátku recepce svého díla u nás zmiňován v souvislosti s významnými představiteli světové poezie a vybrané úryvky z jeho her byly tištěny mezi básněmi v různých antologiích, jeho poezie se dočkala překladu do češtiny až jako poslední součást jeho díla. Nejdříve to byly jeho *Sonety*, zatímco delší epické skladby *Znásilnění Lukrécie* a *Venuše a Adonis* se dočkaly překladu a publikace až ve dvacátém století.

Shakespeare byl vlastně první anglický píšíci autor uváděný v češtině již od roku 1782, od počátků národního obrození. Předchozí kontakty se od konce 16. století děly prostřednictvím anglických a německých cestujících divadelních společností nebo v 18. století prostřednictvím německých představení a publikací (Limon 1985, s. 107–116, Stříbrný 2000, s. 8–13, 21, Jakubcová 2007, s. 422–423). V češtině k nám jeho díla a autorský mýtus přicházely v prvních desetiletích národního obrození několika cestami – divadelními představeními, ojedinělými publikacemi a různými biografickými a kritickými články (Laiske 1974, Drábek 2010, s. 297–313).

Jako první se v osmdesátých letech 18. století objevily knížky lidového čtení bez uvedení autora (*Kupec z Venedyku* 1782, *Makbet* 1782, Müller 1954, s. 105–107), které podávaly velmi zjednodušený děj v neobratné próze. Tyto tisky byly zcela anonymní, neuváděly původního autora ani zpracovatele. Vycházely zřejmě z německých dobových překladů, které v Praze publikoval a inscenoval Franz Joseph Fischer (1738 – po 1799) v letech 1777/78 (Vočadlo 1959, s. 9, Müller 1954, s. 105–107).

Se Shakespearovým jménem se poprvé setkáváme až v roce 1785 v Předmluvě Karla Bully (působil koncem 18. století) ke knižnímu překladu hry rakouského dramatika a Mozartova libretisty Gottlieba Stephanie ml. (1741–1800) *Odběhlec z lásky synovské* (Bulla 1785):

“Neb když veškeré pole, v němž veršovci vtíp svůj provozují, sobě rozjímám, tak spatřuji, že oni s otcem **Homerem** chválu o vlast svou velmi zasloužilých hrdinů prozpěvují, a řečí svou řečí mezi nesmrtedlnými panující se přibližují: buď s **Pindarem** na křídlech své ostrovtipnosti smělým letem do nadpřirozených krajín se pokoušejí: buď s **Petrarkou** rozkoše lásky, a líbezná muka té lahodné náruživosti právě nad med sladčími slovy vypisují : a nebo s **Šekspýrem** mravy, povahy, ctnosti, pošetilosti, a náruživosti lidské nám před oči přítomný představují.”

Po kramářských tiscích z roku 1782, tentokrát již pod Shakespearovým jménem, vydal knižně v roce 1786 značně upravený překlad *Macbetha* do prózy Karel Ignác Thám (1763–1816) a tato hra byla zřejmě před rokem 1790 také inscenována. Také on v Předmluvě (Shakespeare 1786) autora vysoce ocenil především jako dramatika:

„Šakespear Engličan [...] v skládání činohr smutných rekovných nade všechny skladatele vynikl a je převýšil, nesmrtedlnou sobě u potomstva způsobiv slávu.“

Delší a věcnější, většinou anonymní články o Shakespearovi se začaly objevovat v časopisech od třicátých let (Anonym 1830, s. 85; F. 1835, s. 333–334) a delší poznámku mu věnoval ve své antologii z děl klasicistických anglických básníků Alexandra Popea a George Lyttteltona také Bohuslav Tablic (1831, s. 86–87).

V roce 1791 byl pravděpodobně inscenován *Hamlet* přeložený Josefem Jakubem Tandlerem (1765–1825) a v roce 1792 *Král Lear* přeložený Prokopem Šedivým (1764 – před 1810). Tragedie *Romeo a Julie* v překladu Hynka Jana Šiesslera (1782–?) byla hrána v roce 1805. Kromě Thámovy *Macbetha* se z tohoto období bohužel zachoval pouze rukopis textu *Krále Leara* (Havel a kol. 1966). Knižně vyšla až později *Komedie plná omylů* v upravené prozaické verzi v překladu Antonína Marka (1785–1877) jako *Omylové* v roce 1823.

Na překladech ze Shakespeara můžeme dobře pozorovat snahu obrozenců o vytvoření kvalitní literatury dokazující, že obrozující se čeština se může vyrovnat klasickým i moderním jazykům, což vyústilo v požadavek překladu rozměrem originálu zachovávajícího rytmus a rýmové schéma předlohy (Mánek 2006). Veršovou formu při překladu Shakespearova dramatu poprvé použil Josef Kajetán Tyl (1808–1856). Jeho překlad *Král Lear aneb Nevděčnost dětenská* byl inscenován v letech 1835 a 1838, vytištěn až 1966 (Havel a kol. 1966). V následujících letech pak vyšly nebo byly inscenovány překlady Josefa Jiřího Kolára (1812–1896) *Macbeth a Kupec benátský* (1839) a *Zkrocení zlé ženy* (1847), Jakuba Malého (1811–1885) *Othello* (1842, knižně 1843) a Františka Douchy (1810–1884) *Romeo a Julie* (1847, hráno 1853). (Mánek 2008, s. 135) Úplný, tzv. muzejní soubor Shakespearových her přeložený skupinou překladatelů vycházel až od poloviny padesátých let až do roku 1872 péčí Muzea království českého (Vočadlo 1959, s. 32–39).

Jako báseň otiskl svůj překlad Hamletova monologu „Býti aneb nebýt, otázka jest vážná“ („To be or not to be“, III.1.58–84, Shakespeare 2005, s. 697–698) Bohuslav Tablic (1769–1832) ve svém almanachu *Poezye I* (1806, s. 16–17), ale k překladu vzhledem k rozdílné sémantické hustotě obou jazyků použil alexandriny. Úryvky z her uveřejňoval Josef Linda v časopisu *Vlastenský zvěstovatel* v letech 1822 a 1823. J. K. Tyl vložil úryvek z *Hamleta* do své povídky *Dobrodruzi* (Jindy a nyní, 1833) a píseň z *Půjčky za oplátku* (*Measure for Measure*) přeložil F. L. Čelakovský v *České včele* v roce 1834. Ve třicátých a čtyřicátých letech tiskly *Květy* a další časopisy a sborníky úryvky z různých her v překladech Michala Bosého (1780–1847), Jakuba Malého, Františka Douchy a Josefa Jungmanna (1773–1847). Takovéto zařazování pasáží ze Shakespeara do souvislosti s poezií bylo v 19. století běžné i v anglických antologiích a časopisech.

Pravděpodobně první českou zmínku o *Sonetech* a jejich interpretaci nalezneme v dlouhém článku „Duševní život západní Evropy v posledních stoletích“ v časopise *Květy* v roce 1838. V rámci diskuse o výměně a vypůjčování myšlenek mezi evropskými literaturami, založené zřejmě na neuvedených a námi nezjištěných zdrojích,

Antonín Jaroslav Vrt'átko (1815–92; 1838, s. 37–38) předkládá následující autobiografickou psychologizující interpretaci *Sonetů*:

“Na jednom předměstí londýnském stojí nevelký domek; v prvním poschodí, v komůrce jedné, bydlí člověk skromný. Lahodný, zádumčivý, v obcování přívětivý, ale bojácný; po zaměstnání obyčejným prázdnou chvílí básněním znělek tráví na způsob Petrarky, a v tom celá jeho útěcha a zalíbení. Jakési smutné, trpké nadchnutí ovládlo srdce jeho. V politickém kvašení Anglie žádné strany se neujímá. Puritané pozdvihli hlavu: nedržít s nimi; katolíci se spikli: i s nimi podílu nemá. V sonetech svých, kterých nad jiná svá díla cení, pohrouží se v hlubiny své duše a radí se s ní v bolestných vyznáních. Miluje – sám zatracuje milost tuto, nemůže ale cit ten zahladiti. Osud jej chudým učinil: chytil se herectva divadelního, řemesla tehdež tak opovrženého. Povrha ta tíží na něm co roucho olovené. Žaluje, trpí, ledva začal jeseň žití svého, a již sám sebou nespokojen. ‘Život můj – praví – představuje mi hromadu popele; duše má ztrávila se vlastním žarem; s jakou to žalostí sedám u ohně toho vyhaslého, na nějžto se slzami pohlížím.’ Všechny tyto dumky nacházejí se v jeho sonetech r. 1599 vytlačených. Jest to vnitřní zpověď, jsou to vyznání sladkého Shakespeara (sweet Shakespeare), jak jej souvrstvníci byli zvykli nazývati, souvrstvníci, jenž sotva duch jeho poznali a toliko příjemnost charakteru a žalostný půvab jeho milostných veršů v něm si vážili.”

Jeho článek může být volným překladem či kompilací z německých zdrojů, protože se také zabývá recepcí Shakespeareova díla v Německu. Obsahuje četné věcné omyly (např. rok publikace *Sonetů* byl 1609, nikoliv 1599, Shakespeareovy majetkové poměry byly velmi dobré atd.) a i jinak podává dobově zkreslený obraz básníka. Také pro Vrt'átka je Shakespeare “Homer novožitné Evropy,” (1838, s. 39), ale jak vyplývá z popsané situace a básnickových úvah, Shakespeare je zde vlastně představen jako romantik *avant la lettre*. Pro tento obraz jsou zde využity parafráze veršů ze *Sonetů*, především z čísel 29, 37, 73, 111.

Byli to právě doboví romantici, kteří učinili ze Shakespeara, řečeno slovy Stendhala („Racine a Shakespeare“, 1823–1825; 1854, s. 245) „hrdinu romantické poezie“. V období romantismu bylo typickým rysem mnoha studií a interpretací Shakespeareových *Sonetů* hledat v nich, jak napsal v jednom ze svých sonetů anglický romantik William Wordsworth (1994 [1827], s. 260), „klíč k jeho srdci“ – tedy údaje o jeho soukromých citech, postojích a názorech a získat údaje, které by doplnily minimální známé skutečnosti z jeho životopisu a odhalily jeho milostný život. Podobně podle Augusta Wilhelma Schlegela (1796) Shakespeare v *Sonetech* „odhalil svou duši“ (Mánek 2008, s. 36). Romantici oceňovali *Sonety* mimo jiné pro jejich výrazného lyrického hrdinu, exaltované líčení milostných citů a obrazy přírody. V češtině najdeme obdobné shrnující hodnocení ještě v anonymním článku v roce slavných pražských shakespeareovských slavností v roce 1864 (Anonym 1864, s. 100):

„Znělkám Shakespeareovým se lidé ovšem ještě déle vyhýbali než jeho básním, a teprve nyní důkladněji a spravedlivěji jejich cena uznávati se počíná. Jsouť ony pravý klíč k jeho srdci a celé duševní bytosti, což tím zajímavější a důležitější jest, an život jeho vezdejší tak málo znám jest.“

Rozvíjející se obrozená novověká literatura se obdobně jako k dramatickému blankversu teprve postupně propracovávala k dalším básnickým rozměrům a formám. Obrozená překladatelská poetika usilovala o nastolení mimetické formy překladu, tj. co nejpřesnějšího dodržení rozměru a rýmového schématu originálu v české verzi a překlady měly sloužit k obohacení národní literatury. První český sonet složil teprve Josef Jungmann (1773–1847; 1873, s. 41). *Těžké vybraní* (1798, tištěno 1802), jeho petrarkovský sonet v trochejském metru uvažuje, zda si lyrický hrdina má vzít za ženu světlovlasou modrookou či černoookou dívku. Báseň nebyla odrazem životní situace, ale stylistickým cvičením v anakreontské poezii. Plně formu petrarkovského sonetu později rozvinul Jan Kollár (1793–1852) ve sbírkách *Básně* (1821) a *Slávy dcera* (1824).

Prvním překladatelem českého shakespearovského sonetu byl Edmund Břetislav Kaizl (1836–1900), menší romantický básník, autor sbírky *Křivoklát, rýmovaná chronika* (1858), kde použil pravděpodobně jako první u nás spenserovskou strofu. Působil jako relativně plodný překladatel anglické a americké poezie v období 1853–1869 (např. R. Burns, W. Wordsworth, Lord Byron, T. Moore, A. Tennyson, H. W. Longfellow a E. A. Poe) a přispíval také články o anglicky píšících autorech do (tzv. Riegrova) *Slovníku naučného*. Většina jeho básní a překladů vyšla v dobových časopisech a nebyla souborně vydána (Mánek 2005, 2007). Jeho překlad následujícího sonetu dobře poslouží pro ilustraci jeho přínosu:

Sonnet 12

Když počítám bijící hodiny
a bystrý den v noc šerou klesat zřím,
fijalku zvadlou doby vesniny,
vlas tmavý stkaný jíním stříbrným;
když stromy vidím listí zbavené,
jež v parnu stádu dalo hojný chlad,
zelené léto v snopy spojené,
a vous jich, jenž jest šed a štětinat:
to vida zpomínám na krásu tvou,
že v zříceniny zachvátí tě čas,
jichž slast' a krása se vždy odřeknou,
mrouc zprudka, jak růst vidí jiné zas.
A nic před času kosou nespasí,
než potomstvo, jež po nás zápasí.
(Kaizl 1860, s. 22)

Sonnet 12

When I do count the clock that tells the time,
And see the brave day sunk in hideous night;
When I behold the violet past prime,
And sable curls all silvered o'er with white;
When lofty trees I see barren of leaves,
Which erst from heat did canopy the herd,

And summer's green, all girded up in sheaves,
 Borne on the bier with white and bristly beard;
 Then of thy beauty do I question make,
 That thou among the wastes of time must go,
 Since sweets and beauties do themselves forsake,
 And die as fast as they see others grow;
 And nothing 'gainst time's scythe can make defence
 Save breed to brave him when he takes thee hence.
 (Shakespeare 2005, s. 780).

Svůj výbor 15 sonetů (2, 6, 7, 9, 10, 12, 18 [mylně očíslován 13], 22, 23, 30, 33, 54, 55, 71, 130) v časopise *Obrazy života* (1860) Kaizl doprovodil krátkým úvodním esejem. Také on v nich vidí zdroj životopisných a psychologických informací. Podle jeho názoru „cukrové znělky (sugar'd sonnets) [...] nám více než kterýkoli jiný z nedramatických spisů jeho poskytují světlá proudícího se z života Shakespearova [...] Celek jest poetický jakýsi deník, zrcadlo života duševního“ (Kaizl 1860, s. 21, 22). Dělí je, jak je dosud běžné, do tří skupin: sonety věnované mladému příteli (1-126), následující básně oslavující „ženu vši krásy tělesné prostou“ (127-154) a filozofující básně rozptýlené v rámci předchozích skupin. Kaizl nepřehlédl ani estetické kvality předlohy: „Jeví se zde veliká síla citu a náruživosti, a zároveň proniknutí duchem básnickým [...]“ (s. 22) a dotkl se rovněž problematiky jejich překladu: „Činit' zde největší obtíže jazyk; neboť jako jazyk Shakespearův od jazyka novějších básníků se liší, tak sobě musí překládatel český pomoci jakési analogie utvořiti aneb spíše najíti jazyk zvláštní, zvláštní jakousi shakespeareovskou terminologií.“ (s. 21). I když často bojuje s jazykem, stylem a formou, Kaizlovi se podařilo v podstatě formu shakespeareovského sonetu zvládnout. Založil tak tradici, která sahá až do současnosti.

Literatura

- ANONYM (1830): W. Shakespeare. *Jindy a nyní*, 3, 2. pololetí, č. 22, s. 85.
- ANONYM (1864): W. Shakespeare. *Kritická příloha k Národním listům* (často označováno *Literární listy*, 1, s. 97-101.
- BULLA, K. (1785): Předmluva. In: Gottlieb Stephanie, ml., *Odběhlec z lásky synovské* (originál *Der Deserteur aus Kindesliebe*, 1773). Praha: U Rosenmüllerských dědiců, za Jana Beránka faktora, s. 3-4.
- DRÁBEK, P. (2010): *České pokusy o Shakespeara*. Habilitační práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně.
- F. (1835): William Shakespeare. *Světlozor*, 2, s. 333-334.
- HAVEL, R. – HEŘMAN, M. – OTRUBA, M. (1966): Shakespearův Král Lear v překladech z doby národního obrození. In *Literární Archiv 1, Sborník Památníku národního písemnictví*. Praha: Památník národního písemnictví, s. 7-120.
- JAKUBCOVÁ, A. a kol. (2007): *Starší divadlo v českých zemích do konce 18. století. Osobnosti a díla*. Praha: Divadelní ústav – Academia.
- JUNGSMANN, J. (1873): *Sebrané drobné spisy veršem a prózou*. Praha: I. L. Kober.
- KAIZL, E. B. (1858): *Křivoklát, rýmovaná chronika*. Praha: Kateřina Jeřábková.
- KAIZL, E. B. (1860): Shakespearovy Znělky. *Obrazy života*, 2, s. 21-23.

- Kupec z Venedyku nebo Lásky a přátelství*. (1782). Jindřichův Hradec: I. V. Hilgartner. Přetištěno v souboru *Dvě rokokové povídky ze Shakespeara*. (1954) Praha: ČDLJ, s. 13–59.
- LAISKE M. (1974): *Pražská dramaturgie I, II*. Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV.
- LIMON, J. (1985): *Gentlemen of a Company*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Makbet, vůdce šotského vojska*. (1782). Jindřichův Hradec: I. V. Hilgartner. Přetištěno v souboru *Dvě rokokové povídky ze Shakespeara*. (1954) Praha: ČDLJ, s. 61–102.
- MÁNEK, B. (2005): Edmund Břetislav Kaizl's Contributions to the First Czech Translations of American Poetry. *Acta Universitatis Carolinae – Translatologica Pragensia VII*, s. 61–75.
- MÁNEK, B. (2006): Genesis of the Mimetic Form of Verse Translation in 19th century Czech Literature and Its Implementation in Translations from English. *RAK*, č. 6, Bratislava: Slovart, s. 34–43.
- MÁNEK, B. (2007): Dreams of the Great Past in Czech Romantic Poetry: Edmund Břetislav Kaizl and His Poem *Křivoklát*. In: K. Vráňková – C. Koy (eds.), *Dream, Imagination and Reality in Literature*. České Budějovice: University of South Bohemia, s. 42–46.
- MÁNEK, B. (2008): The First Czech Translations of Shakespeare's *Sonnets* in the Early to Mid-Nineteenth Century. In: *Shakespeare between the Middle Ages and Modernism*. Prague: Faculty of Arts, s. 132–141.
- MÜLLER V. (1954): K historii 'Benátského kupce' a 'Macbetha' v Čechách. In: *Dvě rokokové povídky ze Shakespeara*. Praha: ČDLJ, s. 105–144.
- SHAKESPEARE, W. (1786): *Makbet, truchlohra v pěti jednáních od Shakespeara*. Přel. Karel Hynek Thám. Praha: J. F. Schönfeld.
- SHAKESPEARE, W. (1823): *Omylové*. Dle Shakespeara vzdělaná veselohra Bolemlírem Izborským [Antonín Marek]. Praha: U vdovy Josefy Fetterlové.
- SHAKESPEARE, W. (1843): *Othello, mouřenín benátský*. Přel. J. B. Malý. Praha: Anna Špinková.
- SHAKESPEARE, W. (1847): *Romeo a Julie*. Přel. F. Doucha. Praha: Spisův musejních číslo XXVII.
- SHAKESPEARE, W. (2005): *The Complete Works*. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press.
- STENDHAL (1854): *Racine et Shakespeare*. Paris: Michel Lévy Frères.
- STRÍBRNÝ, J. (2000): *Shakespeare and Eastern Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- TABLIC, B. (1806): *Poezye I*. Vacov: Antonín Gotlib.
- TABLIC B. (1831): William Shakespeare. In: *Anglické múzy v česko-slovenském oděvu*. Přel. B. Tablic. Budín: Královská univerzitní tiskárna, s. 86–87.
- VOČADLO, O. (1959): Český Shakespeare. In: William Shakespeare, *Komedie I*. Praha: SNKLHU, s. 5–62.
- VRÁTÍTKO, A. J. (1838): Duševní život západní Evropy v posledních stoletích. *Květy* (Příloha), 5.10.1838, č. 10, s. 37–40.
- WORDSWORTH, W. (1994 [1827]): Scorn not the Sonnet; Critic, you have frowned. In: William Wordsworth, *The Works*. Ware: Wordsworth Editions.

Bohuslav Mánek

The First Czech Translation of Shakespeare's *Sonnets*

(Abstract)

The paper outlines and discusses the process leading to the first metrical translation of fifteen Shakespeare's sonnets into the Czech language in 1860. After a short description of the early reception of Shakespeare's plays in the form of chapbooks and free adaptations which were staged or printed from the 1780s to the 1830 in the earlier stage of the Czech National Revival, the paper focuses on the authorial myth of Shakespeare. He was mentioned in various prefaces and articles as one of the greatest writers of world literature of all times and more specifically in the 1830s as a sort of a Romanticist *avant la lettre*. The first Czech metrical version was published by E. B. Kaizl (1836–1900), a minor Czech Romantic poet and translator, who also accompanied his translation with an appreciative essay. One of his translations is included to illustrate his achievement in the context of the then developing Czech literature.

Key words:

Shakespeare's *Sonnets*, Czech translations, literature of the Czech National Revival, Antonín Jaroslav Vrtátka, Edmund Břetislav Kaizl

Klíčová slova:

Shakespeareovy *Sonety*, české překlady, literatura českého národního obrození, Antonín Jaroslav Vrtátka, Edmund Břetislav Kaizl

V ČEM STAGNUJE ČESKÁ TRANSLATOLOGIE: DVA POHLEDY NA ČESKOU TEORII PŘEKladU A JEJÍ VÝCHODISKA

ZUZANA JETTMAROVÁ

(Ústav translatologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze)

Jedna věc je hledět navenek prizmatem „našeho“ strukturalismu a druhá dívat se na náš strukturalismus očima druhých. Pro nás je náš strukturalismus oknem do světa, je zárukou, že jsme tam kdysi patřili ke špičkám a že tu snad máme stále co říct. Pro svět je teď asi spíš jakými okýnkem do světlíku, do takového propadliště mezi Opojazem Petrohradu a strukturalistickou Paříží. Nesejde na tom, že je tomu tak do značné míry díky ignoranci i vlastním zájmům. (Volek 2006: 32)

Úvod

Srovnání teoreticko-metodologických základů českého strukturalismu, díla Jiřího Levého a současného stavu i orientace zájmu české teorie překladu s dnešní západní (mezinárodní) translatologií poukazuje především na následující skutečnosti.

V povědomí západních translatologů existuje český strukturalismus až na výjimky ve zkreslené podobě – obvykle jako pokračování ruského formalizmu, znalost Levého je většinou omezena na jeho stať o překladu jako rozhodovacím procesu a minima-xové strategii, ovšem nikoli v její propracované podobě z roku 1971. Spíše je známa Jakobsonova triáda překladu vnitrojazykového, mezijazykového a intersémiotického, jeho teze o tom, že jazyky se liší podle toho, co musí vyjádřit, nikoliv podle toho, co mohou vyjádřit, a teze, že překlad je projekcí z osy paradigmatické na osu syntagmatickou; dále se občas objevuje Jakobsonova teze, že překlad poezie není překlad, ale tvůrčí transpozice, a okřídleným se stal výrok „equivalence in difference“, i když je často mylně interpretován. Příčinou tohoto stavu je především jazyková nedostupnost prací Levého a neznalost české strukturální estetiky.

Dosavadní „anglický export“ českého strukturalismu v oblasti translatologie byl velmi skrovný, přesto se Levého teorie dovede nejen vyrovnat s posledními obraty v humanitních vědách, ale nabízí i otevřený výhled do budoucnosti – například v aktuální otázce propojení vědy s praxí či axiologií. V oblasti teoreticko-metodologické se v souvislosti nejen s kritikou pozitivizmu do obrazu dostává celý český strukturalismus, ovšem z důvodu neznalosti ve velmi zkreslené podobě a jako překonaný: v translatologii je totiž řazen k západnímu deskriptivnímu pozitivizmu, ruskému formalizmu a franouzskému strukturalizmu.

Překlad se značně diverzifikoval a jeho hranice jsou neostře. Zájem se postupně přesouvá i na vnější faktory, především sociologické a ideologické. Otázkou je, nakolik jsou zde české teoreticko-metodologické základy schopny v západní konkurenci z tohoto hlediska obstát. Tyto tři oblasti se týkají vnějšího i vnitřního pohledu na českou translatologii; pokusíme se je v základních obrysech a vybraných aspektech načrtnout, přičemž se nevyhneme poněkud vyšší míře citátů, než je obvyklé.

Vnější a vnitřní pohled

Řekne-li se „strukturalismus“, myslíme automaticky na ten náš, ale svět zase na ten francouzský, takže nedorozumění vesele pokračuje. (Volek 2006: 35)

A aniž by se „svět“ stačil nebo valně snažil seznámit se s tím naším, už pohřbíval strukturalismus francouzský jakožto pars pro toto veškerého strukturálního myšlení. (Volek 2006: 33)

Český strukturalismus a Levý se v západní translatologii považují za překonanou tradici, i když obvykle prezentovanou jako tradice podnětná, především díky vývojové souvislosti s teorií polysystému¹ a s přechodem od preskripce k deskripci. Náš strukturalismus i Levý jsou více či méně spojováni s ruským formalizmem v tom smyslu, že se s ním téměř ztotožňují, případně se považují za jeho pokračování či rozvinutí, nebo dokonce za překlenovací můstek mezi ruským formalizmem a teorií polysystému. Spojování Levého s deskriptivismem a polysystémovou teorií ho pak víceméně implicitně zařadilo do kritiky empirického pozitivizmu a do překonaného francouzského strukturalismu. Spojení s ruským formalizmem, u něhož se obvykle navíc nerozlišují jeho vývojové fáze, mělo za následek někdy i závažná zkreslení, která se šíří především prostřednictvím učebnic translatologie psaných anglicky (zvl. Gentzler 2001).

K této interpretaci zřejmě přispěla i skutečnost, že Jakobson, představitel ruského formalismu i českého strukturalismu, svými světoznámými anglickými články k teorii překladu z přelomu 50. a 60. let Levému z hlediska publikací v angličtině chronologicky předcházel. Jedná se o statě *On Linguistic Aspects of Translation* (1959) a *Linguistics and Poetics* (1960), z nichž ta první nechybí v žádné dosavadní translatologické čítance či antologii. Na několika málo stránkách zde stačil Jakobson říci budoucí translatologii opravdu hodně. Názvy obou statí však naznačují jejich zaměření a poskytují i návod k interpretaci obsahu; poetická funkce Jakobsonova je také přímočaře chápána jen jako jiný název pro formalistickou „literátnost“. Není to poprvé ani naposledy, kdy se obraz autora či jeho teorie utvoří na základě náhodného výběru textů daných k dispozici. Navíc pak může zasáhnout i pokračovatele, byť jen domněle chronologické, což je případ Levého, protože jeho práce z 50. let v angličtině publikovány nebyly a nejsou tak mezinárodní odborné veřejnosti známy. Patří k nim vedle teorie překladu především dvoudílné dějiny českého překladu, které publikoval pod názvem *České teorie překladu* v roce 1957 (druhé vydání v roce 1996) a jež jsou podle našich zjištění prvními takto souhrnně a obsáhle zpracovanými dějinami národního překladu na světě. Z přehledu statí ve druhém díle také zjistíme, že české teoretické úvahy o překladu (nikoliv

¹ Izraelská škola založená I. Even-Zoharem a G. Tourym v 70. letech na univerzitě v Tel-Avivu.

pouze takzvané formulované poetiky překladatelů) sahají ještě mnohem hlouběji do naší minulosti².

Levý byl až do roku 2008 v angličtině přístupný především v článku *Translation as a Decision Process a Will Translation Theory be of Use to Translators?* Levého *Umění překladu*, v německé verzi z roku 1969, bylo různě vykládáno – za snad nejhrubší zkreslení lze považovat zpracování Gentzlerem (2001).

Kromě směšování ruského formalizmu a českého strukturalizmu mají někteří západní translatologové problém s odlišením českého a slovenského strukturalizmu. Slovenské práce jsou známy ze sborníku publikovaného v roce 1970 (stať Popoviče o překladatelských posunech a Mikova stať o výrazových změnách). Levý tak vešel do dějin translatologie pojmem rozhodovacího procesu a minimaxové strategie, Popovič pak pojmem posun. Česká teorie překladu je redukována na tři hlediska: forma, rozhodování a posun. Paradoxním výsledkem například je, že zavedení pojmu norem je připisáno Tourymu a že Levý není řazen k „funkcionalistům“. Levého překladatelské tendence byly jako univerzálie objeveny až koncem 80. let. Podívejme se na několik ukázek mylné interpretace:

Toto [deskriptivní] paradigma lze sledovat až k ruským formalistům na počátku 20. století, kde se setkáváme se základní myšlenkou, že vědecké metody lze aplikovat i na kulturní produkty. Tuto myšlenku využili teoretikové překladu ve třech velkých regionech. První spojnici byla práce v Praze, Bratislavě a volněji napojeném Lipsku. Pym (2010: 64)

[...] český teoretik Jiří Levý (1969) rozlišoval mezi iluzivním (illusory) a anti-iluzivním (anti-illusory) překladem. Při četbě iluzivního překladu si neuvědomujeme, že jde o překlad; byl tak dobře přizpůsoben cílové kultuře, že by mohlo jít o nově napsaný text [...] Anti-iluzivní překlad si naopak ponechává jisté rysy výchozího textu, čímž dává příjemci najevo, že jde o překlad. (Pym 2010: 32)

Z první ukázky vyplývá neexistence českého a slovenského strukturalizmu, zato z ní plyne přímá návaznost Levého na ruský formalismus a ruský primát v postavení humanitních věd (zvl. literární vědy a lingvistiky) na vědecký základ. Druhá ukázka používá nesprávné termíny za Levého pojmy iluzionistický a anti-iluzionistický překlad. Snad ještě závažnější je mylné chápání obou těchto pojmů, které Levý zastřešil kategorií noetické kompatibility a explicitně oddělil od kategorie překladovosti. Ani jedna z těchto kategorií však dosud není v západní translatologii koncipována. Pym zde obě kategorie ztotožnil a dvojici *illusory* – *anti-illusory* pak přirovnává k dichotomiím západních teoretiků, jako jsou překlad adekvátní – přijatelný / dokumentární – instrumentální / skrytý – zjevný / zdomácnující - zcizující apod., u nichž se jedná, s výjimkou překladu dokumentárního – instrumentálního, spíše o nižší kategorii překladovosti, většinou bez vazby na společenskou hodnotu. Zde je další paradoxní interpretace:

Další důležité příspěvky k deskriptivní translatologii pocházejí z České školy (Czech School), zahrnující Antona Popoviče a Jiřího Levého. Tito autoři vybu-

² Dějinami „českého myšlení o překladu“ a propagací českého strukturalizmu ve španělsky mluvících zemích se v poslední době zabývá J. Králová.

dovali spojení mezi deskriptivní vědou a ruským formalizmem, přičemž kladli důraz na formální stránky přeložených textů a na překladatelovu volbu. Také rozvinuli pojem posunu jako alternativu za preskriptivní jazyk používaný při hodnocení překladu. Pro úplný zrod deskriptivní vědy byly však nejdůležitější práce izraelských vědců [...], kteří překlad zapojili do daleko širších kulturních kontextů, než tomu bylo dříve. (Tymoczko 2007: 39–40)

Ukázka pochází z nejnovější monografie severoamerické literární komparatistky Tymoczkové.³ Autorka se v úvodu své publikace hlásí ke slovenským kořenům a uvádí pasivní znalost slovenštiny. Z úryvku je však patrné, že se s našimi pracemi ani strukturalismem neseznámila přímo ani dostatečně. Interpretaci lze shrnout takto: Levý a Popovič vyšli z ruského formalizmu a začali rozvíjet deskriptivismus se zaměřením na vědecký popis formy překladu; kulturní kontext zapojila do teorie překladu až izraelská škola, která tak deskriptivismus plně rozvinula. Jiný severoamerický literární komparatista Edwin Gentzler tvrdí o významu Levého *Umění překladu* (v německém vydání z roku 1969) toto:

[Levý] převzal východiska ruského formalizmu, aplikoval je na překlad a ukázal, jak jsou formalistické strukturní zákony ukotveny v dějinách [...] Levého formalistické kořeny odhaluje pro něj charakteristická lingvistická metodologie – začal u jazykových rozdílů v překladu, kde navázal na svého kolegu Romana Jakobsona, který položil základy v *On Linguistic Aspects of Translation* (1959) a který opustil Moskvu, aby pomohl založit Pražskou lingvistickou školu [...] Levý také do své teorie zapojil interpretační hledisko, přičemž se opřel o hypotézu Willarda Quinea. (Gentzler 2001: 90)

Translatologové se vyhýbali teoretizaci vztahu mezi obsahem a formou [...] literární text se izoluje od jiných společensko-politických faktorů. Slova přestávají odkazovat k reálnému životu [...] Umění se tak stává autonomním, protože vnímání literárnosti díla se přímo váže na uvědomování si formy. Právě tato vlastnost obrácení pozornosti na samotnou formu je to, čeho si teorie váží a co má být přeloženo [...] Protože Levý a jiní inklinovali k preskripci, zůstávají tu nezodpovězené otázky týkající se hodnocení. Kdo posuzuje adekvátnost stylistických substitucí? (Gentzler 2001: 90)

První ukázka svědčí o značném zkreslení, ale snad i o tom, že autor znal pouze úvodní kapitoly Levého, jinak by si všiml, že Levý v interpretaci vychází z fenomenologických základů evropského původu. Druhá ukázka je z konce kapitoly o české a slovenské teorii překladu, za níž následuje kapitola o vlámské a holandské teorii, které na rozdíl od Čechů a Slováků podle Gentzlera zapojily společenskopolitický kontext (sic!). Poslední dvě věty naznačují, že si autor všiml integrované axiologie (společenská hodnota překladu), avšak nepochopil ji. Levý totiž říká:

³ Zvl. v USA se překlad a teorie překladu těší v literárních kruzích v posledních letech nebývalému zájmu. Toury komentuje situaci těmito slovy: „Dnes otevřeme řadu knih a čteme spoustu článků, jejichž autoři pracují na katedrách nemajících, alespoň pokud jde o jejich název, s překladem co do činění [...] někteří často píšou zajímavé věci, ale neberou v úvahu tu spoustu práce, která se za posledních pětadvacet let udělala.“ (Toury, in Delabastita et al. 2008: 403).

Řekneme-li, že překlad je reprodukce a že překládání je původně tvůrčí proces, vytváříme definici normativní, říkáme, jaký překlad má být. Normativní definici by odpovídal překlad ideální. Čím je slabší, tím je od ní více vzdálen. (Levý 1983: 84)

Z ukázek je patrné, že stereotyp začleňování Pražské školy k ruskému formalismu vede k redukci jejího zaměření na jazykovou formu, což se odráží i na interpretaci Levého. Specifický strukturální a sociosémiotický aspekt jako kdyby neexistoval, estetika díla a překladu je chápána jako ruská formální literárnost. Přitom Levý říká, že dílo je strukturou spojující obsah a formu⁴, explicitně mluví o funkci ideově-estetické (kde již z názvu vyplývá, že na rozdíl od kantovského ruského formalismu spojila pražská estetika Kanta s Hegelem) a zásadně váže překlad na subjekty a kontext; prostě vychází z našeho strukturalismu své doby, kdy už i situace v Rusku byla poněkud jiná než v prvním období formalismu. Pro zajímavost připomeňme Grygarův komentář (1999: 22):

Rozmach strukturalisticky zaměřené metodologie ve společenských vědách v sovětském Rusku 60. let, doprovázený iniciativním rozvíjením výzkumů v oblasti obecné i speciální sémiotiky, navázal především na tradici domácí formální metody [...], ale působení českého strukturalismu na ruský (sovětský) strukturalismus bylo nesporné, i když tento inspirační zdroj nebylo možné z ideologických důvodů uvádět.

Neznalost českého strukturalismu a jeho metodologických kořenů je však v západní translatologii všeobecným jevem.⁵ Silně se projevila v druhé polovině 90. let a na přelomu tohoto století, kdy došlo ke kritice pozitivizmu a dvěma posledním obrátům (ideologickému a sociologickému). Kritika nejsilnější západní teorie polysystému tak postihla i teorie české a slovenské, protože jsou rovněž traktovány jako formalistické a deskriptivní (tedy nutně pozitivistické). Z našeho pohledu došlo celkově k absurdním implikacím, např.:

1. Ruský formalismus a francouzský strukturalismus jsou překonány, proto je překonán i český strukturalismus, na němž je vybudována teorie Levého, aniž je známo, že český strukturalismus byl jiný.
2. Empirický pozitivismus je kritizován, proto jsou kritizováni deskriptivisté včetně Levého, jelikož není známo, jak se český strukturalismus od tohoto pozitivizmu lišil.
3. Do vědy nastoupil zájem o vnější kontext, ideologii, sociologii, konstruktivismus, činitelskost (human agency), dialektiku (místo statických dichotomií), neurčitost významu (objevena je recepční teorie Kostnické školy) atd. Povědomí o tom, že toto vše český strukturalismus pokrývá, bohužel, v západní translatologii neexistuje, alespoň pokud jde o publikace.
4. Funkcionalismus je v západní translatologii spojován pouze s německou teorií skoposu a s izraelskou teorií polysystému; za jednotlivé představitele mimo tyto školy jsou považováni Nida, Newmark, Hatim a Mason. Funkční základ pražského strukturalismu je ignorován, což jen přispívá k zjednodušujícímu řazení Levého k formalismu.

⁴ „Přeložit dílo znamená vyjádřit je v jeho jednotě obsahu a formy jiným jazykovým materiálem.“ (Levý 1983: 118)

⁵ Na stav neznalosti českého strukturalismu si stěžují i bohemisté (např. Volek 2006, Sládek 2006, Doležel 2006)

5. Podle Levého (1983: 93) je překlad nevyhnutelným jazykovým i kulturním „hybridem” – pojem je novým objevem severoamerických literárních komparatistů, kteří se začali překladem zabývat, aniž jsou si vědomi této předchozí konceptualizace a aniž ho jako Levý pojímají strukturně a dialekticky.
6. Požadavky „teorie pro praxi”, zahrnutí axiologie a explanace do teorie se staly translatologickým sloganem nového tisíciletí; své ztělesnění našly již v Levého pracích, což však není známo či přiznáno.

V této souvislosti stojí za připomenutí alespoň některá naše východiska, která jsou v dnešní translatologii (a humanitních vědách) aktuální a nově objevovaná⁶, aniž je však známo, že patří k českému strukturalizmu.

(a) Epistemologie a kritika pozitivizmu

Poststrukturalismus, který od poloviny 70. let „následoval“ jako součást proudu postmoderny, si podle Sládka (2006: 9) nevšiml, že se strukturní myšlení mezitím „konstitovalo v různých vědních disciplínách do podoby mnoha filozofických, teoretických a metodologických koncepcí a proudů“ a je otázkou, co český strukturalismus může nabídnout nyní po věku poststrukturalizmu. Doležel (2006: 15–16) proto navrhuje konfrontovat současný *neostrukturalismus s antistrukturalizmem*, zastoupeným kritiky, kteří nerespektují základní vědecké principy, podávají strukturalismus ve stereotypně zkreslujících generalizacích (diletantských rekonstrukcích), neznají literaturu předmětu a navíc jsou nezaslouženě považováni za neomylné autority a obdivováni. Grygar (1999) k celkové situaci poznamenává:

V poslední době se v některých oblastech literární vědy setkáváme s názorem, že nastává poststrukturalistické období, že jsme svědky „střídání paradigmatu“ v metodologii věd a že tedy strukturalistické směry se stávají minulostí [...] Vědy se vyvíjejí spolu s novým materiálem, s novými pracovními hypotézami, s novými metodologickým a filozofickými postupy, myšlenkami, kategoriemi. Ale to vůbec neznamená, že by tento pohyb rušil samy metodologické, noetické základy určitého vědeckého proudu. [...] Divá-li se někdo na vývoj vědeckého poznání jako na střídání mód a pociťuje-li občas potřebu vyměnit kabát, je to jeho věc [...] Bohužel, polemiky proti strukturalizmu neměly pranic společného s běžnými pravidly vědecké diskuse. Byly doprovázeny rachotem ideologických bubnů a podobaly se pohřbívání za živa [...] (Grygar 1999: 6–8)

Tímto obdobím prošla a prochází i západní translatologie provázena zkreslujícími generalizacemi obdobných populárních autorit jdoucích s módou bez dostatečných znalostí. Po povrchní kritice pozitivistické lineární kauzativity, objektivity, esencializmu, binarity, uzavřenosti a statičnosti systémů atd. se dává přednost hledání souvislostí v kontextu bez nároku na přesné stanovení uzavřené množiny příčin – právě toto však bylo a je základem české metodologie a teorie Levého.

⁶ Viz. např. Pym (2006: 2–25), Wolfová (2007: 1–36), Hermans (2007: 57–75), Chesterman (2006: 12n, 2007: 171–186) a speciální sborníky k metodologii pod redakcí Hermanse (2002) a Olohanové (2000).

Čeští strukturalisté byli na otázku metodologie velmi citliví a omezenosti pozitivistického deskriptivismu i vlastních limitů si byli vědomi. Strukturalismus se také opíral o systémovou otevřenost a dynamiku i o systémovou hierarchii; interakce otevřených systémů v horizontální a vertikální rovině (i napříč) byla samozřejmostí, neustálé přetváření struktur bylo chápáno dialekticky, ale vnitřní stavba systémů nebyla redukována na vnější vztahy, nebo naopak od nich izolována. Levý, u vědomí možných epistemologických problémů, poznamenává toto a předkládá svůj generativní model:

Heslem pozitivizmu bylo „*savoir pour prévoir*“, program protipositivistické fáze vědy, ve které dnes jsme, by bylo možno formulovat jako „*savoir pour construire*“. Strukturalistické tendence ve vědních disciplínách zabývajících se složitějšími jevy měly jednu společnou tezi: postavily proti pozitivistické kauzalitě pojem funkce, tj. nesnaží se zjišťovat příčinu jevů, ale jejich pozici ve vyšším celku. Funkční hledisko je při rozboru systémů účelnější, prostě již proto, že vede ke zkoumání vnitřní stavby systémů, a ne jen jejich vztahu k vnějšku (okolí). V první etapě [...] nebyla možná kontrola, zda model skutečně vystihuje modelovaný jev [...] zda určení funkce prvku v celku skutečně vystihuje vztahy existující v pozorovaném jevu [...] Tuto možnost kontroly přináší generativní hledisko. (Levý 1971: 102–103)

(b) Vztah teorie, metodologie a výzkumu

Po kritice pozitivizmu a s příchodem kulturního a sociologického obratu se preferují otevřené modely, zdůrazňuje se kvalitativní výzkum a interdisciplinarita, připouští se heuristika a kazuistika, jakož i nevyhnutelná míra vědcovy subjektivity (ideologický směr připouští absolutní míru subjektivity). Stanovisko našeho strukturalizmu k objektivnosti formuloval pregnančně Mukařovský:

Jisté residuum je při nalézání smyslu věci neodstranitelné, leč to neznamená, že by individuální subjektivnost měla být při něm vyhledávána [...], jde spíše naopak o to, aby během pracovního postupu a při dostatečné kontrole jeho výsledků byla co nejvíce eliminována. (Mukařovský 1982: 347–348)

Podobně bychom mohli Mukařovského citovat ohledně dnes vyhledávaného vztahu teorie a empirie – Mukařovský považuje strukturalismus za metodu spíše než teorii, přesněji za jisté noetické stanovisko, „z kterého ovšem jistá pracovní pravidla i jisté poznatky vyplývají, ale jež existuje nezávisle na jedněch i na druhých, a proto je schopno po obojí stránce vývoje“ (Mukařovský, in Grygar 1999: 10). Na jedné straně jsou zde filozofické předpoklady, z nichž na první místo Mukařovský řadí Hegela, Husserla a Böhlera, na druhé straně je zde pracovní materiál, který však není chápán ani jako pasivní předmět zkoumání, ani jako nadřazený metodě výzkumu jako v pozitivizmu. V této interakci vidí Mukařovský dynamiku vývoje vědy jako induktivně-deduktivní na rozdíl od pozitivistické indukce. Grygar (1999: 15) komentuje takto:

Příznačným rysem tohoto noetického postoje je otevřené pojetí pracovních postupů, metodických premis, pojmových kategorií a tezí, jež odpovídají dané etapě výzkumu a současně kladou nové otázky [...] Pražští strukturalisté kladli

důraz na vyvážený vztah mezi dedukcí a indukcí, na dynamické pojetí struktury [...] Usilovali o to, aby teoretické premisy, metodologické postupy, obecné poznatky, hypotézy byly ověřovány rozbořením konkrétního materiálu.

Podle Grygara (1999: 15) zde na rozdíl od pozitivizmu dominovala teoretická složka nad historickým popisem a genetickým výkladem materiálu, ale na rozdíl od deduktivních věd tu bylo důležité sepětí s výzkumem konkrétních jevů. Dále – na rozdíl od pozitivistického popisu omezeného na „povrchové jevy“ pronikala česká metoda při své analýze do hloubky struktury a hledala funkční souvislosti, nikoliv jen pravidelnosti, přičemž se hledání souvislostí opíralo o strukturní síť a systémovou hierarchii (funkce prvku v soustavě či soustavách). Odtud také plyne jeden z rozdílů mezi pozitivistickou deskripcí a naším deskriptivně-explanačním zaměřením. Dalším rozdílem je kategorie příčinnosti jevů, tedy determinace. Český strukturalismus se vymezil proti jednosměrné lineární pozitivistické kauzalitě, kde, jak říká Mukařovský v *Úkolech obecné estetiky*:

[...] byla svobodná iniciativa jen na začátku řady – další sled faktorů byl již mechanicky nutný; při pojetí dnešním, které vychází z pojetí vzájemného působení jevů, je každá etapa současně nutná, i nahodilá – nutná potud, pokud se zakládá na etapě předchozí, nahodilá, a tedy nepředvídatelná proto, že nelze předem uhádnout, která z obou sil navzájem na sebe působících v dané chvíli převládne. (Mukařovský, in Grygar 1999: 12)

Navíc zkombinoval náš strukturalismus tuto dialektiku se systémovým pojetím (systémy však byly otevřené), takže zde mj. pracoval s kategoriemi autonomie-heteronomie, čímž vysvětluje vývojový pohyb autonomního systému jako kombinaci dvou sil – autonomní struktury a heteronomních zásahů. Toto pojetí se tak zásadně liší i od ruského formalizmu soustředěného na autonomní systém a od v zásadě pokračovatelské lotmanovské sémiotiky (což je v podstatě i základ teorie polysystému, jak ostatně napovídá i její název). Navíc tu bylo zapojeno i fenomenologické hledisko, které se však od příbuzné hermeneutiky a tvarové psychologie lišilo mj. tím, že vedle vztahu část – celek zvažovalo vnitřní strukturu jako síť vztahů. Tato struktura byla navíc hierarchická a v každé rovině se z hlediska funkce rozeznávaly prvky či útvary dominantní a subdominantní, jejichž vzájemné vztahy byly v neustálém pohybu. Fenomenologie se také lišila důrazem na relativizaci a propojenost s poznávacími dispozicemi vnímatele. Tvůrčím způsobem zde navázal Levý (1971) v *Genezi a recepci literárního díla*, kde mj. přináší lineární model percepce jako proces učení a model geneze jako proces rozhodování.

Když tedy v 90. letech dochází v translatologii ke kritice pozitivizmu a už v 80. letech reaguje Bourdieu nejen na pozitivistickou metodu, ale na celou poststrukturální filozofii vědy, je evidentní, že nás kritika i reakce obešly jak v obecné rovině, tak v oblasti translatologie.

Protože konfrontujeme náš strukturalismus nejen s kritikou společenských věd, ale i s novým „paradigmatem“ a hledáním východiskem v sociologii (kompromis mezi objektivistickým pozitivizmem a extrémním relativizmem), je nutné připomenout, že sociologický článek už ve 30. letech zakotvil Mukařovský v propojení funkce, normy a hodnoty, v jednání člověka na úrovni individuální i kolektivní. Jaké zdroje umožnily, kromě domácích osobností, tuto „nadčasovost“? Vedle již zmíněné Hegelovy

dialektiky, Husserlovy fenomenologie a Bühlerova komunikačního principu to byla teleologie, strukturní přístupy (lingvistický Saussure, ekonomický Marx, etnologický Morgan, sociologický Weber a Durkheim, funkcionalistický Parsons a Dilthey, antropologický Radcliff-Brown, estetika Hegelova a Kantova, německý Christiansen), tvarová psychologie, energetizmus přírodních věd, teorie informace a kybernetika, obecná teorie funkce normy a hodnoty, ale samozřejmě i návaznost na domácí tradici a motivace ruským formalizmem.

Český strukturalismus se zaměřil na analýzu a výklad společenských jevů jednotnou strategií, zatímco poststrukturalismus podle Grygara (2006: 203–204) není zřetelně vymezeným vědeckým směrem či systémem a nemá jednotnou metodu, ani kritická reakce na francouzský strukturalismus zde nebyla jednotná, protože sám jednotný nebyl. Za jedinou metodu pokládá Grygar jen Derridovu dekonstrukci. K příčinám pádu strukturalismu řadí jednostrannost přístupu ve smyslu omezeného zájmu, přehlížení historického kontextu a aktivního subjektivního faktoru, klasifikační a deskriptivní formalismus, jakož i stav francouzské společnosti po pádu ideálů v roce 1968.

Tyto příčiny se staly i v translatologii jednotným stereotypem kritiky: soustředění na text, přehlížení kontextu a individua, hledání pravidelností místo idiosynkrazií, deskripce postrádající explanaci a založená na předem daném teoretickém rámci, který spočívá na pozitivisticky rigidních (ahistorických) a esencialistických klasifikačních dichotomiích, čímž v zásadě brání rozvoji vědeckého poznání, které je už samo o sobě omezené subjektivitou.

Revize českého strukturalismu, která v naší bohemistice proběhla v 90. letech a začátkem nového tisíciletí (např. Sládek 2006), potvrdila jeho životaschopnost. Levý byl rigorózní vědec sledující cestu objektivistickou a jeho 60. léta spadají do období scientizmu. Lze říci, že Levého vědecká důslednost a interdisciplinarita dokonce v tomto ohledu přesáhly tehdejší hranice, jak je především patrné z jeho studií vydaných Červenkou v roce 1971 pod příznačným názvem *Bude literární věda exaktní vědou*. Stejně tak předběhl Levý o celá desetiletí vývoj západní translatologie. Budoval svoji teorii uměleckého překladu na pražské metodě, ale v jejím základu má na svoji dobu světově nepřekonané empiricky založené studium dějin českého překladu (1957). Vedle toho provedl řadu dalších empirických studií, včetně experimentů, a měl velmi dobrý přehled o stavu vývoje v různých příbuzných disciplínách doma i v zahraničí.

(c) Obraty

Do translatologie vstoupil postmodernizmus a ideologie. K postmodernizmu považujeme nejen Grygar (2006: 205), že jde spíše o komplex různorodých jevů popírajících modernu, který však dále osvobodil vědce tím, že dovedl vše k vysoké relativizaci, včetně metod, a oprostil je jak od teorií, tak od zodpovědnosti. Jinými slovy, vše je možné zkoumat jakkoliv, bez omezení teorií, a výsledky jsou platné, protože je nelze z epistemologických důvodů vyvrátit. K odmítnutí teorie se pak u Derridy⁷ přidává i pohrdání empirií. Důraz se přesouvá na rétoriku vědeckého diskurzu (v translatologii např. Tymoczková), navíc je zde příznačná tzv. angažovanost

⁷ Podrobnější rozbor Derridy podává z metodologického hlediska ve vztahu k našemu strukturalismu např. Grygar (2006: 210–225). Teorii překladu analogicky odmítá Berman.

vědce, což je v kulturním a zvláště v ideologickém obratu vědy považováno za nezbytné (v translatologii např. Venuti a Tymoczková, zahrnout lze i Bermána): zatímco se Venuti v 90. letech snaží „od stolu” změnit severoamerickou překladatelskou normu v oblasti uměleckého překladu směrem k vyšší míře překladovosti, Tymoczková (2007) předkládá postkoloniální ideologicky angažovanou teorii překladu, která by spolu s odtud odvozenou etikou překladatele měla chránit menšinové kultury v tom smyslu, aby překlad nestíral její specifika při přenosu do velkých kultur, a naopak, aby při překladu z velkých kultur neohrožoval jejich specifičnost vnášením cizích prvků. Kromě své subjektivnosti a preskriptivnosti vytváří autorka novou teorii překladu tak, že ji v zásadě skládá ze dvou existujících teorií (polysystém a skopos), předem zbavených o jejich nehodící se části, a předepisuje překladateli angažovanost v uvedeném smyslu. Spojení vyšší, kulturní a nižší, komunikační roviny v teoretickém modelu však mohla najít v Levého teorii, a to včetně integrovaného ideologického stanoviska překladatele; rozdíl je pouze v tom, že Levý toto stanovisko nepředepisuje, nýbrž konstruuje. Ideologie byla pro český strukturalismus z pochopitelných důvodů zdánlivě okrajová. Podle Levého (1983 43n) zaujímá však každý autor i překladatel ideologické stanovisko k dílu a překladu, což integrálně vyplývá z jeho pohledu na svět; totéž lze pak vyvodit pro příjemce.

Do translatologie také vstoupila vlna sociologie. Její výrazný nástup lze zaznamenat v polovině 90. let a lze ji nazírat i jako reakci na tehdejší vývoj v humanitních vědách (odklon od pozitivizmu, příklon k individualitě, hledání nových východisek). Největší a trvalé oblibě se těší Bourdieu, který mj. proponuje i angažovanost vědy a vědce v neomarxistickém duchu, čímž pro translatologii v tomto směru spojuje obrat ideologický se sociologickým. Jeho výhodou a objevem pro západní translatologii je především to, že nabízí východisko z pozitivizmu, smiřuje nové směry a také přesouvá zájem na člověka a společenský kontext.

Wolfová (2007: 6–26) pak dělí sociologii překladu na dvě oblasti – text a kontext – a zdůrazňuje snahy zapojit překlad jako formu interakce do komunikačního aktu v sociokulturním kontextu. Z našeho pohledu jde o další doklad neznalosti českého strukturalizmu. Ten je schopen nazírat vztahy předmětné struktury se strukturami (řadami) dalšími, a to dynamicky a dialekticky. Z předmluvy Mukařovského k překladu Šklovského *Teorie Prózy* připomeňme:

[...] snažili jsme se jen naznačit, že strukturalismu je dokonale přístupné i pole literární sociologie [...] Strukturalismus [...] trvá na požadavku, aby vědecké zkoumání nepohlíželo na svůj materiál jako na statický a rozdrobený chaos jevů, nýbrž aby pojímalo každý jev jako výslednici a zdroj dynamických impulsů a celek jako složitou souhru sil. (Mukařovský 2007: 506)

Levý (1971: 107) se snažil dosti precizně ukázat zapojení sociologie do překladu a překladatelského rozhodování, tedy překladatelského procesu, ale vedle toho zdůraznil, že i výběr textu k překladu je záležitost sociologická. K činitelskosti již Mukařovský:

Činitelem je nejen individuum autorské, ale i vnímatelské, zasahující často do vývoje umění jako mecenáš, objednavatel, kritik, nakladatel, atd.; i tehdy když

vnímatelské individuum jen prostředkuje mezi uměním a publikem, jako např. [...] obchodník s uměleckými díly atd., může jeho činnost působit do jisté míry aktivně na vývoj umění [...] individuálním činitelem se však nejeví jen jedinec, nýbrž i skupina jedinců [...] kolektivní individuum. (Mukařovský 2007: 15)

Podle Mukařovského se v povědomí vnímatelů dílo jeví jako estetický objekt přizpůsobený jejich nebo dobovému souboru estetických norem. Přesunem díla v čase, prostoru nebo sociálním prostředí se mění i daný estetický objekt, protože se mění i aktuální umělecká tradice, skrze níž je dílo vnímáno. Na vytvoření estetické hodnoty působí i sociální charakter umění, stav uměleckých poměrů, kritika, nakladatel, propagace atd.:

Estetická hodnota se tedy ukázala procesem, jehož pohyb je z jedné strany určován imanentním vývojem samé umělecké struktury (srovnej aktuální tradici, na jejímž pozadí je každé dílo hodnoceno), z druhé pohybem a přesuny struktury společenského soužití. (Mukařovský 1936: 54)

Grygar (1999) k českému pojetí osobnosti ve vývoji umění poznamenává, že se pražští strukturalisté na rozdíl od ruských formalistů a francouzských strukturalistů problematice osobnosti a individua věnovali a dospěli ke koncepci, kde osobnost a umění tvoří komplementární dialektické síly v jednotě. Aktivní a nahodilá síla působení osobnosti ovlivňuje vývoj a velmi explicitně i to, co se později v teorii překladu nazývá komunikační situací a komunikačním postojem:

Osobnost se tedy nenachází vně uměleckého procesu, není jen pouhým doprovodným aspektem, ale působí v samém centru dění: každé tvůrčí dílo je neopakovatelným řešením, výsledkem konkrétní volby z možností daných pohybem uměleckých i mimouměleckých struktur. (Grygar 1999: 238–239)

Pro hodnotu překladu, jako každého uměleckého díla, není rozhodující typ metody – ten je namnoze podmíněn materiálem a kulturní situací – ale způsob, jakým překladatel svou metodou dovede pracovat [...] (Levý 1983: 91) [Práce většinou přehlížejí], že i překladatel zpravidla prošel více či méně jasným vývojem, že se někdy měnil jeho styl, dovednost, překladatelská estetika i názor na překládanou literaturu. (Levý 1983: 213) Možnost překladu je závislá nejen na vyspělosti překladatelské metody, ale i na vyspělosti čtenáře [...] Překladatel může dokonce podle potřeb historické situace záměrně působit na sbližování nebo oddalování kultur. (Levý 1983: 97)

S tím výrazně kontrastuje Pymův názor, že sociokulturní přístup k překladu a jeho pomalý nástup zaznamenáváme až od 70. let, protože teorie překladu byla tradičně zaměřena jen na text:

Hledáme-li sociologii překladatele či obecněji zprostředkovatele, co najdeme? Ani v Nidovi, ani ve většině preskriptivních sociolingvistických přístupů zaměření na individuálního překladatele nevidíme [...] Zřídka se kontextualizovaný překladatel vyskytuje i ve většině klasických prací deskriptivní translatologie (Popovič, Levý, Holmes, Even-Zohar), převážně zaměřených na překlad jako řadu jevových změn („posunů“) v textu nebo jako jeho dopad („interference“)

na kulturní systém [...] Od sociologie textu jsme přešli k sociologii účinků v cílové kultuře, ale k sociologii překladatelů jako takové toho bylo řečeno málo. (Pym 2006: 2–3)

Překonání dobových hranic o několik obrátů až k Pymově desideratu, a dokonce až k dnešní sociologii, je však patrné i z těchto stanovisek Levého:

Skoro všechny lingvistické práce mají jeden rys společný, že totiž **nechávací stranou účast překladatele na procesu překládání a na struktuře překládaných děl**; že – řečeno slovy Uriela Weinreicha – redukuje překlad na „kontakt mezi dvěma jazyky“. Pokud překládané dílo respektují, berou v úvahu jen obecný slohový charakter [...] (Levý 1983: 31; zdůraznila Z. J.)

Jako v literatuře originální, má také v překladové „**osobnost**“ řadu aspektů [...] Je možné se zabývat nedorozuměními, která jsou z hlediska poetiky překladu náhodná a svědčí jen o vnějších faktorech: o jazykových znalostech a o pečlivosti práce. Je možné považovat překlad za projev nebo výraz tvůrčí **individuality překladatele** a podle toho zjišťovat podíl překladatelova osobního stylu a jeho osobní interpretace na konečném utváření díla. Jeho poetiku můžeme zkoumat jako příklad rozdílů v literárním vývoji dvou národů, rozdílů mezi poetikami dvou epoch. Konečně můžeme hledat za dílem překladatelovu metodu, jakožto výraz určité normy překladové, určitého postoje k překládání. (Levý 1983: 30; zdůraznila Z. J.)

Teorie překladu zatím vychází z normativních pozic, tj. staví před překladatele požadavek optimálního řešení; **překladatelská praxe** je zpravidla pragmatická, tj. překladatel volí ze škály možností tu, která slibuje při minimálním úsilí maximální efekt, tj. intuitivně volí tzv. maximinimovou strategii [...] Reálná překladatelská teorie tedy bude muset počítat s minimaxovým charakterem překladatelova rozhodování a podle toho formulovat normu. (Levý 1971: 87; zdůraznila Z. J.)

[...] sociologie recepce literatury má v našich úvahách o recepci obdobné místo jako literárněhistorická problematika v úvahách o genezi: kdežto jednotlivé interpretace mají charakter osobních rozhodnutí, v širším souboru interpretací se stávají jedním prvkem statistické rozhodovací úlohy. **Obdobně jako byla „hodnota“ jednotlivých překladatelských řešení závislá na složení čtenářského kolektivu, je na sociologické struktuře čtenářstva závislá pravděpodobnost jednotlivých interpretací.** (Levý 1971:119; zdůraznila Z. J.)

Primární rozhodnutí je samozřejmě volba díla pro překlad; teorie překladu ji zpravidla ponechává stranou, ač jde o velmi složitou strategii, jejíž pravidla ovládají hlavně nakladatelé a již by se měla zabývat **sociologie literatury**. (Levý 1971: 73; zdůraznila Z. J.)

Dnešní teorie překladu podle Pyma (2006: 3) nevstřebala ani taková nabízející se témata, která by umožnila vznik sociologie překladatele, jako Lefeverovy mocenské vztahy mezi patronací a překladatelem, ani Venutiho společenský vliv norem na

asymetrii kulturních vztahů, ani Peetersovu roli společenského zprostředkování, které má obecnou povahu komunikace a mohla by vést ke koncepci sociolingvistické identity překladatele. Pym ztotožňuje deskriptivismus polysystémové školy s deskriptivismem českým a slovenským a neopodstatněně od nich odděluje manipulační školu, která je víc než polysystém ztělesněním historicko-deskriptivního přístupu. Vedle toho ve své analýze zvláště uvádí Touryho, jemuž připisuje průkopnický počín v integraci norem, které jsou sociologickým fenoménem *par excellence* a směřují pozornost k lidské činitelskosti. Opak je pravdou, což konečně přiznává Toury (in Pym 2008: 402) ve svém torontském interview v roce 2003, kde říká, že se s normami Levého seznámil na několika stránkách Even-Zoharovy disertace z roku 1971.

Komentovat „využití“ Peetersovy motivace z hlediska našeho modelu komunikace považujeme za zbytečné, stejně jako výklad našeho strukturalistického pojetí společenskohistorické zakotvenosti všech účastníků komunikace a jejich projekce do komunikátu, což protřečí Pymovu tvrzení o zřídkačném výskytu kontextualizovaného překladatele a závěru, že posuny v překladu vznikají samy od sebe. Pokud jde o vztah překladatelských norem a kultur, byl u nás z hlediska teorie i dějin překladu rozpracován daleko jemněji a obecněji, než je Venutiho úzké ideologické stanovisko zaměřené na severoamerickou kulturu nebo než postuluje teorie polysystému. Navíc se odvážíme tvrdit, že Venuti postrádá dialektický pohled, pokud lze o metodologii vůbec mluvit.⁸ S kritikou výrazně formalistických a rusko-sémiotických aspektů teorie polysystému lze souhlasit; o to víc se nabízí otázka, do jaké míry pomohl k odklonu manipulační školy právě náš strukturalismus.

Závěrem k nápravě stavu

Relevantní je otázka, proč tento stav zkresleného zahraničního povědomí existuje a jak ho změnit. O nápravu se pokusila publikace Králové a Jettmarové (2008) *Tradition versus Modernity. From the Classic Period of the Prague School to Translation Studies at the Beginning of the 21st Century*. Monografie, vydaná Karlovou univerzitou, obsahuje kapitulu Jettmarové (2008: 15–46) přinášející dnešní pohled na český strukturalismus a dílo Levého, překlad Levého statě *Geneze a recepce literárního díla* (v češtině publikované v roce 1971), do níž je zasazena partie o překladu jako rozhodovacím procesu (Levým původně publikovaný anglický článek v rozšířené podobě), a dále šest současných empirických studií. Rovněž zahraniční přednášková a publikační činnost Králové v posledních letech se snaží španělsky mluvící odborné veřejnosti český strukturalismus i Levého přiblížit a v rámci grantového projektu připravuje Králová španělský překlad výboru z Levého. V závěrečné fázi redakce je anglický překlad Levého *Umění překladu*, který bude vydán nakladatelstvím J. Benjamins. Vedle pravidelných mezinárodních konferencí (poslední v roce 2009) vydává Ústav periodikum *Folia Translatologica* v cizích jazycích, on-line databáze českých a slovenských prací v translatologii (1913-2003) je na internetu přístupná i pro vyhledávání v angličtině.

⁸ Na absenci teorie i metody v postmoderním kulturologickém a ideologickém obratu je všeobecně poukazováno; v translatologii především Lambert (in Delabastita et al. 2006), v českém strukturalismu např. Doležel (2000, 2006) a Volek (2006).

Daleko méně pozitivní je však současnost týkající se téměř mizivé české reprezentace na zahraničních mezinárodních translatologických konferencích, v zahraničních publikacích a databázích (Benjamins, St. Jerome, BITRA). Levý, pokud je vůbec znám, zůstane při nejlepším součástí vzdálené tradice spojené s ruským formalismem a uměleckým překladem, i když lze doufat, že české strukturalistické základy nezůstanou v translatologii nakonec neznámy ani nedoceny. Západ jde dopředu, nezajímá se o minulost, proto jako zásadní východisko pro změnu obrazu české translatologie a českého strukturalismu na tomto poli vidím metodu invazivní, avšak neznám způsob, jakým lze překonat neochotu potenciálních autorů. Navíc se zájem českých badatelů stále hodně soustřeďuje na dějiny, případně současnost, českého uměleckého překladu a dnešní témata, až na výjimky, spíše unikají. O současných českých příspěvcích k rozvoji teorie či metodologie v mezinárodním rozměru lze rovněž konstatovat, že pokud existují, pak nikoliv výrazněji zakotvené v západním povědomí.

Literatura

- DELABASTITA, Dirk et al. 2006. *Functional approaches to culture and translation*. Amsterdam: J. Benjamins.
- DOLEŽEL, Lubomír. 2000. Poststructuralism: A View from Charles Bridge. *Poetics Today*, 21: 4. 633–652.
- DOLEŽEL, Lubomír. 2006. Úvodní slovo k zahájení kolokvia. In: Sládek, Ondřej (ed.) *Český strukturalismus po poststrukturalismu*. Brno: Host. 14–17.
- GENTZLER, Edwin. 2001. *Contemporary Translation Theories*. Multilingual Matters: Clevedon.
- GRYGAR, Mojmír. 1999. *Terminologický slovník českého strukturalismu*. Brno: Host.
- GRYGAR, Mojmír. 2006. Slovo, písmo, text. O strukturalismu a dekonstrukci. In: Sládek, Ondřej (ed.) *Český strukturalismus po poststrukturalismu*. Brno: Host. 203–232.
- HERMANS, Theo (ed.). 2002. *Crosscultural Transgressions: Research Models in Translation Studies II*. St. Jerome: Manchester.
- HERMANS, Theo. 2007. Translation, irritation and resonance. In: Michaela Wolf, Alexandra Fukari (eds), *Constructing a Sociology of Translation*. Amsterdam: J. Benjamins. 57–78.
- HOLMES, J.S. et al. 1970. *The Nature of Translation*. Hague-Bratislava: Mouton – SAV.
- HOLMES, J.S. 1972/1988. The name and Nature of Translation Studies. In: van den Broeck, Raymond (ed.) *Translated!* Amsterdam: Rodopi. 67–80.
- CHESTERMAN, Andrew. 2006. Questions in the sociology of translation. In: Duarte, Joao F.; Rosa, Alexandra A.; Seruya, Teresa (eds). *Translation Studies at the Interface of Disciplines*. Amsterdam: J. Benjamins. 9–27.
- JAKOBSON, Roman. 1959. On Linguistic Aspects of Translation. In: Brower, Ruben A. (ed.) *On Translation*. Cambridge, Mass.: Harvard UP. 232–239.
- JAKOBSON, Roman. 1960. Linguistics and Poetics. In: Sebeok, Thomas A. (ed.) *Style in Language*. Cambridge, Mass.: The MIT Press. 350–377.
- JETTMAROVÁ, Zuzana. 2008. Czech and Slovak Translation Theories: The Lesser-known Tradition. In Králová, Jana; Jettmarová Zuzana (eds). *Tradition versus Modernity. From the Classic Period of the Prague School to Translation Studies at the Beginning of the 21st Century*. Charles University: Prague. 15–46.
- KRÁLOVÁ, Jana; JETTMAROVÁ Zuzana (eds). 2008. *Tradition versus Modernity. From the Classic Period of the Prague School to Translation Studies at the Beginning of the 21st Century*. Charles University: Prague.
- LEVÝ, Jiří. 1957/1996. *České teorie překladu*. Praha: SNKLHU/Ivo Železný.

- LEVÝ, Jiří. 1963/1983/1998. *Umění překladu*. Praha: Čs. spisovatel/Panorama/ Ivo Železný.
- LEVÝ, Jiří. 1965. Will Translation Theory be of Use to Translators? In Wilss, Wolfgang (Hrsg.) *Übersetzen*. Frankfurt/M.: Athenäum. 77–82.
- LEVÝ, Jiří. 1967. Translation as a Decision Process. In: *To Honor Roman Jakobson II*. The Hague: Mouton. 1171–1182.
- LEVÝ, Jiří. 1969. *Die literarische Übersetzung: Theorie einer Kunstgattung*. Frankfurt/M.: Athenäum.
- LEVÝ, Jiří. 1971. *Bude literární věda exaktní vědou?* Praha: Čs. spisovatel.
- LEVÝ, Jiří. 2008. The Process of Creation of a Work of Literature and its Reception. In Králová, Jana; Jettmarová Zuzana (eds) *Tradition versus Modernity. From the Classic Period of the Prague School to Translation Studies at the Beginning of the 21st Century*. Charles University: Prague. 47–88.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1936. *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty*. Praha: Fr. Borový.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1982. *Studie z poetiky*. Praha: Odeon.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 2007. *Studie I*. Brno: Host.
- OLOHAN, Maeve. 2000. *Intercultural Faultiness: Research Models in Translation Studies I*. Manchester: St. Jerome.
- POPOVIČ, Anton. 1975. *Teória umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran.
- PYM, Anthony et al (eds). 2006. *Sociocultural aspects of translation and interpreting*. Amsterdam: J. Benjamins.
- PYM, Anthony; Shlesinger, Miriam; Simeoni, Daniel (eds). 2008. *Beyond Descriptive Translation Studies*. Amsterdam: J. Benjamins.
- PYM, Anthony. 2010. *Exploring Translation Theory*. London: Routledge.
- SLÁDEK, Ondřej. (ed.) 2006. *Český strukturalismus po poststrukturalismu*. Brno: Host.
- TOURY, Gideon. 2008. Interview in Toronto. In: Pym, Anthony; Shlesinger, Miriam; Simeoni, Daniel (eds). 2008. *Beyond Descriptive Translation Studies*. Amsterdam: J. Benjamins, s. 309–413.
- TYMOCZKO, Maria. 2006. Reconceptualizing Western Translation Theory: Integrating Non-Western Thought about Translation. In Hermans, Theo (ed.) *Translating Others*, Vol. I. Manchester: St. Jerome. 13–32.
- TYMOCZKO, Maria. 2007. *Translation, Empowering Translators*. St. Jerome: Manchester.
- VENUTI, Lawrence. 1995. *The Translator's Invisibility*. London: Routledge.
- VOLEK, Emil. 2006 Jan Mukařovský redivivus: Co zůstalo z tradice a dědictví pražské školy? In Sládek, Ondřej. (ed.) *Český strukturalismus po poststrukturalismu*. Brno: Host. 32–43.
- WOLF, Michaela, Fukari, Alexandra (eds). 2007. *Constructing a Sociology of Translation*. Amsterdam: J. Benjamins.

Zuzana Jettmarová

Points of stagnation in Czech Translation Studies: two looks at its theory and background

(Abstract)

While the theoretical and methodological background of Levý's theory remains sound and valid, it has been the lack of awareness that made it a past issue in the current western translation studies paradigm, with its recent turns and criticisms. A look back testifies to this. Czech structuralism was quite different from the abandoned French variety or any stage in the development of Russian formalism. There were also two kinds of descriptivism; the Czech variety was not western-positivistic. Ignorance may be remedied and awareness enhanced through linguistic access (translations) and presentation of current research on international platforms.

Key words:

translation studies, Jiří Levý, Czech structuralism, paradigmatic turns, historiography, methodology, translation theory

Klíčová slova:

translatologie, Jiří Levý, český strukturalismus, dějiny translatologie, paradigmatické obraty, metodologie, teorie překladu

VÝVOJOVÉ PROMĚNY UČEBNIC CIZÍCH JAZYKŮ

STANISLAV JELÍNEK (PRAHA)

Název tohoto příspěvku je třeba zpřesnit v tom smyslu, že v něm půjde pouze o některé vývojové proměny učebnic cizích jazyků, a to přibližně do konce minulého století. (Následující vývoj by totiž zasluhoval zvláštní příspěvek.) Omlouvám se, že vzhledem k omezenému rozsahu tohoto příspěvku se v jeho rámci nelze zmínit o mnoha pozoruhodných učebnicích, které by si pozornost zasluhovaly. Zaměřím se na vybrané učebnice pro školy, případně pro jazykové kurzy a pro samouky.

Učebnice cizího jazyka se v současnosti chápe především jako jádro učebního souboru, do něhož patří ještě pracovní sešit pro žáky, příručka pro učitele, zvuková nahrávka, případně čítanka, sbírka doplňkových cvičení, videokazeta a v poslední době také elektronická interaktivní verze učebnice. Všechny tyto pomůcky jsou založeny na jednotné koncepci a vzájemně se doplňují. Pro úspornost vyjadřování budu užívat slovo „učebnice“ jednak v tradičním smyslu a jednak i k označení učebního souboru jako celku. Předpokládám, že rozlišení těchto dvou významů by mělo vyplynout z kontextu.

Koncepce učebnice cizího jazyka se odráží především ve stavbě lekcí. Učebnicová lekce se považuje za základní obsahovou, strukturní a funkční jednotku, která se obvykle člení na dílčí úseky. Ve výstavbě lekcí se uplatňuje řada komponentů. Jsou to kromě textů, slovní zásoby a mluvnice, v nichž viděl těžiště jazykové výuky již J. A. Komenský, různé další složky. Jejich počet se pozměňuje v souvislosti s pokračujícím vývojem didaktiky cizích jazyků.

Velký význam má uspořádání jednotlivých komponentů a pojetí jejich vzájemných vztahů v rámci lekce. Jde především o to, v čem spočívá ústřední organizující jádro, k němuž se ostatní složky lekce váží. Podle toho, co je tímto ústředním jádrem, se rozlišují koncepční typy (generace) učebnic cizích jazyků. V soudobé anglicky psané lingvodidaktické literatuře se píše hlavně o typech sylabů, od nichž je pak učebnice odvozena.

Ve vývojových proměnách učebnic cizích jazyků se odráží vývoj didaktiky cizích jazyků a jejich базových disciplín. Na učebnice cizích jazyků ovšem působí s různou intenzitou také společenská situace v době jejich vzniku. Rozmanité varianty a odstíny učebnic založených na gramaticko-překladové, přímé a na smíšené (zprostředkovací) metodě mají dlouhou historii, která zasahuje až do současnosti.

Protože hlavní rysy učebnic založených na různých variantách metody gramaticko-překladové a smíšené (zprostředkovací) jsou u nás dobře známy, ponechávám jejich charakteristiku stranou. Pro zajímavost krátce upozorním jenom na dva příklady. Za prvé na učebnici Václava Hanky *Počátky ruského jazyka* vydanou v roce 1857. Tato učebnice se nečlení na lekce. Velkou pozornost věnuje poučení o ruském přízvuku a přehledu mluvnice. Ruská gramatika se vysvětluje česky a příležitostně se uplatňuje porovnání ruských jevů s češtinou. V oddíle nadepsaném „Cvičení na mluvnická

pravidla“ jde zejména o příklady vět, jimiž se pravidla ilustrují. Učebnice obsahuje ještě oddíl souvislých textů a rusko-český slovníček. Druhým příkladem jsou učebnice založené na tzv. interlineární metodě, kterou propracoval zejména Jean Joseph Jacotot. Jde o učebnice určené hlavně samoukům a vydávané především nakladatelstvím Toussaint-Langenscheidt v různých jazycích. U nás vycházela v sešitové podobě např. učebnice A. Osičky nazvaná *Anglicky v 1.000 slovech* (1927). V některých pozdějších učebnicích se místo překladu meziřádkového užívá překladu uvedeného paralelně, tj. vedle cizojazyčného textu. Je tomu tak např. v učebnici angličtiny od Z. Rampasové *Do you speak English?* (1991).

Učebnice cizích jazyků založené na původní přímé metodě z konce 19. a začátku 20. století jsou v současnosti již zvláštností. Pokusím se jejich podstatné rysy stručně charakterizovat na příkladu učebnic Berlitzovy školy. Pokládám za nejvhodnější přímo citovat některé myšlenky z Předmluvy k učebnici češtiny jako cizího jazyka, vydané v roce 1912: „Vyučování děje se pouze jazykem, jemuž se učí. Každá myšlenka vyjadřuje se přímo řečí vyučovanou bez jakéhokoliv vysvětlování jazykem mateřským. [...] V prvních hodinách vyučujeme pouze názorně, pomocí obrazů, čímž se žák naučí slučovat svoji představu přímo se slovem cizí řeči. [...] Tam, kde názorné vyučování nestačí (např. k vyjádření odtahitých pojmů), užíváme nad jiné užitečnějšího způsobu vyučování sdružováním představ, to jest výkladem dle souvislosti věty [...]. Uznáváme, že mluvnice zanedbávána býti nesmí. Ale na místě spletitosti přísných pravidel a nespočetných výjimek užíváme pouze příkladů, jež žijí oživené v rozhovorech [...]“ (s. 3–5).

Zajímavé jsou v této učebnici občasné německé poznámky napsané tužkou na okrajích některých stránek. Svědčí o tom, že německý uživatel si potřeboval některé výrazy přeložit do své mateřštiny, a že mu tedy „čistá“ podoba přímé metody nestačila. Připomeňme si v této souvislosti myšlenku H. Palmera, který napsal: „The exclusion of translation as a regular means of conveying the meaning of units is an uneconomical and unnatural principle.“ (1917, 1968, s.60) K tomu lze připojit ještě slova H. Sweeta: „...however strongly we may stamp the foreign expression on our memories, the native one will always be stronger.“ (1899, 1964, s. 197)

Lingvistickým základem mnoha českých učebnic cizích jazyků byl a je synchronní konfrontační (kontrastivní) popis jazyků, který vychází z tradic Pražské lingvistické školy. Promítl se ve známé příručce V. Mathesia *Nebojte se angličtiny* (1936), v učebnici L. V. Kopeckého *Ruština pro Čechy* (5. vyd. 1948) a v mnoha dalších českých učebnicích cizích jazyků. Nezaměřuje se ovšem jen na rozdíly, ale i na shody mezi cizím a mateřským jazykem, a uplatňuje se jak v systémové, tak ve funkční rovině. Jak připomněl B. Trnka, „vysvětlení funkčních protikladů není metodickým zatížením, nýbrž zjednodušením, neboť si žák osvojí ihned to, k čemu by nesnadno dospíval dlouhodobým užíváním jazyka.“ (1937, s. 240–241). O opodstatněnosti konfrontace cizího jazyka s mateřštinou svědčí také Mathesiovo vyjádření, že „k srovnávání cizí řeči s mateřskou se bystřejší žáci dostanou beztoho časem sami, a je proto dobře ukázat jim v tom správnou cestu.“ (1941–42, č. 5).

Důležitá přednost učebnic cizích jazyků respektujících mateřštinu žáků (v současné německé terminologii adressatenspezifische Lehrwerke) se projevuje hlavně tehdy, když je v nich zajištěn diferencovaný přístup k jevům cizího jazyka podle toho, je-li jejich osvojování spojeno s negativním nebo s pozitivním působením mateřštiny.

Jevům, jejichž osvojování je ovlivněno mezijazykovou interferencí, se věnuje zvýšená pozornost, k jejich procvičování se užívají zvláštní cvičení, např. cvičení kontrastivní. Naopak jevům, které se s mateřštinou žáků v podstatě shodují, není nutno věnovat zvláštní výklady (jak o tom psal např. již Ch. Flagstad v r. 1913).

V souvislosti s poznámkami o vývoji našich učebnic cizích jazyků v minulém století nelze opominout významnou osobnost Františka Malíře, který v učebnicích několika cizích jazyků realizoval celou řadu originálních námětů, jež směřovaly k překonávání nezáživnosti výuky a jejichž různé obměny zanechaly ve vyučovací praxi i ve vývoji učebnic cizích jazyků zřetelnou stopu. Jde např. o zdůraznění úlohy dialogických textů, o nácvik logického odhadu neznámých výrazů, o tzv. obrysové čtení, o doporučení týkající se tzv. zásady opsatelnosti, která souvisí s tím, co současná didaktika cizích jazyků označuje termínem kompenzační vyjadřování, aj. Je třeba litovat, že po roce 1968 až do roku 1989 nemohl F. Malíř v tvorbě učebnic z politických důvodů pokračovat. Některé z jeho učebnic vyšly nově až po roce 1989.

K vývoji učebnic cizích jazyků rovněž přispěly některé zahraniční lingvodidaktické koncepce. Jde např. o audioorální (audiolingvální) metodu, jejímž podstatným rysem je důraz na mluvenou řeč reprezentovanou dialogickými replikami nacvičovanými na základě řízených reakcí typu „reagujte podle vzoru“ s využitím zvukových nahrávek s pauzami. V našich podmínkách bylo téma týkající se audioorálních cvičení důkladně osvětleno na základě rozsáhlého výzkumu mluvené řeči kolektivem autorů za vedení Vladimíra Barneta. Jeho zásluhou pak byla vytvořena ucelená koncepce, která dala základ známé pomůcce nazvané *Mluvte s námi rusky* (1964) a jejíž podstatné rysy se uplatnily mnohdy v kombinacích s jinými typy cvičení i v učebnicích jiných jazyků.

V učebnicích založených na francouzské audiovizuální strukturně globální metodě zaujímají dominantní postavení dialogy prezentované zvukovými nahrávkami spolu s obrazovým znázorněním řečových situací. Jazykový materiál pro audiovizuální kurzy byl vybrán na základě pečlivého výzkumu mluvené francouzštiny. Užívání audiovizuálních prostředků však není vlastní podstatou koncepce výuky, ale je pouze jednou její složkou. Žáci se od začátku seznamují globálně s ucelenými jazykovými projevy pronášenými v běžném tempu.

Postupně sílící kritika jednostranného uplatnění audiovizuálních postupů v učebnicích cizích jazyků vedla některé autory učebnic k závěru o potřebě začlenění těchto postupů do vazeb s dalšími komponenty učebnicových lekcí. Konkrétně se to projevilo např. u chorvatské autorky učebnic ruštiny A. Menacové. Tento koncepční posun je zřetelně patrný, porovnáme-li dvě učebnice téže autorky vydané v intervalu tří let (1963, 1966).

Změněné společenské situaci po roce 1989 přestaly u nás vyhovovat do té doby platné učebnice, v nichž vystupovaly do popředí dříve zdůrazňované ideologicko-politické zřetele. I když většina těchto učebnic prošla dílčími úpravami, jednou z cest k řešení tehdejších problémů bylo co nejrychlejší vydání učebních souborů zahraničního původu. Z nich připomínáme např. učebnice němčiny z 90. let *Das Deutschmobil, Wer? Wie? Was?, Pingpong, Themen*, z učebnic angličtiny např. učební soubor zpracovaný v duchu projektové metody *Project English, The Cambridge English Course, Window on the World*. O této problematice tehdy psal L. Houska (1994–1995).

V posledních desetiletích minulého století je většina učebnic cizích jazyků založena na různých odstínech komunikativní metody. V souvislosti s důrazem na komunikativní

orientaci výuky jsou v některých našich učebnicích centrální složkou lekcí předpokládané komunikativní potřeby žáků a řečové intence. Zahraniční učebnice se vyznačují nejen vnější atraktivností, bohatým využitím ilustrací a fotografií, z nichž mnohé se vztahují k informacím z oblasti reálií, ale také promyšleným výběrem textů a cvičení a často i pozoruhodným řešením vztahů mezi jednotlivými komponenty učebnicových lekcí. Učebnice, které jsou koncipovány bez ohledu na mateřštinu žáků, je ovšem zapotřebí dotvářet a doplňovat. Jak připomínala J. Mothejzíková, „český učitel, máje výhodu znalosti mateřského jazyka svých žáků, musí u začátečníků tyto učebnice doplňovat o nutný překlad, [...] u pokročilejších a starších žáků je třeba komunikativní učebnice doplňovat o výklady gramatiky.“ (1993–94). O různých stinných stránkách některých importovaných učebnic jednostranně zdůrazňujících prvky módnosti, obsahové výjimečnosti textů a povrchní přitažlivosti psali v časopise *Cizí jazyky* I. Pýchová (1993–1994) a J. Hendrich (tamtéž).

Z učebnic ruštiny jako cizího jazyka připomínáme např. audiovizuální učební soubor pro zahraniční školy zpracovaný autorským kolektivem pod vedením M. Vjaťutněva (1972), učebnici polských autorek H. Granatowské a I. Danecké *Как дела?* (1995), v Německu vydaný učební soubor *Диалог* autorek M. Wolterové a N. Hoffmannové (1994), britský kurz *Ruslan* – autoři J. Langran a N. Veshnyeva (2. vydání 1997). Každá z těchto učebnic má svou svébytnou koncepci, všechny jsou však založeny na odstínech komunikativní metody. K osvětlení problematiky učebnic ruštiny jako cizího jazyka přispěla např. práce M. N. Vjaťutněva *Теория учебника русского языка как иностранного* (1984). K obecné teorii učebnice cizího jazyka se vztahuje publikace L. I. Bimové z roku 1977.

V závěru století zapůsobila na tvorbu učebnic cizích jazyků snaha o zvýraznění sociokulturních aspektů cizojazyčné výuky. Poukazuje se na to, že v učebnicích cizích jazyků má být věnována náležitá péče nejen reáliím a lingvoreáliím, ale také poznatkům z kultury v širokém smyslu slova i mnohostranným mezipředmětovým vztahům. Zároveň vystupují do popředí požadavky týkající se humanizace cizojazyčného vyučování a zvýraznění etických a estetických aspektů. (O těchto otázkách psal zejména Lumír Ries, 2008). Zvláštní pozornost v souvislosti s touto problematikou vyžaduje výběr textů a způsobů jejich využití. Pokus o komplexní řešení těchto otázek byl učiněn např. ve slovenské učebnici *Встречи с Россией* (1996) autorek E. Kollárové a L. B. Trušinové.

Na přelomu století lze pozorovat, že v tvorbě učebnic cizích jazyků a především ve výstavbě učebnicových lekcí se postupně prosazuje odklon od krajností, které se často projevovaly jednostranným zdůrazněním některých komponentů a narušením proporcionality jejich vzájemných vztahů. V četných učebnicích je možno postihnout zřetelné tendence ke zdůvodněnému integrovanému uplatnění prvků, které jsou produktem rozmanitých lingvodidaktických koncepcí. Bohatý a pestrý repertoár cvičení tvoří základ činnostního pojetí cizojazyčného vyučování. Zvláštní typy cvičení slouží k překonávání mezijazykové i vnitrojazykové interference. Progresivním rysem některých učebnic je promyšlené uspořádání cvičení nejrůznějších typů v metodických řadách, řetězcích a sekvencích. Vzrůstá význam cvičení kontextualizovaných a úloh problémového a projektového typu. Zároveň se řeší vztahy mezi hlediskem komunikativně funkčním a systémovým a spolu s tím i vztahy mezi učební a reálnou komunikací.

Na konec pokládám za vhodné připomenout slova R. Purma, který napsal: “Nejcennější a nejlákavější ideje [...] didaktiky cizích jazyků zůstávají bez praktického užitku, pokud se jim nedostane realizace v učebnici“. Na jiném místě R. Purm píše: “Uplatňovat při tvorbě učebnice důsledný zřetel ke všem výsledkům, k nimž se došlo při zkoumání dílčích problémů vyučování cizím jazykům, zpravidla přesahuje síly a možnosti i erudovaného autorského kolektivu.“ (1996–1997, 1997–1998).

Literatura

- BARNET, V.: Audioorální metody vyučování jazykům a lingvistická teorie. Slovo a slovesnost 26, 1965, 186–191.
- BARNET, V.: Základy audioorální metody řízených odpovědí ve vyučování jazykům. Praha, Učební pomůcky 1969.
- BARNET, V. et al.: Mluvte s námi rusky. Praha 1964.
- BERLITZ, M. – PENCHENIER, H.: Berlitzova methoda pro vyučování živým řečem. Díl český. Berlín, Paříž, Praha, The Berlitz School 1912.
- ВІМ, І. Л.: Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника. Москва, Издательство Русский язык 1977.
- FLAGSTAD, Ch. B.: Psychologie der Sprachpaedagogik. Leipzig und Berlin 1913, 205.
- GOTZE, L.: Fünf Lehrwerkgenerationen. In: Zur Analyse, Begutachtung und Entwicklung von Lehrwerken für den fremdsprachlichen Deutschunterricht. Berlin, Langenscheidt 1994, 29–30.
- HANKA, V.: Počátky ruského jazyka. 2. vydání. Praha, nákladem spisovatelovým 1857.
- HENDRICH, J.: Rozlišujme pozorně a důsledně. *Cizí jazyky* 37, 1993–94, 81–82.
- HOUSKA, L.: Učebnice naše, nebo zahraniční? *Cizí jazyky* 38, 1994–95, 270–272.
- JELÍNEK, S.: K funkční charakteristice učebnic cizích jazyků. *Cizí jazyky* 38, 1994–95, 83–88.
- KOLLÁROVÁ, E. – TRUŠINOVÁ, L. B.: Встречи с Россией. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatel'stvo 1996.
- KOMENSKÝ, J. A.: Nejnovější metoda jazyků. Vybrané spisy J. A. Komenského III. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1964.
- KOPECKIJ, L. V.: Ruština pro Čechy. 3. vydání. Praha, Česká grafická unie 1948.
- MALIŘ, F.: Stručná metodika ruského jazyka pro školy národní a střední. Praha, Edice SPPF 1949.
- MATHESIUS, V.: Nebojte se angličtiny. Praha 1936.
- MATHESIUS, V.: Několik poznámek o podmínkách úspěšného vyučování cizím jazykům. *Komenský* 69, 1941–42, 208–212.
- MENAC, A.: Ruski audiovizuelna metoda. Zagreb, Matica hrvatska 1963.
- MENAC, A.: Давайте говорить и читать по-русски I. Zagreb, Školska kniga 1966.
- MENAC, A.: Teorie a praxe audiovizuální metody vyučování ruskému jazyku. *Cizí jazyky ve škole* 9, 1965–66, 155–161.
- MOTHEJZIKOVÁ, J.: Metody výuky nejen anglickému jazyku - metoda komunikativní. *Cizí jazyky* 37, 1993–94, 83–87.
- OSÍČKA, A.: Anglicky v 1 000 slovech, Praha, A. Neubert 1927.
- PALMER, H. E.: The Scientific Study and Teaching of Languages. Oxford University Press 1917, 1968, 60.
- PURM, R.: K teorii učebnice cizího jazyka. *Cizí jazyky* 40, 1996–97, 111–113.
- PURM, R.: K využívání teorie učebnice cizího jazyka. *Cizí jazyky* 41, 1997–98, 78–79.
- PÝCHOVÁ, I.: Móda a učebnice cizích jazyků. *Cizí jazyky* 37, 1993–94, 104–109.
- RAMPASOVÁ, Z.: Do you speak English? Anglicky snadno, stručně, spolehlivě. Praha, Olympia 1991, 202.

- RIES, L.: Člověk a výchova. K humanizaci školy a edukace. Ostrava, Z. Pracný – Ofiis a PF OU 2008, 225.
- RIES, L.: Řeč není pouze komunikace. *Cizí jazyky* 35, 1991–92, 193–197.
- SWEET, H.: The Practical Study of Languages. Oxford University Press 1899, 1964, 197.
- TRNKA, B.: Význam funkčního jazykozpytu pro vyučování jazykům. *Slovo a slovesnost* 3, 1937, 240–241.
- VJAŤUTNĚV, M. N.: Теория учебника русского языка как иностранного. Москва, Издательство Русский язык 1984.
-

Stanislav Jelínek

On developmental changes of foreign language textbooks

(Summary)

The article deals with different conceptual types of foreign language textbooks. Their development is described in connection with changes of their theoretical and methodological background. The structure of textbook units should secure the integration of various methods and should organise and combine all the components of a unit in their functional relationships in regard to individual needs of the learners and of the teachers and to variety of specific conditions of a concrete foreign language course.

Key words:

foreign languages; textbooks; developmental changes; integration of various conceptions

Klíčová slova:

cizí jazyky; učebnice; vývojové proměny; integrační tendence

ZMĚNA V JAZYKOVÉM ÚZU JAKO NÁSLEDEK PRUDKÉ SOCIOLINGVISTICKÉ ZMĚNY

VLADISLAV KNOLL

(Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze)

I.

Následující příspěvek představuje stručný vhled do problematiky vyrovnávání se jazyka s prudkou sociolingvistickou změnou, zapříčiněnou vnějšími (primárně politicko-historickými) okolnostmi. Jako příkladu bude pro tuto krátkou studii použita situace v kašubštině, malém západoslovanském jazyce, kterým se hovoří v severním Polsku. Atraktivita studia tohoto tématu je dána výchozí komplexností jazykového kontaktu na začátku 20. století, náhlým porušením původních mezijazykových vztahů v důsledku výsledků obou světových válek a konečně samotným statusem kašubštiny jakožto jazyka *in statu nascendi*.¹

Mnohovrstevnatost původní sociolingvistické situace na území tzv. Kašub² vyplývá z polohy této oblasti na tradiční hranici germánského a slovanského světa. V této souvislosti se tak hovoří o místním *kvadrilingvismu*³, který bychom mohli srovnat například se situací rétorománských či ladinských nářečí ve Švýcarsku a Jižním Tyrolsku. Ve všech těchto případech se setkáváme s koexistencí dvou párů jazykových forem, z nichž každý pár zahrnuje jeden jazyk sociálně (kulturně) vyšší, převažující jako jazyk písemný nebo jako jazyk používaný při určitých veřejných příležitostech, a jeden jazyk (dialekt) sociálně nižší, převažující v běžné komunikaci obyvatelstva. V případě Kašub byla vyšší formou, převažující v úřední, administrativní sféře a školství, němčina, kdežto jakýmsi kulturně referenčním jazykem polština. Relativně na stejné sociální úrovni mohly být v některých oblastech kašubština a místní nářečí dolní němčiny, v jiných oblastech měla dolní němčina navrch. Vzájemné ovlivňování probíhá primárně mezi oběma nižšími jazyky, společensky nejprestižnější jazyk (němčina) přitom ovlivňuje obě nižší variety⁴. Vliv polštiny na kašubštinu je do vypuknutí první světové války čím dál méně aktivním, znalost tohoto jazyka je tedy mezi běžným obyvatelstvem spíše pasivní (prostřednictvím četby, kázání v kostelích). Z důvodu silícího vlivu spisovné němčiny, zejména prostřednictvím školství, se původní aktivní bilingvismus mezi oběma nižšími varietami mění v aktivní bilingvismus kašubštiny a spisovné němčiny.

¹ Srov. Treder i kol. (2006), s. 103.

² Historicky je toto území nazýváno též Východní nebo Gdaňské Pomoří či Pomořany (dnes Pomořské vojvodství s centrem v Gdaňsku).

³ Srov. Treder 1997, s. 1601.

⁴ Jedním z produktů jazykového kontaktu mezi dolní a spisovnou němčinou byl gdaňský městský *polodialekt*, zvaný *Missingsch* (podobě dodnes v Hamburku či Berlíně), v němž existovala i svébytná, zejména humoristická písemná tvorba.

Výlučnost výzkumu kašubštiny tkví v možnosti zkoumat redukci původního hypotetického *kvadrilingvismu* v bilingvismus dvou blízkých jazyků. Prvním mezníkem této změny se stal vznik samostatného Polska (roku 1918), který na většině území znamenal převzetí dosavadní role spisovné němčiny polštinou. Sama němčina však ještě neztrácí všechny své pozice z důvodu setrvání (i když jen částečného) původního německého obyvatelstva v rámci nového státu a kvůli bezprostřední blízkosti oblastí, kde je nadále vyšším, administrativním jazykem. Zásadním milníkem je rok 1945. Odsun německého obyvatelstva⁵ totiž znamená fakticky úplné zmizení němčiny spisovné i dolní (dialektu) z této oblasti. Poválečné generace tedy s němčinou nemusí přijít vůbec do styku. Tyto události vyvolávají utvrzení bilingvismu kašubsko-polského, který zejména po druhé světové válce často přechází v monolingvismus polský. Všechny tyto změny se samozřejmě odrážejí v samotné kašubštině, která do roku 1918 vstřebala velké množství lexikálních a především morfosyntaktických jevů, vyplývajících ze sousedství s německy (tedy původně dolnoněmecky) hovořícím obyvatelstvem.

Třetím zmiňovaným aspektem výzkumu sociolingvistického vývoje kašubštiny je fakt, že kašubština představuje příklad vznikajícího jazyka⁶, který během zkoumaného období teprve hledá svoji spisovnou formu a volí si jazykové prostředky. Kašubština je tak mnohem tvárnější než jazyky svázané tradicí a uznávanou normou. Rozdíl mezi jednotlivými texty napsanými v různých desetiletích 20. století tudíž může být z ortografického, morfosyntaktického i lexikálního hlediska značný, což navíc může být umocněno nemalými nářečními rozdíly v rámci kašubštiny⁷, které jsou patrné i v textech, které se programově snaží o podání návrhu na podobu kodifikovaného jazyka. Důvodem je postupné přesouvání kulturního těžiště v průběhu kašubského kulturního vývoje.

II.

Při studiu změny jazykového úzu v kašubštině v průběhu 20. století lze vyjít z kontrastní analýzy zápisů, vzniklých na přelomu 19. a 20. století⁸, textů literárních vzniklých v období meziválečném při upřednostňování textů odrážejících věrněji mluvený jazyk (např. povídky A. Budzisz⁹, hry B. Sychty)¹⁰ a zápisů a děl různých žánrů v období poválečném. Samotná analýza těchto textů spočívá především ve sledování

⁵ S odsunem německého obyvatelstva souvisí rovněž znovuosídlení oblastí Poláky z oblastí dnešní západní Ukrajiny a Běloruska.

⁶ U Duličenka (1981) *mikrojazyk*. V současné době má kašubština v Polsku podle zákona status jazyka *regionálního*.

⁷ V kašubské dialektologii nalezneme nejzřetelnější kontrast mezi archaickými nářečími severními, zachovávající četné podobné rysy i s původním polabským areálem a nářečími jižními (tzv. zaborskými), které se přibližují sousedním polským nářečím.

⁸ Zejména následující korpusy: Bronisch, G. (1896): *Kaschubische Dialektstudien. I Die Sprache der Bělócě, Archiv für Slavische Philologie* 18, s. 321–408 (BSB). Lorentz, F. (1913–1924): *Teksty pomorskie (kaszubskie) I–III*, Kraków (LTP).

⁹ Povídky jsou sebrány ve svazku Budzisz A. (1982), *Zemja kaszëbskô*. Utwory wybrane, Gdańsk (*Budzisz*). Sám autor žil v letech 1894–1934.

¹⁰ Řada děl z tohoto období se vyznačuje vysokou mírou stylizace a snahy o čistotu jazyka spočívající v eklektickém přístupu ke kašubským nářečím jako celku s upřednostňováním archaických prvků, případně tvorbě neologismů. Tato tendence vrcholí v posledních dvou předválečných ročnících časopisu *Zrzesz kaszëbskô* a Majkowského románě *Život a příhody Rémuse*.

životnosti předem vybraných kontaktních jevů, které byly typické pro kašubštinu před začátkem série sociolingvistických změn¹¹. Na základě této analýzy lze dojít k rozlišení tří přechodných pokolení mluvčích, za jejichž života docházelo k událostem, které vedly k *simplifikaci* místní sociolingvistické situace:

První pokolení (narozené kolem roku 1900) absolvovalo alespoň základní školu v německém jazyce a v roce 1945 již bylo středního věku. Toto pokolení větší část života prožilo v relativně blízkém styku s němčinou a v běžné mluvě tedy ještě často používá prakticky všechny *původní* germanismy.

Druhé pokolení (narozené mezi válkami) vyrostlo ještě koncem 30. let. Díky rodičům či prarodičům používá ještě původní jazykový systém, který ale podvědomě podrobuje revizi pod vlivem svého polského vzdělání. Mohou být ještě ve styku s německy mluvícím prostředím, ale rozhodující vliv má na ně již polština.

Třetí pokolení (narozené po 2. světové válce) vyrostlo již v ryze kašubsko-polském bilingvním prostředí, přičemž neudrží již takový vztah s první generací, která byla nositelem původního jazykového systému. Místo německých sousedů je toto pokolení stále častěji konfrontováno s polskými monogloty¹². Pod stále silícím vlivem médií se tato generace čím dál více přiklání k polštině. Vyrůstá tudíž i pravděpodobnost, že rodný jazyk (kašubština) následující generaci vůbec nebude předán. Potomci třetího pokolení tak nezdědají svou znalost místního jazyka od prarodičů.

III.

Podívejme se nyní konkrétně na hlavní morfosyntaktické a lexikální jevy, jejichž vývoj lze sledovat. Tyto jevy zpravidla vznikly v kontaktu s němčinou a jejími dialekty a můžeme je nalézt rovněž v jiných slovanských jazycích a nářečích po celé délce oblasti překrývání německého a slovanského (hlavně českého, polského, slovinského) obyvatelstva, v menší míře i podél hranice románsko-germánské.

Převažující obligatornost podmětu ve starých zápisech zapříčiňuje nadužívání osobních zájmen i pro vyjádření formálního podmětu¹³. Tento jev byl částečně motivován vnitřní potřebou jazyka (podobně jako v ruštině)¹⁴. U druhé generace postupně mizí užití zájmena u podmětu všeobecného (motivované němčinou). U třetí generace ustupuje pronominální subjekt především ve třetí osobě (pod vlivem polštiny), v současné době lze hovořit spíše o častějším použití osobních zájmen, a to zejména ve 2. a 1. osobě.

Poloha slovesa, případně substantiva ve větě odpovídala původně německému slovosledu (tzv. *Rahmenkonstruktion*). Nejzřetelnějším příkladem je pozice verba na úplném konci věty vedlejší (slovosled V2)¹⁵. Tento vzorec je již u 2. generace výrazně na ústupu, v současném jazyce se již nevyskytuje.

¹¹ Tento jazyk lze pracovníě nazývat *kašubština kolem roku 1900*.

¹² Může se jednat o obyvatelstvo odsunuté z někdejšího východu Polska (tzv. *Kresy*).

¹³ Např. LTP s. 71 *òn bël za tim chòrszi, jak òn przed tim bël* (čes. *byl nemocnější, než předtím*). LTP s. 33 *Té tie zazczale padac a tie padale barzje* (*Pak začalo pršet a pršelo hodně*). Pozn.: Z typografických důvodů bude nadále užíváno přepisu v současném kašubském pravopise (s respektem k nářečním zvláštnostem).

¹⁴ Tj. gramatická osoba není v některých slovesných tvarech (préteritum, kondicionál) morfologicky vyjádřena.

¹⁵ Např. s. LTP 76: *Òn dól tegù kùcharza halac a pitu gò sã, eszlë jedna niwëò dzëwka w kùchni bëla* (čes. *Dal se toho kuchaře přivést a ptal se ho, jestli v kuchyni je nějaká nová děvečka*).

Rychlý ústup časové souslednosti¹⁶ a s tím související použití préterita nebo kondicionálu místo německého konjunktivu¹⁷ souvisí i s ústupem těchto jevů v samotné němčině. Vzhledem ke skutečnosti, že již u první generace není tento jev zcela pravidelný, mluvčí od těchto konstrukcí rychle upouštějí.

Kašubština kolem roku 1900 zná pouze analytické pasivum (nikoli vyjádření dialeze reflexivem) s jediným pomocným slovesem (*být*, kaš. *bëc*)¹⁸. Budoucí čas navíc může být užit ve významu průběhovém (něm. *Vorgangspassiv*)¹⁹. Pod vlivem polštiny se v písemném projevu již záhy objevují polské pasivní konstrukce (např. již u F. Ceynowy *sól wëdobiwało sã*), narůstá výskyt reflexiv a ve starších textech ojediněle, avšak u třetí generace zpravidla zcela ve shodě s polštinou, i další pomocné sloveso (pol. *zostać*, kaš. *òstac*).

Kašubské perfektum (případně plusquamperfektum) je možné vytvořit od jakéhokoli slovesa, přičemž je užíváno ve shodě s německými pravidly dvou pomocných sloves (*být/mít*, kaš. *bëc/miec*)²⁰. Vliv polštiny způsobil menší frekvenci této konstrukce, která nikdy nebyla absolutně gramatická. V souvislosti s existencí nové západoslovanské perfektí konstrukce v hovorovém jazyce se může působnost kašubského perfekta zužovat, případně se silně omezit výskyt pomocného slovesa *být*. V současné době se kašubské perfektum vyznačuje oproti polské konstrukci hlavně větší svobodou při užití sloves, základní gramatický rozdíl mezi oběma konstrukcemi zůstává zpravidla zachován. V textech se s touto konstrukcí setkáváme hlavně v dialogických pasážích.

Dosud zůstává v kašubštině aktuální nesklonnost určitých slovních druhů, a to především nimerálií od číslovky *pět* nahoru (např. u Budzisz: *na swòjich pińc pòlców òbrechòwac*²¹). Adjektiva cizího (zejména německého původu) zůstávají nesklonná, což známe důvěrně i z češtiny (*to je fajn věc*)²².

Z lexikálních výpůjček se jeví jako nejstabilnější nejstarší vrstva dolnoněmeckých výpůjček, které v jazyce již nejsou pocítovány jako cizí element a nezřídka překryly i základní slovní zásobu (např. *knôp*, *brutka*, *halac*, *bédowac*, *lëdac*²³). Zajímavé je, že tato lexikální vrstva se v meziválečném období mohla stát podkladem pro tvorbu novotvarů (např. *drëwòt*, čes. *elektřina*, srv. ang. *drive*)²⁴.

Řada německých adverbii (např. *doch*, *dëcht*, *richtich*, *blós*)²⁵ je stále živá. Jejich podíl je redukován spíše v textech s vyššími literárními ambicemi. Tato slova často převzala v promluvě funkci partikulí a umí celkem organicky koexistovat se svými slovanskými protějšky²⁶.

¹⁶ Např. BSB s. 2: *Tak ten król widzul, esz to bël dobri chlop* (čes. *Tak ten král viděl, že to je dobrý muž*).

¹⁷ Např. BSB s. 70 *Òn rzekl, òně nimialë miec strachù* (čes. *Řekl, že nemají mít strach*, něm. *Er sagte, sie sollten keine Angst haben*).

¹⁸ Např. BSB s. 67 *Tak bëło wszãdze za nim szukónë* (čes. *Všude ho hledali*).

¹⁹ Např. LTP s. 117 *W jeseni tész brzód mdze sészony* (Na podzim se suší ovoce).

²⁰ Např. LTP s. 220 *Mòsz tész taczé dludzé drzéwiã ju widzónë?* (čes. *Už jsi někdy viděl tak velký strom?*), Budzisz s. 14 *Jó doch jem w swiece bëti*. (čes. *Já už jsem přece jen ve světě byl*).

²¹ Čes. *spočítat na pěti prstech*.

²² Např. Budzisz s. 122: *Przez ópen òkna lëft zawiéwó* (čes. *Otevřenými okny vane vzduch*).

²³ Čes. kluk, přítelkyně/nevěsta, přinést, nabídnout, mít rád/snést.

²⁴ Srv. Popowska-Taborska (1986), s. 135–140.

²⁵ Čes. *doch* (přece, pořádně), *dëcht* (velmi, opravdu), *richtich* (správně, skutečně), *blós* (pouze).

²⁶ Pro zesílení významu lze i říci *kò doch*, *le blós*.

Výrazy označující realie týkající se veřejného života (administrativní terminologie) byly ve starším jazyce převzaty ze spisovné němčiny²⁷. Po změně administrativního jazyka byla pochopitelně většina těchto výrazů nahrazena polskými ekvivalenty.

Přejatá slova z cizích jazyků byla rovněž nejdříve přejímána německým prostřednictvím²⁸. Záhy však se již v písemné podobě kašubštiny objevují latinské výrazy, přejatá polským prostřednictvím (např. *opinia*). Tato nová cizí slova se etablují již u druhé generace. Nové výrazy, související s novými skutečnostmi, jsou již samozřejmě přejímány přímo z polštiny. U některých sloves se však mohou zachovat dvě možné přípony²⁹.

Pod vlivem polštiny může již ve druhé generaci dojít ke smíšení některých původně významově odlišných homonym (např. *prawie*, kaš. *právě*, pol. *skoro*, *sklep*: kaš. *sklep*, pol. *obchod*).

IV.

Zvláštní pozornost při studiu změny kašubského jazykového úzu v průběhu 20. století zasluhuje vztah psaného a mluveného jazyka. V případě etablovaných a tradicí prověřených spisovných jazyků bývá psaný jazyk archaičtější, ale v případě kašubštiny, jako jazyka *in statu nascendi*, tomu může být i naopak. Důvodem je jednak samotná absence normy a jednak právě snaha normu vytvořit ovšem pod vlivem často se měnící sociolingvisticko-politické situace. Písemný jazyk tak může reagovat bezprostředněji na probíhající změny. Texty totiž nemají vyloženě *spotřební* charakter, jelikož jako prostředku pro prosté sdělení písemné informace (a to v podstatě dosud) jsou až na výjimky preferovány jiné jazyky (zejména polština). Většinu publikovaných textů lze tedy zařadit do krásné literatury (básně, povídky, romány, fejetony), jejíž autoři mají nezřídka regulační ambice. Tento stav může zapříčiňovat vzdalování se písemného jazyka od jazyka mluveného, ale i nemalý rozdíl mezi texty různých žánrů ze stejné doby, které se liší především stylem, vyjádřeným frekvencí kontaktních jevů. Nutno připomenout, že v kašubštině dosud nelze jednoznačně stanovit, co je spisovné a co nespisovné.

Výskyt kontaktních jevů v písemné kašubštině je ve 20. století ovlivňován třemi hlavními aspekty, z nichž jedním jsou vnější vlivy vzdělání, médií a náboženství, druhým je stylistické tříbení, vyplývající z vnitřního vývoje jazyka a třetí, který oba tyto vlivy spojuje, bychom mohli nazvat ideologickými reakcemi na vývoj sociolingvistické situace.

Externí vliv spočívá v měnícím se vztahu kašubštiny a sociálně vyšších jazyků. Stěžejní je přitom vztah kašubštiny k polštině, související i s nevyjasněnou otázkou kašubské identity. Zatímco před obnovením polského státu měla polština status kulturně referenčního jazyka, který hlouběji studovala z vlastního zájmu zejména inteligence, kdežto pro běžné obyvatelstvo byl tento jazyk především spojen s náboženstvím, po roce 1918 polština postupně ovládne téměř všechny komunikační sféry. V současné době sice existují média i školství používající místní jazyk, ale jejich dopad není oproti

²⁷ U Budziszse např. *ämcdinra*, *lejtnant*.

²⁸ Zejména francouzská módní slova, např. *kùntant*, čes. *spokojený*.

²⁹ Týká se to tedy především konkurence prosté slovanské přípony *-òwac* a přípony *-ér(ow)ac*, původně románského původu (známe i z češtiny).

všudy přítomné polštině příliš silný. Přítomnost kašubštiny v oficiální sféře³⁰ však může pomoci sjednocovat a utvrzovat znalost místního jazyka (včetně gramotnosti) mezi uvědomělými mluvčími.

Hlavním vzorem pro spisovnou formu kašubštiny byla od počátku místního písemnictví³¹ polština a tedy stylistické cítění polských autorů vychází především z četby polské literatury. Řada jevů typických pro písemnou kašubštinu, vzniklých právě jazykovým kontaktem s němčinou, je ve stylisticky vytříbených textech³² zavržena a jejich působnost v literatuře zůstává omezena jen na některé žánry (povídka, fejeton, dialogické pasáže v jiných žánrech). Vzhledem ke skutečnosti, že literárními stylovými vzory se staly především puristicky laděné texty, ovlivňuje jejich jazyk i další generace, o to silněji, pokud si mluvčí nepřinesli již úplnou znalost jazyka z domova, ale doučují se četbou literatury.

Za ideologický aspekt, ovlivňující podobu kašubštiny v průběhu jejího rozvoje, lze považovat proměny vztahu jejích mluvčích k polštině a chápání vlastní identity. V kašubském písemnictví tak můžeme najít až tři různé směry, které můžeme relativně snadno rozpoznat podle charakteru jazyka, v němž tvoří³³. Pro první směr, za jehož představitele můžeme chápat jak Florianu Ceynowu (1817–1881), tak skupinu Mladokašubů³⁴ a jež našla své vyvrcholení v tvorbě skupiny kolem časopisu *Zrzęsz kaszëbskô*³⁵, je charakteristické kritické využití polské literární tradice k vytvoření svébytného jazykového stylu kašubštiny, který se vyznačuje naddialektálností, jazykovým archaismem a v neposlední řadě purismem³⁶. V literární tvorbě se často objevují náměty ze středověké historie. Ideologickým kritériem výběru jazykových prostředků je preference slov slovanského původu³⁷, avšak s tolerancí vůči starým germánským (dolnoněmeckým) výpůjčkám. Lze říci, že jazyk těchto tvůrců může být celkem vzdálen jazyku mluvenému. Typickou ideologickou nálepkou pro tvůrce tohoto jazykového stylu je *autonomismus*.

*Polonizující směr*³⁸ v kašubské tvorbě považuje za svého předchůdce H. Derdowského (1852–1902) a za jeho představitele lze považovat jednak skupinu kolem časopisu *Klëka*, jednak většinu tvorby od konce 2. světové války soustředěnou kolem časopisu *Pomerania*. Tento styl je charakterizován benevolentním přístupem k vlivu polštiny na

³⁰ Kašubština se podle zákona z r. 2005 těší v Polsku statutu regionálního jazyka, v některých obcích tak byla zavedena jako pomocný úřední jazyk.

³¹ K nejstarší kašubské literatuře viz např. Szultka, Z.: *Piśmienictwo polskie i kaszubskie Pomorza Zachodniego od XVI do XIX wieku*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Podrobná bibliografie ke *kašubskosti* evangelických památek 16.–18. století viz Popowska-Taborska, H.: *Zabytki piśmienictwa kaszubskiego*. Breza, E. red. (2001): *Kaszubszczyzna / Kaszëbizna*. Opole: Uniwersytet Opolski.

³² Např. dramata Jana Rompského, epos *Dobrogost a Milosława* Leona Heykeho a román Aleksandra Majkowského *Život a příhody Rémuse*.

³³ Mimochodem, tyto směry lze celkem bezpečně rozlišit podle ortografie, které používají.

³⁴ Literárně-vlastenecká skupina existující kolem časopisu *Gryf* (1908–12, 1921–22, 1925, 1931–34), vedená Aleksandrem Majkowským (1876–1938). Patřil do ní mj. Leon Heyke (1885–1939).

³⁵ Vycházel v letech 1933–1939 a 1945–47. Jeho vedoucími představiteli byli Aleksander Labuda (1902–1981), Jan Trepczyk (1907–1989) a Jan Rompski (1913–1969).

³⁶ Tento jazykový styl je plně rehabilitován především po roce 1989. Právě pro svůj purismus a odklon od mluveného jazyka býval kritizován časopis *Ódroda*, jehož redaktoři nezdíka nebyli pravými rodilými mluvčími a jejich jazykovým vzorem byla právě *Zrzęsz kaszëbskô*.

³⁷ Toto může vést i k výběru výrazu z jiného slovanského jazyka než polštiny nebo tvorbě neologismů.

³⁸ V dílech těchto autorů se může objevovat téma vztahu Kašub a Polska, především ve smyslu přináležitosti Kašubů k polskému národu.

kašubštinu, což koresponduje i se sociolingvistickým vývojem kašubštiny v dané době. Tvůrci píšíci v tomto jazyce však bývají kritičtí k německému vlivu v jazyce, kterému se vyhýbají i na úkor věrnosti jazyku hovorovému. Jejich silnější přimknutí k polské literární tradici je dáno i skutečností, že zpravidla sami považují na rozdíl od předchozí skupiny kašubštinu za dialekt polštiny.

Za jakýsi třetí směr lze považovat tvorbu autorů, z jejichž děl žádná ideologie není patrná. Na rozdíl od předchozích dvou směrů se tak vlastně nejedná o jakýsi na sebe navazující sled literárních skupin, ale spíše o jednotlivé, svébytné tvůrce, jejichž jazyk přímo vychází z jazyka mluveného (zejména A. Budzisz, B. Sychta³⁹, J. Drzeżdżon). Jejich jazyk bývá bohatě nasycen germanismy. V tvorbě těchto autorů na rozdíl od předchozích skupin chybí žánr poezie⁴⁰, jedná se tedy především o prózu a drama z vesnického prostředí.

V.

Kašubština je zajímavým příkladem dopadu prudké změny sociolingvistické situace na jazykový úzus. Tento dopad je o to silnější, že kašubština dodnes není plně standardizovaný jazyk, a proto na probíhající změny reagovala rychleji, než bychom to očekávali u etablovaného jazyka. Vzhledem k nevyjasněné identitě samotných mluvčích je pak vlastní podoba jazyka závislá nejen na vztahu k aktuálnímu sociálně vyššímu jazyku, ale také na *ideologické interpretaci* této vlastní identity samotnými mluvčími, což se nejvíce projevuje v jazyce psaném. Kašubština je rovněž příkladem změny bilingvismu dvou geneticky a tvaroslovně vzdálenějších jazyků v bilingvismus dvou jazyků příbuzných a podobných. V samotném jazyce se tento posun projevuje postupným ústupem značné části morfosyntaktických jevů, vycházejících z kontaktů s původně vyšším jazykem, a udržením jevů, které nejsou ve vztahu k novému vyššímu jazyku považovány za výrazný cizí prvek (větší frekvence osobních zájmen, perfektum). Z lexikálních prvků zůstávají ty, které stačily proniknout do základní slovní zásoby nebo do všeobecného úzu, naopak nejrychleji mizí ty, které jsou spojeny s reáliemi, typickými pro život v předešlém státním útvaru (administrativní terminologie).

Literatura

- STIEBER, Z., POPOWSKA-TABORSKA, H. red. (1964–1978): *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*. Tom wstępny i z. 1–15, Wrocław: Zakład im. Ossolińskich
- BREZA E. – TREDER J. (1981): *Gramatyka kaszubska. Zarys popularny*. Gdańsk: Zrzeszenie kaszubsko-pomorskie
- BREZA E. (1969): Zapożyczenia [niemieckie] w kaszubszczyźnie. *Litery*, VIII, nr 3.
- BREZA, E. (1977): Neologizmy w twórczości pisarzy kaszubskich. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* XV, s.41–59.

³⁹ Tento kontrast je patrný například při porovnání Sychtova sedmisvazkového slovníku (*Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, 1967–1976), vzniklého na základě sběru lidové tvorby, výrazů a rčení proti slovníkům J. Trepczyka a A. Labudy, z nichž zvláště tento obsahuje velké množství vlastních neologismů.

⁴⁰ Rozdíl mezi archaizujícím jazykem Heykova hrdinského eposu *Dobrogòst a Miłoslawa* a jazykem Budziszových vesnických satir je propastný.

- BREZA, E. (1996): Cechy literackiej kaszubszczyzny, *Pomerania*, 9, s. 34–36.
- BREZA, E. (1997): Kształtowanie się kaszubskiego języka literackiego, in: *Obraz językowy słowińskiego Pomorza i Łużyc*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 247–256
- BREZA, E. red. (2001): *Kaszubszczyzna / Kaszëbizna*. Opole: Uniwersytet Opolski
- HINZE, F. (1965): *Wörterbuch und Lautlehre der deutschen Lehnwörter im Pomoranischen*. Berlin: Akademie-Verlag
- HINZE, F. (1966), Der Ausdruck des Passivs im Slovinzischen. *Zeitschrift für Slawistik XI* (1966), s. 481–502
- KNOLL, V. (2008): Kašubské písemnictví z pohledu dialektologie aneb zamyšlení nad literárními nářečími v kašubštině. In: Konference mladých slavistů II říjen 2006, Červený Kostelec: Pavel Mervart – Praha: Univerzita Karlova
- LORENTZ, F. (1913): *Teksty pomorskie (kaszubskie)* I, Kraków: Polska Akademia Umiejętności
- LÖTZSCH, R. (1967): Das Tempussystem des Slovinzischen im Vergleich zu dem des Sorbischen und Deutschen. *Lětopis Instituta za serbski ludospyt, Rjad A*, 14, s. 23–46
- NEUREITER, F. (1991): Geschichte der kaschubischen Literatur. München: Otto Sagner
- PIOTROWSKI, J. (1978): Strona bierna w dialekcie słowińskim, *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego XI*. s. 109–129.
- PIOTROWSKI, J. (1981): *Składnia słowińska wobec wpływów języka niemieckiego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- POPOWSKA-TABORSKA, H. (1986): Neologizmy i neosemantyzmy w słownikach kaszubskich Bernarda Sychty i Aleksandra Labudy. *Prace Filologiczne* 33, 135–140
- ŘEZŇÍK, M. (1995): Die Kaschuben zwischen Deutschen und Polen – eine „selbstpolonisierte“ Minderheit?, in: F.-L. Kroll, M. Niedobitek (Ed.) *Vertreibung und Minderheitenschutz in Europa*. Berlin: Duncker Humblot, s. 297–311
- TREDER, J. (1997): 194. Polish-Kashubian, in: H. Goebel - P.H. Nelde - Z. Star – W. Wölck (eds.), *Kontaktlinguistik. Contact Linguistics. Linguistique du contact* 2. Halbband, Berlin New York: Walter de Gruyter, s. 1600–1606
- TREDER, J. (1997): Kaszubszczyzna Majkowskiego. Główne rysy i fazy rozwojowe, in: BORZYSZKOWSKI, J. (red.): *Życie i twórczość Aleksandra Majkowskiego*. s. 107–123.
- TREDER, J. i kol. (2006): *Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny*. Gdańsk: Uniwersytet Gdańsk – Oficyna Czac
- WOSIAK-ŚLIWA, R. (1996): Germanizmy składniowe w prozie północnokaszubskich pisarzy Jana Bilota i Alojzego Budzisa, *Rocznik Gdański*, LVI, z. 2

Vladimír Knoll

The impact of a radical sociolinguistic change on the language use

(Abstract)

The history of the Kashubian in the 20th century represents an example of a language that passed an important sociolinguistic change that has deeply influenced the image of the language. Around 1900, the Kashubian Region (Eastern Pomerania) was a quadrilingual area with High German as the main and administrative language, Kashubian and Low German as the spoken language of the inhabitants and Standard Polish as the language used in the Church by the Slavonic population. This sociolinguistic structure impacted a lot the Kashubian of that time as we know it from the collections of folk tales and records. This older Kashubian was largely influenced by the Germanic dialects as well as High German both in lexicon as well as the morphosyntactics (e.g. German like word order and use of tenses). Both World Wars caused large population changes and resulted into the simple Polish-Kashubian bilingualism of the population. The article shows some examples of the contact phenomena which have been preserved or disappeared due to the loss of the mutual linguistic contact of Kashubians with the German language.

Keywords:

language contact, Kashubian, bilingualism, language change, Kashubian morphosyntactics

Klíčová slova:

jazykový kontakt, kašubština, bilingvismus, jazyková změna, kašubská morfosyntax

SÉMANTICKÉ ODSTÍNY KOPULATIVNÍHO VZTAHU V BAROKNÍM TEXTU

PETRA MONDŘÍKOVÁ

(Ústav bohemistiky, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích)

I

Zkoumání jazyka barokní doby patřilo mezi opomíjené oblasti zájmu lingvistů především díky negativnímu hodnocení stavu naší mateřštiny v tomto problematickém období. Přetrvával názor, že téměř veškerá literární produkce této doby je úpadková a nevyžaduje soustavné a systematické bádání. Současné studie však naznačují, že barokní epochu lze chápat jako přirozený přechod mezi věkem vyspělé humanistické češtiny a obrozenskou dobou. Nutno připustit, že pobělohorské události značně ztížily postavení češtiny v rámci celospolečenského vývoje zejména omezením jejích funkcí.

Níže uvedené studie, jež jsou zaměřené na vývoj českého souvětí a barokní syntax, představují stěžejní poznatky o české skladbě. Jako první na potřeby systematického zpracování syntaxe velmi obratně reagoval středoškolský profesor Václav Zikmund, který svou téměř sedmiset stránkovou *Skladbou jazyka českého* (1863) předurčil směr a vývoj českého syntaktického myšlení. Zikmundova *Skladba* je cenná díky podrobnému zpracování jednotlivých kapitol, jež se věnují dílčím jevům věty jednoduché a složené, a také zejména množstvím příkladů. Sám Zikmund v předmluvě naléhavě zmiňuje nutnost popsat českou skladbu, neboť ta se doposud jevila učitelům gymnázií jako „neprůhledný a nepřístupný prales“. Doklady jednotlivých syntaktických jevů autor volí zejména z jazyka 16. století, hojně je citováno z děl Daniela Adama z Veleslavína, Jana Blahoslava, Viktora Kornela ze Všehrd, Václava Vratislava z Mitrovic, Karla ze Žerotína, Mikoláše Konáče z Hodíškova aj. V některých případech se ovšem Zikmund odvolává na autory a díla starší, např. Alexandreidu, Tomáše Štítného ze Štítného, Smila Flašku z Pardubic aj. Řídké nejsou rovněž doklady skladebných jevů z děl barokních autorů, např. Jana Amose Komenského a méně Václava Jana Rosy. Zikmund v rámci výkladu o větách souřadně složitých zmiňuje v dílčí kapitole o větách spojovacích doklady na různé podtypy slučovacího spojení vět (užití výrazů a, i, také, též, ani, i-i, jak-tak i aj.). Zikmundův důsledný popis českého souvětí zůstal do první poloviny 20. století nepřekonan.

Čtvrtý díl Gebauerovy *Historické mluvnice jazyka českého* s názvem *Skladba* (1929) se převážně zaměřuje na analýzu věty jednoduché, nejrozsáhlejší část je věnována funkční morfologii. Představena je rovněž klasifikace jednotlivých typů parataktického i hypotaktického souvětí, dále výklad společně s doložením charakteristických spojovacích prostředků v daném období vývoje jazyka. Autor se rovněž věnuje vzniku a původu jednotlivých spojek.

František Trávníček se ve své *Skladbě* (1956), třetím dílu *Historické mluvnice české*, zaměřuje převážně na staročeské období, popsány jsou zejména nejružnější typy podřadného souvětí. V rámci souřadného souvětí se zabývá vývojem jednotlivých spojovacích prostředků. Pro historickou syntax je rovněž závažná dvoudílná studie s názvem *Neslovesné věty v češtině I, II* (1930, 1931).

Bauerova studie *Vývoj českého souvětí* (1960) je věnována popisu českého souvětí od nejstarších dob po dobu vydání publikace. Zabývá se typickými spojovacími prostředky, které byly v různých stupních vývoje syntaktického systému pro jednotlivé typy souvětí celků charakteristické a v dané době běžně rozšířené. Publikace je primárně zaměřena na staročeský syntaktický systém, barokní a obrozenský stav jazyka je zachycen v menší míře. Příklady jsou excerpovány z Alexandreidy, Dalimilovy kroniky, Budyšínského rukopisu, Kralické bible, Komenského Labyrintu a mnoha dalších. Souvětí slučovací je klasifikováno do tří druhů spojení: 1) spojené věty tvoří složky jedné události nebo jednoho obrazu, 2) druhá věta připojuje k první něco nového, 3) druhá věta nějak rozvíjí to, co bylo řečeno ve větě první.

Historická mluvnice češtiny A. Lamprechta, D. Šlosara a J. Bauera (1986) přináší spíše výčet jednotlivých spojovacích výrazů typických pro parataktická a hypotaktická spojení s poznámkami vztahujícími se k jednotlivým vývojovým obdobím češtiny.

Karel Svoboda se ve svých *Kapitolách z vývoje české syntaxe hlavně souvětí* (1988) věnuje vývoji infinitivních konstrukcí a obrozenskému souvětí. Představen je široký repertoár možností užívání spojovacích prostředků s důrazem na jejich slovnědruhovou platnost. Doklady syntaktických jevů uvádí autor z textů doby veleslavínské, barokní i obrozenské. Svoboda rovněž doložil názor o neporušení kontinuity vývoje jazyka mezi dobou veleslavínskou a obrozenskou.

Barokním jazykem se zabýval rovněž Alexander Stich, připomeňme např. příspěvek ve sborníku z olomoucké konference s názvem *Naše postoje k češtině 17. a 18. století* (1993), dále Josef Vintř s příspěvkem *Jazyk české barokní bible Svatováclavské* (1992), *České gramatické myšlení v XVII. století* (1997), *Zásady transkripce českých textů z doby barokní* (1998) aj.

Jazykem barokní doby se v současné době zabývá Pavel Kosek, který přináší nové poznatky v oblasti syntaktické roviny barokních textů, jež publikuje v odborných lingvistických periodikách, výběrově uvádíme zejména studie věnované souřadnému a podřadnému spojení propozičních celků, např. *Specializace spojky "jak" v časových větách* (1996), *Funkční užití výrazu "sice" v češtině období baroka* (1997), *Příspěvek k poznání vývoje spojovacích prostředků odvozených od výrazu "brže"* (1998), *Disjunktivní spojka "nebo" v období baroka* (1999), *Přípustkové věty v barokní češtině* (2005), *Odporovací spojovací prostředky v barokní češtině* (2006), *Stupňovací spojovací prostředky v barokní češtině* (2007), *Konektor až v češtině barokního období* (2008) aj. Autor rovněž obohacuje současné syntaktické bádání o barokní syntaxi četnými přednáškami. Velmi cenná je Koskova monografie s názvem *Spojovací prostředky období baroka* (2003), v níž je věnována pozornost vývoji vybraných spojovacích výrazů v době pobělohorské (ano, ještě, aniž, nebo aj.), rovněž se zaměřuje na dobu před a po tomto období. Tento diachronní pohled zaručuje autorovi eliminaci možných chybných výkladů funkcí spojovacích prostředků. Práce je rozdělena do několika dílčích částí, přínosným oddílem je kapitola s názvem klasifikace souvětí a spojovacích prostředků, v níž autor přináší komparaci

jednotlivých názorů českých lingvistů na vznik daného spojovacího prostředku. Autor v mnoha případech uvádí, po jakých verbech se spojka v excerpovaných materiálech objevuje atd. Jednotlivé poznatky jsou mnohdy konfrontovány s barokními mluvnici.

Problematické barokního období se věnuje rovněž Ústav bohemistiky FF JCU, výzkum jazyka této doby je spjat zejména s Jarmilou Alexovou a Marií Janečkovou. Na tomto ústavu byl řešen v letech 2007–2009 vědecký grant s názvem *Jazyk a styl v době barokní*. V kruhu katedry českého jazyka a literatury PF JCU vznikly lingvistické publikace s názvem *K jazyku a stylu českých barokních textů I, II*, (1998, 2000). Cennou studii představuje *Vývoj českého barokního souvětí souřadného* Jarmily Alexové (2009), v níž je zaměřena pozornost na syntaktickou strukturu parataktického spojení vět (souvětí slučovací, odporovací, stupňovací, vylučovací, důsledkové, důvodové a vysvětlovací) ve značném množství textů, jež vznikly mezi léty 1630–1750. Sledovány jsou spojovací prostředky, jež v barokní době zaujímají centrální či periferní postavení v syntaktickém systému jazyka. Přínosné je přehledné členění jednotlivých souvětných typů na souvětí asyndetická, souvětí spojková, souvětí s prostředky lexikálními, souvětí s prostředky hypotaktickými, souvětí s citoslovci, souvětí s vícedílnými spojovacími výrazy aj. Metodologicky autorka navazuje na Bauerovu monografii *Vývoj českého souvětí*.

II

Pozornost v tomto příspěvku je věnována nejrůznějším sémantickým odstínům propozičních obsahů vět ve slučovacím spojení v souvislosti s formálními možnostmi vyjádření kopulace pomocí specifických spojovacích prostředků. Cílem je přiblížit nejfrekventovanější významové difference v rámci slučovacího vztahu v parataktických spojeních jednotlivých syntaktických celků (simultánnost, sukcesivnost, alternace, totožnost místního zařazení propozice druhé věty ve vztahu k propozici první věty, výčet, plynulý přechod mezi ději vyjádřenými propozicemi spojených vět aj.) především na větné a textové úrovni, okrajově na úrovni větněčlenské, čili pokoušíme se o přehled možných spojovacích výrazů (parataktické spojky, hypotaktické spojky, lexikální prostředky – adverbia, aditivní částice). Předmětem zájmu jsou tedy formální možnosti vyjadřování nejrůznějších významových odstínů mezi paratakticky spojenými syntaktickými jednotkami ve slučovacím vztahu.

Příklady, dokládající jednotlivé syntaktické jevy, uvádíme výběrově z poměrně rozsáhlé barokní kroniky J. F. Hammerschmida (1652–1735) s názvem *Historie klatovská*, jež vyšla tiskem v Praze roku 1699. Tento historický dokument přibližuje život v jihočeském regionu v rozmezí téměř tisíce let. Pro přepis využijeme *Zásady transkripce českých textů z doby barokní*, jež publikoval Josef Votr v Listech filologických (Votr 1998, s. 342–345).

Slučovací souvětí je společně s dalšími typy v baroku již plně rozvinuté díky charakteristickým spojovacím prostředkům, které naznačují příslušnost syntaktických celků k jednotlivým významovým poměrům. Ve slučovacím souvětí jsou jednotlivé propoziční obsahy spojených vět interpretovány jako pravdivé, velmi často bývají tematicky propojené.

Základní a nejfrekventovanější spojkou kopulativního vztahu v barokní době i dnes je **a**, jež se nejčastěji vyskytuje ve spojení dvou vět hlavních, např. *Rozžehnajíc se tehdy s milou manželkou, a s dětmi svými on přemilý otec Čimislav život skonal, maje věku*

svého 79. let, **a** podle Burky v hrobnici pohanské, blíž obětnice bohyně Klyveny, kde se již na stavení té obětnice, neboližto zbožnice náklad vedl, slavně pochován jest (s. 24), dále tuto spojku můžeme vyhledat mezi paralelními větami vedlejšími, např. *A pocítíce sama, že již více z nemoci nevyjde, a že již čas jest, aby se s tím světem rozloučila, dala jest, jak Tuhoně syna svého, také Čimislava zetě s Klavtokou dcerou svou, před sebe laskavě převolati...* (s. 17), i ve spojení textovém, např. *První hlas vypustil jsem pláče. A zdá se, jakoby k tomu samému živ byl, aby zahynul...* (s. 273).

Slučovací vztah může být implicitně vyjádřen asyndetem, např. *Ani i mnozí knížata, mnohé kněžny, mnozí hrabata, hraběnky, baronové, rytířové, v Klatovech pout' svou vykonali, outočiště své k tomu zázračnému obrazu vzali, z hříchův svých v kostele farním se vyznali...* (s. 400), nebo polysyndetem, např. *Pročež různice tropili, a jiskry nesvorosti všelijakýma spůsoby rozněcovali, a smlouvy proti křesťanům obnovovali* (s. 52).

Kopulativní vztah vyjadřuje v mnohých dohledaných případech rovněž archaická spojka **aniž**, pomocí níž je v textu připojována kladná a záporná věta. V rámci spojení souvětného můžeme v kronice vyhledat nejčastěji připojení záporné věty ke kladné, např. *Velký pláč tu hned nastal, aniž se žádný od slzův zdržeti nemohl, neb ji všichni velice milovali* (s. 17). V *Historii klatovské* se může spojka **aniž** vyskytovat rovněž ve spojení textovém, např. *Zde se nejvíce staral, jakým by spůsobem svatou víru předně vладыkám... kázáním, a vyučováním v známost uvést mohl. Aniž prodělával té spasitelné práci bedlivě se ujímati, a vši možnou příležitost hledati k pobožnému rozmlouvání o Kristu Pánu, a jeho svaté víře* (s. 44–45).

Další charakteristickou spojkou kopulativního vztahu je **i**, použití tohoto výrazu je omezeno na spojení jednotlivých vět nebo několikanásobných větných členů, ve spojení textovém se však nevyskytuje. Doklad uvádíme v rámci souvětného spojení, např. *O mateřském pohřbu Tuhon pozůstalý syn, a dvorů jejich dědic, bez prodlení se do Studynce... přestěhoval, a v něm se volně s svou čeledí osadíce, jej sobě rozšířil, i roubeninou široce, aby i studánka do zavření téhož dvora se dostala, obehnati dal...* (s. 18). Spojky **a**, **i** mohou být doplněny dalšími výrazy, nacházíme tak doklady na užití spojovacího prostředku **i také**, např. ... *a já se na něj podíval, i také dotekl jsem se na čele obrazu Panny Marie prstem, a podívaje se, zůstal mi suchý prst...* (s. 238–239), dále výrazu **a také**, jež se vyskytuje ve spojení souvětném, např. ... *s poníženou myslí té Svaté Panně se poroučela, a zůstala od padoucí nemoci svobodná, a také v roce tom 1500. zdráva živa byla* (s. 204), i textovém, např. *O té panně... jejížto život plný svatých ctností, a od marnosti světské odvrácenou právě knížetskou mysl jsou našli. A také to, že patrnýma divy, a zázraky se stkvěla* (s. 104).

Kopulativní vztah je vyjadřován pomocí aditivní částice **také**, jež se může objevit ve spojení textovém, např. *Když jsme se růženec modlili, v třetím desátku zase po druhý tak udělala. Také jsem ji viděla třikrát se proměnit, že byla jako roucho bledá, a zase červená jako růže. Ježíšek také byl zsinálý jako fiala* (s. 261). Tento výraz doplňuje rovněž spojka **a**, např. ... *on již ženatý byl, mající Miloslavku bohatou, a krásnou ženu za manželku, a již také vládl Klatovčanským dvorem, od otce Čimislava sobě dědičně odevzdaným...* (s. 30), dále spojka **i**, vyskytující se mezi větami hlavními, např. ... *a nejináč než jakoby vlastní jejich paní byla, ji sobě vážili, počestnost jako kněžně činili, pro radu důvěrně se k ní ucházeli, i také rozličné pomoci od týž paní Klatovky vždy zase dostávali* (s. 28).

Další prostředek sloužící k vyjádření slučovacího vztahu je aditivní částice **těž**, kterou je možné vyhledat v rámci spojení textového, např. ... *vstával k témuž obrazu, a modlíval se, jemuž jsem cihly zahřívati musel, aby na nich klečeti mohl, protože stonával na kámen. Říkával **těž** nebožtík, že to má za svůj podíl, po svých rodičích že nic nedostal, jen ten obraz místo dědictví...* (s. 240), i souvětňého, např. *Nicméně **těž** i v těchto našich krajinách velká neouroda obilí následovala, takže dosti za velkou cenu obilí platilo, trávy pro sucho vyhořeli, **těž** ovotce svůj zrost nemělo, i chmele namále se urodilo...* (s. 219). V případě zdvojení aditivních prostředků můžeme na úrovni vět-něčlenského spojení najít výraz **těž i**, např. ... *dva mladé kněze, Dobrohoně, a Bohuše, **těž i** dvanácte žákův jemu přidal, jim přikazující, aby se do cela s knězem Světlavem spravovali* (s. 57).

V textu se dále vyskytuje slučovací prostředek **jakož**, který je užit ve spojení textovém, např. ... *lidé tu vodu s požehnáním Božím užívající, od všemohoucího Pána Boha, jakožto života a smrti pána ne pak skrze ďábelskou pomoc zdraví své nabývali. **Jakož** až posavád jest vyšetřeno v těchto našich létech, že mnozí nemocní s užitkem svého zdraví tu vodu požívají...* (s. 11).

Výraz **jako i** se vyskytuje mezi větami hlavními, např. ... *16. domův spálil, přitom 12. osob se zdušilo, **jako i** dobytek mnohý v něm zhynul* (s. 160), mezi členy několikanásobného subjektu, např. *Nejlepšího v těch létech pokoje užilo město toto, **jako i** celé království české za panování nejslavnějšího císaře, a krále pána...* (s. 121), i ve spojení textovém, např. ... *české království v takovou slávu, a vyvýšenost málo před tím bylo přišlo, že z císařského kmene posli králové, a v něm kralovali. **Jako i** Uherské arcikrálovství svátosti Svatého Ladislava, a Štěpána králův, a jiných bylo velmi slavné učiněno* (s. 137). Slučovací vztah je v *Historii klatovské* vyjadřován také výrazem **jakož i**, např. *Přistoupila také téhož léta, neouroda na chmely, kterýž Klatovských chléb, a živnuštký grunt jest, **jakož i** dále v následující léta, neouroda, a drahota na obilí nemalá povstala, a Klatovy velmi tuze trefila* (s. 187).

Kopulativní vztah je velmi často vyjádřen vztažným zájmenem **což**, jehož doklady se vyskytují ve spojení textovém, např. ... *takové roubení při té studánce rozsekali, roztrhali, a rozmetali. **Což** uslyšev Tuhoň velice se rozhněval, a hned s čeledí svou na ně vypadnouti, a je plašiti, a rozháněti se osmělil...* (s. 19), i souvětňém, např. *Neb tehdáž když se to mělo státi, vidín jest tento náš svatý obraz, an krvavým potem se blyštil, obzvláště v své ráně na čele, **což** opět lidé mlčením málo sobě toho vážíce tehdáž zatajili* (s. 214). Běžně se tento výraz vyskytuje v předložkovém pádě, zejména ve spojení s dativem, např. ... *přítomen jsem byl těch věcí, a viděl jsem tak, jak vejš poznamenáno se nachází; **k čemuž** pro lepší toho důvěření jsem se podepsal* (s. 195), nebo akuzativem singuláru, např. ... *v svatém tom obraze Blahoslavená Panna Maria oči své nejsvětější patrně otvírala, a zavírala; **na což** patřice lidé, jaký křik hlasitě, jaký pláč veřejně tu vzešel...* (s. 243).

Výše uvedený prostředek může být doplněn dalšími výrazy, nacházíme tak spojení **což i**, např. ... *ode všech rozumných, a učených tu přítomných usouzeno, a po pilném vyzkoumání toho, jest zavřeno, aby o tom zběhnutém zázraku popsání se učinilo, **což i** se stalo, vše pilně zaznamenáno, od mnohých víry hodných, více očitých, ne ušatých svědkův pod přísahou stvrzeno...* (s. 201), a **což také**, např. *Aniž tu Čimislavovou manželku již více Klavtoku od lávky, nýbrž Klatovku, jako studánku, nazývati chtěli, **což také** k věčnému obyčejí, a navyklosti uvedeno jest bylo...* (s. 21).

Kopulativní vztahy mohou v současné i barokní češtině zahrnovat několik sémantických odstínů, jež jsou explicitně vyjadřovány různými spojovacími výrazy. V klasifikaci významových podtypů vycházíme ze *Skladby češtiny* (Grepš, Karlík 1998, s. 360–362).

Sémantické odstíny kopulativního vztahu:

1) Simultánnost (*propoziční obsahy spojených vět platí současně, děje existují zároveň vedle sebe*)

V *Historii klatovské* se vyskytuje v platnosti simultánního vztahu spojených vět lexikální prostředek **přítom**, doklad uvádíme na větněčlenské úrovni, př. *Srozuměv o té urputilosti Čimislav, a znamená, že tu veliké nevole, i různice, ano i pranice vždy větší a nebezpečnější povstávají, přítom zvěda že až posavád tu studánku nikdy žádný do dna nevyprázdnil... napomínal snažně švagra Tuhoně, aby takové příkoří sousedům nečinil* (s. 20).

V textovém spojení vět se pro vyjádření současné platnosti dějů objevuje spojovací výraz **přítom také**, např. ... *s naší obecní pečeti městskou sme potvrdili, jako také do archivu našeho regisrovati, a do kostelních kněh vepsati dali. Přítom také my jeho osvícené knížetské milosti poníženě prosíme...* (s. 271).

Současnou platnost dějů v přechodníkových konstrukcích naznačuje rovněž spojovací výraz **i-a přítom také**, např. ... *ptal jsem se ho na to, a on odpověděl, abych dal pozor že jest tomu tak, i modlíce se, a přítom také dívající se s pobožností, viděl jsem že jest Panna Maria na tom obraze kejvala levým okem...* (s. 257).

2) Sukcesivnost (*děje spojených propozic po sobě následují*)

Následnost v textu vyjadřuje lexikální výraz **potom**, jež se nachází ve spojení textovém, např. ... *a hle svou vlast nemohli poznati, tu v mdlobě, v naříkání slyšice dítky plakati, jako omámení na poli stáli. Přicházel potom čas večerní, vítr počal ulevovati...* (s. 172), i souvětí, např. *V pátek viděla jsem Ježíška všeho zsináleho, a levý oko Panny Marie bylo všecko červené, a krví zalité, jakoby ji byl někdo udeřil, potom v pondělí... viděla jsem, že Panna Maria jako mžiknutím zavřela oči, a zase je otevřela* (s. 260).

Výše zmíněnou platnost plní v textu rovněž adverbium **potomně**, jež se vyskytuje na úrovni větné, např. ... *a jeho jakž náleželo se vši čeledi jeho tu po všechny časy až do zrodu jeho většího vychovávali, potomně dle napsání jim od knížete pana otce jeho z Lombardie ke dvoru knížete Vladislava pana strejce jeho k většímu se tam cvičení poslali...* (s. 106–107), i textové, např. ... *Te deum laudamus spívati nábožně, a z toho vítězství, a přemožení nepřítelů svého, Pánu Bohu, též Matce Boží děkovati nepominul. Dále potomně zřídive v Praze na Vyšehradě knížecím, i v městě jistě své věrné hejtmany, a správce lidu obecného, sám tu v Klatovech za některý čas zůstával...* (s. 98). Tímto adverbium může být doplněna v mnohých dokladech spojka **a**, např. *Pročež jeho synové v ochraně paní Klatovky zůstávali, až do její smrti, a potomně když vyrostli, s Studeneckým dvorem, a s Bahňovem jakožto dědicové vládli, a hospodářství spravovali* (s. 32).

Následnost propozičních obsahů vět vyjadřuje v kronice rovněž výraz **pak**, jež je užit jak ve spojení textovém, např. ... *a kdyby pohanská jeho čela' ze dvora chtěla klatovským pohanům na pomoc jíti, aby ji zbraňoval. Sám pak Rohmil s druhým dílem*

k Klatovům odešel, aby s klatovskými křesťany se spojil, kdyby počátek půtky zaslechl (s. 54), tak souvětném, např. ... že jest potřeba se modliti, a milosrdného Pána Boha za milost žádati, aby rodiče ráčil Duchem Svatým osvítiti, sám **pak** Světlav příkladem svým Vitaně předcházet, nočně v modlitbách trvající (s. 45). Tento doklad bychom mohli interpretovat na pomezí konfrontačního poměru.

Adverbia **potom, pak, potomně** se v textu mezi sebou kombinují, časté je spojení výrazů **potom pak**, jež se objevuje mezi větami hlavními, např. ... slavná královská komora česká své utočiště sem vezouce, na čas tu přebývala, **potom pak** brzo z města Plzně... mnoho jiných vzácných pánů, až přes zimu zde zůstávajíce, a všechna řízení vykonávající, dobrého zdraví jsou položili (s. 212), i v rámci spojení textového, např. ... s císařem se pěkně, a uctivě rozžehnavše, i jemu za tu vládnu, s knížetem uctivě poděkujíce, v pokoji se s ním zase do kraje svého ubírali. **Potom pak** přivezouce ho tam, uctivě, a nábožně i s týmiž mnichy z kláštera... jej tam hned do kláštera jeho dovésti, a položiti dali... (s. 110), dále můžeme vyhledat spojení **potomně pak**, např. ... a všechny oficíry jeho co jich na živě zůstalo zjímající, s sebou do města Klatov vedli, a tu nejprve do trestu vsaditi dali. **Potomně pak** Soběslava samého s jistou konvojí na zámek Přimdu odeslal... (s. 98). Výše zmíněná adverbia v textu doplňují aditivní částice, časté je spojení **potomně i**, např. Kterýžto potom navrátice se zase domů ke dvoru jeho, znameniti, a vážní lidé z nich učiněni byli, a dobře se vždycky chovajíc, **potomně i** zase do vzácných rodův k spříznění skrze pojiti sobě vzácných panen, a slečen k manželství bohatému přišli (s. 95), a **i potomně**, např. ... on, jak předně literárnímu umění, tak i jinším dvorským mravům, a ctnostem dal vycvičiti, **i potomně** do cizích zemí k vycvičení se řečí jiných s jistým svým věrným služebníkem odeslati (s. 95).

Hypotaktická vyjádření sukcesivnosti se vyskytují v textovém spojení, můžeme vyhledat doklad nepravé věty vedlejší s výrazem **což i potom**, např. Jsa pak tázan, jaké: nevím je ještě, než má Matička Boží dává znamení. **Což i potom** následovalo, buď že Turek se pozdvihl, a jeho moc vzala nějakou pevnost, aneb velké vítězství nad křesťany nepřítel dosáhl (s. 228).

3) Alternace platnosti propozic (vyjadřuje střídání dějů, které lze v mnohých případech interpretovat jako přechod k vylučovacímu vztahu)

Tento významový podtyp není v kronice příliš rozšířen, zejména jej můžeme vyhledat na úrovni větněčlenské, alternaci vyjadřuje opakované adverbium **někdy–někdy**, např. V člověku **někdy** zbyteční krev, **někdy** přílišný šlem, **někdy** žloutenice, a černá žloutenice zdraví vniveč uvádí (s. 273).

4) Totožnost místního zařazení propozice druhé věty ve vztahu k propozici věty první

Tento sémantický odstín slučovacího vztahu se vyjadřuje v kronice adverbium **tam**, jež nacházíme ve spojení souvětném, např. ... potom teprv městské zdi vysoké, v jichžto bašty v počtu 26. polovice jich velikých, na způsob malých věží, vystaveno bylo, **tam** sousedé, obzvláště cechovní, obilí skládávali, nebo handlové ty největší tehdy tu panovali (s. 124), rovněž také textovém, např. Čimislav tehdy tento dvůr všemi potřebami opatřice spůsobil... což také se stalo, však s příslibením častého s paní máteří svou shledání. **Tam** se osadice, v krátkém čase jak v čeledi, tak i v dobytku velice se rozmohli... (s. 15).

Adverbium **tam** doplňuje mnohdy spojku **a**, např. ... vyžádal sobě Světlav pro kázání místo na louce Burce před Studyneckým dvorem, **a tam** pod stínem jabloně kázal, počátek světa, **a** pád Adamův; **a** vykoupení Kristové jim vypravujíce (s. 45), nebo **i**, např. ... pohané k západu slunce nad Klatovy mezi polmi Rohmilovými, **a** klatovskými na zadní Hůrce své pohanské oběti vykonávali, **i tam** svou hrobku měli... (s. 55).

Totožnost místního zařazení naznačuje výraz **i také tam**, např. ... potom u městečka Jankova dne 6. martí svedl bitvu, **i také tam** zvítězil (s. 156).

Hojné jsou kombinace adverbia **tu** se spojkou **a**, jež se vyskytují ve spojení textovém, např. Poněvadž křesťané jejich modlářství, v pokoji nechávají, aby oni křesťanské náboženství také pokojně snášeli. **A tu** hned předešlou smlouvu obnovili... (s. 55), nebo se spojkou **i**, např. V polední čas sem, **i tam** se rozcházela, **a** v velikém počtu do Klatov spolu **i** pohany jako k navštívení svých známých, se táhla, **i tu** do noci se při dobré vůli zdržovala (s. 81).

V kronice se dále pro vyjádření totožnosti místního zařazení objevuje spojení **i také tu**, např. ... neb se tam více staví, **a** víceji řemeslnického díla provozuje, **i také tu** při Tuhoni **a** Burce, dosavád dosti řemeslníkův jest... (s. 16).

5) Výčet paralelních faktů

Mezi hojně užívané prostředky k vyjádření výčtu patří vícedílné spojovací výrazy **jak–tak**, jež se vyskytují mezi větními členy, např. Praha pak potom při sněmě léta 1579. od správy krajských hejtmanův oddělená byla, **a** vlastní své hejtmany, **jak** Staré Město, **tak** Nové Město, **a** Malá Strana jsou dostali... (s. 48), dále **jak–tak i**, nacházející se ve spojení souvětí, např. ... **a** vždycky po takovém toku, **tak** velice krůpěje narostli, až na zem padající přišli, což **jak** k podivení patřícím bylo, **tak i** k pobožnosti, **a** vroucnosti jednoho každého věrného křesťana k nejsvětější též Matce Boží mysl, **i** srdce jest přivedlo (s. 207, 208), **i** na úrovni větněčlenské, např. ... nic nebylo divno nočního času radu držeti, **an** toho až posavád nedávným vyhořením rathauzu v radním místě, **jak** svícny nákladný, **tak i** jiná znamení, kde světla hořivala, viděti jest bylo... (s. 140).

Dále výčet vyjadřuje spojení **jak–tak také**, např. Které sice tisknuté vysvědčení, **jak** s dovolením nejdůstojnějšího Otce toho kraje biskupa, **tak také** od velebného kněze učiněné bylo (s. 191, 192), **jak–tak i**, např. Umínil sobě na takovou slavnost narození Panny Marie jako na pouť Boží k službám Božím, s některýma svýma vladykami **a** dvořany se vypraviti, **a** **jak** město, **tak i** chrám Páně jemu velmi schválený, prohlédnouti, **a** pro svou kratochvíl všechnu pořádnost tu vyšetřiti (s. 83), rovněž také **jakž–takž i**, např. ... jistý mládenec pranici, **a** půtku s jinšíma vedouce, máteř jeho to přetrhnouti, **a** rozvundati mínila, **a** **jakž** se to často stává, že který brání, nejlepší kousek na sobě odnese, **takž i** ona z příhody snad od svého syna nemírně v tvář byla udeřená, **a** tuze okrvavená (s. 139).

Tento sémantický podtyp je rozšířen v rámci spojení souvětí, pro ukázkou uvádíme spojovací výraz **jednak–jednak**, např. ... viděla jsem, že Panna Maria levý oko zavírala, **jednak** bylo jasné, **jednak** zavřené, **a** trvalo to za Otčenáš (s. 259, 260), dále pak ve větněčlenské platnosti spojení **jedna–a druhá**, např. Dvě ratolístky, **jedna** s rubínem, **a druhá** s perlami, jsou na svatém obraze (s. 371), **a** spojovací prostředek **dílem–dílem**, např. Dva halspanty spojené zlaté, obsazené **dílem** diamanty, **dílem** perlami, váží 5. loktů, 2. quintl (s. 370).

6) Plynulý přechod mezi ději vyjádřenými propozicemi obou vět

V kronice tento typ vyjadřuje spojka **až**, jež bývá doplněná dalšími výrazy, můžeme dohledat spojení **až potom**, např. *Krucifix ten potom dlouhý čas v svém pokladu zachoval, až mu potom s pokladem ho vojáci vzali* (s. 177), aj.

7) Instrumentální povaha propozice první věty vzhledem k následku vyjádřenému větou druhou

Tento sémantický odstín vyjadřuje v *Historii klatovské* zejména spojovací prostředek **tak**, volíme doklad na spojení textové, např. ... *a spravedlnost její pořádnosti, takové podělení vděčně přijali, a jí za to laskavě děkovali. Tak jeden každý přijmouce díly své, Tuhoň při statku svém mateřském v Bahňově hospodářiце zůstal...* (s. 13). Častěji je však doplněn dalšími výrazy, např. ... *tudy pomalu všechno manželky jeho dědictví, jak dům, tak chmelnici, z rukou jim vyšlo, a se rozprodalo, a tak v chudobě postavení skrovně živi býti museli* (s. 229), nebo např. *Takový hlas slyšíce Poláci, jimiž Praha obležená byla, ulekše se toho, strachem utekli. Tak i Praha od toho nepřítele osvobozená jest byla* (s. 68).

Méně běžné je užití víceslovného výrazu **a tak potomně** ve spojení textovém, např. ... *aby také v svém náboženství svobodně Pánu Bohu na svém místě, kde sobě boží kaplu vystavěli, sloužiti mohli. A tak potomně podle toho snesení, kteréž se stalo léta Páně 983. za některá léta pohané se pokojně chovali, s křesťany se snášeli, a v svornosti zůstávali* (s. 55). Některá výše uvedená spojení lze interpretovat na pomezí důsledkového vztahu.

III

Z příspěvku je patrné, že slučovací souvětí je v barokní době velmi rozšířeným typem syntaktického spojení vět, v němž se vyskytují kromě základních spojek také další výrazy, zejména adverbia, která diferencují významové podtypy tohoto vztahu, ovšem obvyklé je rovněž vyjádření slučovacího vztahu asyndetem. Kopulativní spojení jednotlivých skladebných celků zahrnuje poměrně značné množství sémantických odstínů s rozsáhlým repertoárem spojek a spojovacích výrazů jednoduchých (např. a, aniž, i, jakož, až, přitom, potom, potomně, také, též), dále spojek a spojovacích výrazů složených (např. jako i, a také, i také tu, a tak, a tak potomně) i spojek a spojovacích výrazů dvojdiálních a vícediálních (např. jak–tak, jednak–jednak někdy–někdy).

V námi analyzovaném historickém dokumentu se nejčastěji v rámci sémantických odstínů slučovacího vztahu vyskytuje simultánnost a sukcesivnost platnosti dějů spojených propozic. Pro současnost jsou charakteristické tyto spojovací výrazy: *přitom také, přitom též, a přitom, přitom i, přičemž* aj., pro následnost: *pak, potom, potomně, potomně pak, nato, jakož potom, jakož pak i, načež, načež i také* aj.

Literatura

- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia, s. 360–362.
VINTR, J. (1998): Zásady transkripce českých textů z doby barokní. *Listy filologické* CXXI, č. 3–4. Praha: Academia, s. 342–345.

Petra Mondříková

Semantische Nuancen des kopulativen Verhältnisses im barocken Text

(Summary)

Die Barocksprache bietet zur analytischen Untersuchung manche interessante Erscheinungen an, denen wir unsere Aufmerksamkeit widmen können. Vor allem die syntaktische Ebene der barocken Satzverbindung stellt eine ziemlich differenzierte Struktur dank dem breiten Repertoire der Verbindungsausdrücke dar.

Unter den parataktischen Verbindungen einzelner Sätze und Satzglieder befinden sich im Rahmen einige semantische Subtypen, für die bestimmte lexikalische und grammatische Verbindungsmittel charakteristisch sind. Zu den meist benutzten Differenzen des kopulativen Verhältnisses gehören die Simultaneität der Aussageinhalte (*přitom, přitom také, přitom i, přitom též*), Sukzession (*potom, potomně, pak*), Alternieren der Aussagegültigkeit (*někdy–někdy*), Gleichheit der lokalen Einordnung der zweiten Aussage mit Bezug auf die erste Aussage (*a tam, i také tam, a tu, i tu, a zde*), Aufzählung der parallelen Fakten (*jak–tak, jakž–takž i, dilem–dilem*), fließender Übergang zwischen zwei durch die Aussagen beider Sätze ausgedrückten Handlungen (*až potom*) und instrumenteller Inhaltscharakter des ersten Satzes beziehungsweise auf die in dem zweiten Satz ausgedrückte Folge (*tak, a tak*).

Die kopulative Satzverbindung stellt offensichtlich vom semantischen Gesichtspunkt aus einen hoch entwickelten Typ dar.

Semantic subtype of copulative compound sentence

Key words:

syntactical analysis of baroque text, compound sentence, semantic relations, copulative relation, the range connecting device (grammatical and lexical means)

Klíčová slova:

syntaktická analýza barokního textu, souřadné spojení vět, významové vztahy, poměr slučovací, repertoár spojovacích výrazů (gramatické a lexikální prostředky)

LIDOVÉ PRANOSTIKY V KONTEXTU KULTUROLOGICKÝCH ASPEKTŮ VÝUKY CIZÍCH JAZYKŮ

LENKA HAVELKOVÁ

(Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze)

Kulturologické aspekty výuky cizích jazyků představují v současné lingvodidaktice otázku, které je věnována u nás i v zahraničí značná pozornost. Tato problematika vychází z daleko obecnějších vztahů jazyka a kultury, které jsou vzájemně velmi úzce provázané, lze tedy tvrdit, že jazyk je determinován kulturou a kultura je naopak ovlivňována jazykem. Řada nejen lingvistických teorií chápe jazyk jako sociální jev, ve kterém se promítá historický vývoj i aktuální stav společnosti, která daným jazykem hovoří. Jazyk tedy odráží nejen historické události, ale zrcadlí se v něm celkově i politické, ekonomické i sociální podmínky daného jazykového společenství.

Nejrůznějšími hledisky vztahů jazyka a kultury se intenzivně zabývá relativně nová lingvistická disciplína, lingvokulturologie, která se etablovala v posledních dvaceti letech. Jejím hlavním úkolem je systémové uchopení světa lidské kultury v kontextu současné civilizace, zabývá se systémovým popisem faktů jazyka a kultury a jejich vzájemnými vztahy a vlivy, popisuje rovněž jazykový obraz světa. Lingvokulturologie tedy zkoumá fungování jazyka v jeho kulturních souvislostech. *«Лингвокультурология – комплексная научная дисциплина синтезирующего типа, изучающая взаимосвязь и взаимодействие культуры и языка в его функционировании и отражающая этот процесс как целостную структуру единиц в единстве их языкового и внеязыкового (культурного) содержания при помощи системы методов и с ориентацией на современные приоритеты и культурные установления (система норм и общечеловеческих ценностей).»* (Воробьев 1999, s. 101).

Jedním z nejdůležitějších pojmů lingvokulturologie je již zmíněný jazykový obraz světa, který můžeme charakterizovat jako souhrn znalostí a představ o okolním světě, jehož prostřednictvím jej interpretujeme a chápeme. „*Tento obraz světa vyjadřuje určité představy člověka o vnějším světě a přitom mu pomáhá nacházet charakteristické rysy předmětů a jevů a jejich odrazů v jazyce. Je tedy tvořen materiálním i duchovním životem daného národa, je výsledkem dlouholetého předávání tradic, na kterém je založena frazeologie jazyka, a proto se nejlépe odráží v příslovích, pověrách a pranostikách.*“ (Havelková 2005, s.123). Jazykový obraz světa je jednak ovlivněn individualitou jedince, jednak je značně formován společností, ve které žije, a jazykem, kterým hovoří, z čehož vyplývá, že jazykové obrazy světa příslušníků jednotlivých jazykových společenství se více či méně liší, a to nejen na základě individuálních charakteristik jedinců.

Bez pochopení jazykového obrazu světa nositelů jazyka často nelze zcela porozumět všem komunikačním prostředkům, proto se jeví jako zásadní pro didaktiku cizích jazyků problém prezentace obecného jazykového obrazu světa rodilých mluvčích.

K tomuto cíli směřují i celoevropské standardy, na jejichž základě je prakticky realizována cizojazyčná výuka, která směřuje k utváření komunikativní kompetence žáků z hlediska všech tří jejích složek. Společný evropský referenční rámec pro jazyky (2002) hovoří o kompetenci lingvistické, pragmatické a sociolingvistické, bez nichž není adekvátní komunikace nejen v cizím, ale ani mateřském jazyce realizovatelná.

Sociolingvistickou kompetenci můžeme ještě dále rozdělit na kompetenci sociokulturní a kompetenci interkulturní. Sociokulturní kompetence představuje schopnost vnímat a chápat kulturní charakteristiky a principy určitého společenství (každodenní život, životní podmínky, mezilidské vztahy, hodnoty, postoje, víra, společenské konvence, řeč těla, rituály a tradice aj.) Meijer a Jenkinsová (Meijer, Jenkins 1998, s. 18) zahrnují do sociokulturní kompetence funkční znalosti, informace o každodenním životě, rozšiřování duševního horizontu a srovnání tradic a pohledů vlastní a cizí kultury s cílem pochopit vlastní (i cizí) kulturu jako jednu z mnoha, na což již navazuje utváření interkulturní kompetence a interkulturního vědomí. Interkulturní kompetence na sociokulturní navazuje, představuje schopnost vnímat a chápat kulturní zákonitosti ostatních společenství, srovnávat je s vlastními, hledat společné i rozdílné rysy, tím pronikat do vlastního vidění i hlubšího chápání okolního světa a vzájemně se obohacovat. *«Межкультурная компетенция предполагает умение воспринимать инокультурные факты с терпимостью, с желанием понять чужую культуру, увидеть поведение её носителей их глазами.»* (Костомаров 1999, s. 81).

Jak již bylo zmíněno, lidové pranostiky zaujímají významné místo ve frazeologii jazyka, která je nejvěrnějším odrazem životních podmínek, společenských poměrů i mentality každého jazykového společenství. Požadavek na seznamování se s lidovými pranostikami můžeme nalézt i ve Společném evropském referenčním rámci pro jazyky, který je řadí mezi tzv. výrazy lidové moudrosti. *„Výrazy lidové moudrosti jsou ustálená spojení, která obsahují a upevňují obecně sdílené postoje, jsou významným obohacením lidové kultury. [...] Znalost takto nashromážděné lidové moudrosti, o které se má z jazykového hlediska za to, že patří ke všeobecnému povědomí, je významnou komponentou lingvistického aspektu sociokulturní kompetence. K nim patří: přísloví; idiomy; všeobecně známé citace; vyjádření pověrčivosti (zvláště pranostiky), postojů jako jsou klišé a hodnot.“* (SERRJ, s. 122) Z tohoto požadavku je zřejmé, že lidové pranostiky mají ve výuce spolu i s dalšími frazeologismy své nezastupitelné místo a je žádoucí se jimi zabývat.

Dříve než ale můžeme pranostiky či jakýkoli kulturologický materiál uplatnit ve výuce, je nutné tyto projevy jazyka náležitě analyzovat a zhodnotit. Lidové pranostiky jsou součástí folklóru, kterým se detailně zabývají kromě lingvistiky i jiné disciplíny jako antropologie, etnologie nebo etnografie, jejichž poznatky je možné ve výuce cizího jazyka využívat. Tyto nauky zkoumají folklórní jevy prostřednictvím vlastních metod, které jsou často založeny na strukturalistických principech. Vycházejí z obecných zákonitostí strukturalistické školy F. de Saussura, které dále rozpracovávají.

Ruský folklorista P. G. Bogatyrev v první polovině 20. století vypracoval funkčně-strukturní metodu zkoumání živé folklórně-etnografické tradice i hlubinné struktury

folklórního textu a jeho situativních vztahů, která vychází jednak ze strukturalismu F. de Saussura, jednak z ruské folkloristické školy. Metoda je založena na dvou základních principech – synchroničnost a funkčnost. Bogatyreva zajímají nejen konkrétní folklórní projevy, ale i jejich funkce v daném společenském systému, tvrdí, že forma podmiňuje funkci a naopak funkce podmiňuje formu. *«Функциональный метод помогает нам объяснить, почему возникает экспансия того или иного этнографического, фольклорного или социального факта в определенной географической области и почему эти отдельные факты не могут проникнуть в другую область.»* (Богатырев 2006, s. 153) Folklór také chápe, stejně jako C. Lévi-Strauss a jiní, jako projev národní psychologie, proto v jeho statích můžeme najít řadu podnětů pramenících právě z této disciplíny, zejména ze strukturální tvarové psychologie – gestaltismu.

K výše uvedené definici funkční metody Bogatyreva se váže i další metoda zkoumání folklóru – etnologická geografie, která byla vypracována na základech francouzské školy Juillerona a německé marburské školy. Tato metoda se snaží o aplikaci metod lingvistické geografie na etnografické jevy, zjišťuje proměny funkcí etnografických jevů v geografickém kontextu. Zdůrazňuje, že při mapování folklórních jevů je třeba zkoumat jak národy blízké svým jazykem, tak i geografické sousedy, přičemž je nezbytné zohledňovat staré i nové státní hranice. S touto metodou souvisí také principy přejímání, které jsou ovlivněny geografickými i sociálními podmínkami, klíčovou úlohu však také hrají funkce daného folklórního jevu v obou kulturách.

V oblasti zkoumání folklóru lze uplatnit i další metody: „retrospektivní“ metoda D. K. Zelenina, který postupuje od současného, pro nás více známého, k minulému; metoda historické školy (zastoupená především V. F. Millerem) založená na zkoumání národní literatury; metoda strukturální analýzy vypracovaná C. Lévi-Straussem na základě antropologie nebo matematická metoda predikce, kterou lze rovněž využít, neboť mnohé jazykové projevy, i kulturologického charakteru, probíhají na nevědomé úrovni a jsou tedy nezávislé na pozorovateli, což umožňuje statistické zpracování.

Lidové pranostiky jako projev folklóru lze tedy rovněž zkoumat prostřednictvím výše uvedených metod, zejména funkčně-strukturální metody nebo etnologické geografie. Hlavní funkce pranostik je v české, ruské i německé společnosti v zásadě stejná, liší se spíše funkce jejich dílčích obsahových komponentů. Velmi široké možnosti nabízí etnologická geografie, zejména při zkoumání přejímání folklórních jevů z jednoho jazyka do druhého.

Na základě detailní analýzy kulturologických jevů je nutné provést výběr tohoto materiálu. Folklórní projevy jsou však velmi často frazeologizovány a vyvolávají při osvojování značné obtíže. Zde se tedy dostáváme k obecnější otázce, kdy začít s osvojováním frazeologických jednotek cizího jazyka? Tato otázka dosud nebyla jednoznačně zodpovězena ani v rámci teoretického bádání, ani její praktické aplikace. Argument vysoké obtížnosti osvojování frazeologismů je jistě pravdivý, ale pokud bychom vyloučili frazeologii z výuky cizích jazyků, zřekli bychom se jedinečného prostředku pro prezentaci kulturního kontextu daného jazyka, navíc bez znalosti frazeologie nelze hovořit o kvalitní znalosti jazyka a dovednosti adekvátně komunikovat daným jazykem. S frazeologismy je třeba seznamovat žáky od počáteční fáze osvojování si jazyka, samozřejmě s přihlédnutím k dovednostem či věku žáků. Je třeba vycházet z receptivního osvojování, které sehrává zejména motivační úlohu, a postupně přecházet k produktivnímu v pokročilejší fázi výuky.

Při prezentaci lidových pranostik je hned na počátku žádoucí vysvětlit význam a pojetí pojmu *pranostika*, které není ve všech jazycích identické. Náš článek bude analyzovat české, ruské a německé pranostiky a analogie mezi nimi, proto budeme vysvětlovat pojetí v těchto třech jazycích. Slovo *pranostika* má svůj základ ve slově řeckého původu *prognosis*, které znamenalo určitý druh předpovědi. Dnes jsou ale pranostiky v českém jazyce chápány trochu v zúženém smyslu, přičemž předpověď již není nejdůležitější složkou pranostiky, a některé dokonce tento komponent zcela ztratily. Pranostiky se zabývají nejen počasím samotným, ale jeho souvislostí s agrotechnickými lhůtami, jsou jakýmsi hospodářským doporučením. „*Dnes chápeme pranostiky jako lidové průpovědky dochované tradicí, často zveršované, které obsahují různé pokyny pro zemědělské práce v průběhu roku, zachycují však i jednotlivé fáze vývoje přírody v ročním cyklu, jež uvádí především do vztahu s domnělými vyhlídkami na sklizeň.*“ (Munzar 1985, s. 10-11) „*Jejich vázanost na roční cyklus je založena na bezprostředním pozorování přírodního koloběhu a na přírodních podmínkách v konkrétním místě, regionu, zemi, tudíž se pranostiky v různých krajích a zemích musí také různit.*“ (Pastyřík 2003, s. 57).

Nejbližším ekvivalentem v ruském jazyce je slovo *примета*, které je však daleko širším pojmem, zahrnuje v podstatě jakékoli druhy předpovědi. „*Примета – отличительное свойство, признак, по которому можно узнать кого-нибудь или что-нибудь, в суеверных представлениях – предвестие чего-нибудь.*» (Ожегов 2008, s. 481). Naopak v německém jazyce můžeme najít pojmy v již zúženém významu: *Bauernregeln* a *Wetterregeln*, které již samy o sobě a svém obsahu jasně vypovídají.

Pokud budeme srovnávat české, ruské a německé pranostiky, můžeme objevit řadu shodných charakteristik jak v jejich obsahové, tak i formální stránce. Tento fakt lze vysvětlit tím, že lidové pranostiky vznikaly ve všech jazykových společnostech podobným způsobem, na podobném principu, za shodným nebo podobným účelem a všímají si shodných nebo podobných přírodních jevů, které samozřejmě nejsou omezeny hranicemi států.

Pokud budeme analyzovat formální strukturu pranostik, všimneme si řady shodných rysů českých, ruských i německých pranostik, ač ruština a čestina patří k jazykům slovanským a němčina germánským. Z formálního hlediska existují pranostiky, které mají stejnou strukturu jako přísloví, jiné mají strukturu pořekadel, ale vždy lze najít znaky, které pranostiky od jiných frazeologických jednotek diferencují. Nejčastější formou pranostik je tzv. poznávací větná formulace, která je nadosobní, založena převážně na rozumových zkušenostech, má poznávací obsah a která není často úplně frazeologizována.

Dalším významným formálním znakem je jejich velmi stručné a výstižné vyjádření, které je snadno zapamatovatelné. Tomu napomáhá navíc jejich často veršovaná struktura se sdruženým rýmem. Např. *Svatá Markéta hodila srp do žita. Svatý Prokop hřiba nakop.*

Pastyřík (2003, s.60-61) uvádí i další formální znaky lidových pranostik, které lze najít u všech tří jazyků. Jedná se o následující charakteristiky:

- a) Hojně užívání vlastních jmen a antroponym (jmen tzv. kalendářových patronů) a chrématonym (vlastních jmen lidských výtvorů, společenských jevů, institucí ...), např. *Tří králů – Крещение - Dreikönigstag, Hromnice – Сременение - Lichmess, Vánoce – Рождество - Weihnachten, Letnice – Троица - Pfingsten ...;*
- b) užití nestandardizovaných forem rodných jmen, např. *Je-li Kačenka ucouraná, bude Barka naškrobená. Троица Варюха – береги нос и ухо. Афоня и Кирила забирают за рыло. An Romanus und Lupizinius – unsere Sonne scheinen muss.;*

- c) personifikace, např. *Co srpen nedovařil, září nedosmaží. Май творит хлеба, а июнь сено. Июнь с косой по лугам прошёл, а июль с серпом по хлебам побегал. Der Januar muss krachen, soll der Frühling lachen.;*
- d) dvoudílná kompozice pranostiky v podobě pravidelného disticha, např. *Medardova kápě čtyřicet dní kape. Приишёл Евсей – овсы отсей. Пой в глуть пласта – будет рожь густа. Soll gedeihen Korn und Wein, muss im Juni Regen sein.;*
- e) rozměrový rytmus např. *Na svatého Priska pod saněmi píská. На острую косу много непокосу. Никола загвоздит, что Егорий намостит. Hält der Oktober das Laub, wirbelt zu Weihnachten Staub.;*
- f) časté poetismy, metaforý, slova užitá v nezvyklém nebo přeneseném významu atp.

Zajímavá je odlišná syntaktická struktura českých a ruských pranostik. Pro české pranostiky je typická struktura ve formě vedlejší věty podmínkové. Ruské pranostiky jsou vyjadřovány ve většině případů jako neúplné vedlejší věty podmínkové. Např. *Prší-li na svatou Žofii, neurodí se víno. Když zakuká kukačka, mohou se zahodit boty. Вечером сильно стрекодут кузнечики – к ведру. На крыше трава выросла – к урожаю.*

V německých pranostikách se v zásadě objevují oba typy. Některé pranostiky jsou v podobě úplné věty podmínkové např. *Wenn die Bäume zweimal blühen, wird sich der Winter bis zum Mai hinziehen.*, větší množství spíše ale ve formě neúplné podmínkové věty, zřídka psané s pomlčkou. Např. *Ist der Oktober warm und fein, kommt ein scharfer Winter hinterdrein. Im September große Ameisenhügel – straft der Winter schon die Zügel.* V německých pranostikách můžeme najít velké množství zkrácených slov, zejména je vypouštěno nepřízvučné „e“ u sloves nebo podstatných jmen a je zkracován podmět „es“. Např. *Durch des September heiter'n Blick, schaut noch einmal der Mai zurück. Fällt im Oktober das Llaub sehr schnell, ist der Winter bald zur Stell'. Wenn im März viel Winde weh'n, wird's im Mai dann warm und schön. Wenn's im Februar regnerisch ist, hilft's so viel wie guter Mist.*

Ještě daleko více analogií českých, ruských a německých lidových pranostik můžeme najít v jejich obsahové stránce. Hlavním shodným rysem je jejich úzká vazba na běžný život člověka a jeho každodenní činnosti, které zajišťovaly obživu celé rodiny, jako například chov zvířat, polní práce, zahradnictví, rybářství, myslivost atd. „V pranostikách je zakotvena hospodářova starost o příští úrodu i jeho víra, že všechno podléhá nějakému řádu a vyšší ochraně. [...] Příroda prochází pravidelným koloběhem dní, měsíců a ročních dob a moudrý pozorovatel se pokouší vyslovit poučení z jednotlivých postřehů a dospět ke stručnému zobrazení.“ (Klíma 1998, s.105)

Pranostiky jsou založeny na dlouhodobém pozorování počasí, oblohy, chování zvířat i rostlin a chování lidí na venkově. Vyjadřují jakousi myšlenku vyrovnanosti a harmonie, která je neustále dodržována, každý přebytek nebo nedostatek se vždy někde kompenzuje, např. *Teplý říjen, studený únor. Февраль строит мосты, а март их ломает. Февраль холодный и сухой – август жаркий. Anfang August heiß, Winter lang und weiß. Je frostiger der Januar, desto freundlicher das ganze Jahr.* Pranostiky vyjadřují také vztahy mezi přírodními jevy a konkrétními stále se opakujícími jevy v životě člověka a jeho práci, např. *Svatý Ján – mléka džbán. Если на Петра и Павла дождь, то жито уродится. Schön zu St.Paul füllt Tasche und Maul. St.Urban hell und rein segnet die Fässer ein.* Lidové pranostiky se ale někdy vztahují i k jevům zcela

mimořádným, např. *Kometa neúrodu, mor nebo válku přináší. Если молния сверкает ранней весной, а грома не слышно, летом жди засухи. Kommet im Oktober, macht Sturm und Frost zum Ober.*

Lidové pranostiky můžeme z hlediska jejich obsahové náplně rozdělit do několika tematických skupin. Klasifikací pranostik se zabývají ve svých publikacích Zdeněk Vašků (1998) anebo Jan Munzar (1985). Pokud shrneme, propojíme a doplníme třídění obou autorů, můžeme rozdělit pranostiky dle obsahového kritéria na sedm skupin, které lze často dále dělit.

1) Nejdůležitější a zároveň nejčastější jsou **pranostiky hospodářské**, které se zaměřují na hlavní tradiční obory lidské činnosti, především na zemědělství. U nás jsou nejrozšířenější pranostiky rolnické, protože právě zemědělství bylo hlavním zdrojem obživy lidu, žijícího na našem území. Tyto pranostiky se staly důležitou součástí odborné zemědělské literatury. Hospodářské pranostiky byly vždy určeny k praktickému využití, předpovídaly budoucí úrodu nebo sloužily jako upozornění nebo varování, návod nebo technické doporučení pro lid, který žil v těsném kontaktu s přírodou a byl na ní závislý. Hospodářské pranostiky nejčastěji vyjadřují:

- **předpověď úrody** – např. *Veliké množství myší bývá předchůdcem neúrody a drahoty. Свины сено едят – к худому покосу. Осенью много мышей – к голодному году. Nasser April und windiger Mai bringen ein fruchtbares Jahr herbei. Dreikönigsabend hell und klar, verspricht ein gutes Erntejahr.*
- **upozornění či varování** – např. *Červen trávu kosívá, Medard sena kazívá. Как придёт Петро, так будет и тепло. Ранняя весна – большое половодье. Pankratius und Servatius bringen oft Kälte und Verdruss.*
- **návod či technické doporučení** – např. *Svatá Markéta, hodila srp do žita. Na svatého Marka, brambor plná jamka. На Сергия канусту рубят. Доставай косы и серпы к Петрову дню. Bohnen lege dir erst an, ist vorbei St. Gregorian. Der rechte Bauer weiß es wohl, dass man im November wässern soll.*

2) Další velkou skupinu pranostik tvoří **pranostiky meteorologické**, které lze dále rozdělit na:

- **pranostiky výročního cyklu** – např. *Svatej Matěj, hodnej svatej – kožichy dolů. Первый снег выпадает за сорок дней до зимы. В самый короткий день начинаются спиридоньевские морозы. St. Blasius stößt dem Winter die Hörner ab.*
- **pranostiky krátké předpovědi počasí** – např. *Když volá zelená žabka, bývá ráda kapka. Если летом ночью не было росы – днём будет дождь. Лягушки замолкают – жди скорого дождя. Жаба в траву выползла – к дождю. Frösche auf Stegen und Wegen deuten auf baldigen Regen. Kommen die Bienen nicht heraus, ist's mit schönem Wetter aus.*
- **pranostiky dlouhodobé předpovědi počasí** – např. *Medardova kápě – čtyřicet dní kape. Белки долго запасаются орехами – к суровой зиме. Siebenschläfer Regen – sieben Wochen Regen.*

- **pranostiky singularitní**, které se týkají významných odchylek od celkového vývoje počasí - *např. Na svatého Václava, nové léto nastává. Der Altweibersommer tut nicht lange gut, und steht er auch in aller Heiligen Hut.*
 - **pranostiky meteorologické kompenzační** – *např. Deštivý květen, žíznivý říjen. Ясная осень – метели зимой. Ist der Januar kalt und weiß, kommt der Frühling ohne Eis.*
 - **pranostiky meteorologické analogizující** – *např. Jaký leden – takový červenec. Какова погода после Рождества, такова же будет и после Петрова дня. Ненастная осень – дождливая весна. September schön in den ersten Tagen, will den ganzen Herbst ansagen.*
 - **pranostiky meteorologické korelační** – *např. Je-li květen teplý a jasný, bude červen deštivý a chladný. Август выдастся жаркий, если февраль был холодный и сухой. Fängt der August mit Hitze an, bleibt sehr lang die Schlittenbahn.*
- 3) **Pranostiky varovné** se vyskytují především v zahradnictví, ovocnářství a vinařství, a i když pravděpodobnost jejich vyplnění nebyla vysoká, vzbuzovaly poměrně velký respekt, někdy bývá tento typ pranostik zařazován do hospodářských, jindy je uváděn jako samostatná skupina - *např. Pan Serboni (Pankrác, Servác a Bonifác) pálí stromy. Если листопад пройдёт скоро, надо ожидать крутой зимы. Der heilige Mamerz hat von Eis ein Herz. Pankratz und Servaz sind zwei böse Brüder, was der Frühling gebracht, zerstören sie weider.*
 - 4) **Pranostiky fenologické** se týkají opakujících se životních projevů rostlin a zvířat (růst trávy, přilet a odlet ptáků ...) - *např. Na svatého Jiří vylézají hadi a štíři. Na svatého Jiří, nezašlapou trávu čtyři. Пока талый снег бока не промочит, медведь из берлоги не выскочит. Ласточки прилетели – время сеять горох. Wenn die Schwalben Ende Juli schon ziehen, sie vor baldiger Kälte fliehen. Hat der Hase ein dickes Fell, wird der Winter ein harter Gesell.*
 - 5) **Pranostiky kalendářní a časoměrné** zachycují poznané astronomické zákonitosti, jako je prodlužování a krácení dne, nástup slunovratu ... - *např. Na Nový rok o slepičí krok, na Tři krále o skok dále. Svatá Lucie noci upije, ale dne nepřidá. В марте день с ночью меряется, равняется. Werden die Tage länger, wird der Winter strenger.*
 - 6) **Pranostiky nereálné a pověrečné** vznikly z nedokonalé znalosti přírodních jevů - *např. Kdo na Velký pátek orá, tomu se chleba nedostává. В день Рождества хозяину не годится со двора идти: овцы заблудятся. На Пасху снесенное первое яйцо от чёрной курицы надо беречь: оно спасает скот в поле от волка. Je kleiner das Dorf, desto bissiger die Hunde.*
 - 7) **Pranostiky žertovné** vtipně popisují život sedláka nebo parodují meteorologické pranostiky, jedná se spíše o vtipné anekdoty, které vznikly pod vlivem pranostik a jejich formálního ztvárnění. Tento typ pranostik je jediným, který je stále obohacován o nová vtipná pořekadla až do současnosti. Jsou typické pouze pro německou jazykovou oblast, v české a ruské se neobjevují. *Např. Liegt der Bauer Uhr*

im Mist, weiß er nicht wie spät es ist. Kräht der Hahn im Mai, ist der April vorbei. Stirbt der Bauer im Oktober, braucht er im Winter keinen Pullover. Wenn sich das Jahr dem Ende neigt, der Bauer in die Wanne steigt.

Jak tedy z předchozího detailního porovnání formálních a obsahových znaků lidových pranostik vyplývá, existují v tomto ohledu mezi českým, ruským i německým jazykem prokazatelné analogie, kterých je možné vhodně využít při výuce cizích jazyků. Důležitější než hledat rozdíly mezi jazyky je poukazovat na jejich podobné nebo dokonce shodné rysy, demonstrovat jejich analogičnost, která konkrétně u pranostik často vyplývá z geografické polohy území jednotlivých národů nebo podobného společenského uspořádání.

Lidové pranostiky přinášejí mnohé poznatky jednak o geografických podmínkách (klimatu či přírodním cyklu), jednak o společenských podmínkách (každodenním životě, náboženství, hodnotovém systému, historii celého národa), z čehož vyplývá že lidové pranostiky mohou být v rámci výuky cizího jazyka využity také při uplatňování mezipředmětových vztahů, protože jejich obsahová nosnost je velmi vysoká.

A jak konkrétně využít lidové pranostiky ve výuce cizího jazyka takovým způsobem, aby napomáhaly formování komunikativní kompetence žáků? Je možné pracovat jak s jejich formální, tak i obsahovou stránkou. Z formálního hlediska lze využít například jejich strukturu neúplných podmínkových vět k transformaci do úplných nebo pracovat s jejich rýmovanou formou a zkusit vymýšlet jiné rýmované dvojice nebo skupiny slov. Lze uplatnit induktivní metody, na základě příkladů vést žáky k vlastní systematizaci slovní zásoby např. počasí, zvířata, rostliny, svátky apod.

Daleko širší využití skýtá obsahová složka pranostik. Lze vhodně srovnávat materiál cizího jazyka s vlastním, což vede k následnému sekundárnímu pronikání do vlastní kultury a k jejímu hlubšímu porozumění, které tvoří základ interkulturní kompetence. Je možné srovnávat například shody a rozdíly ve významných dnech, ke kterým se pranostiky vztahují (rozdíly vycházející z odlišností kalendáře, jiného náboženství...), nebo v reálných přírodních jevech (zejména počasí, rozdílnost klimatu, chování zvířat...). Na základě podobného obsahu pranostik v jednotlivých jazycích lze také upevňovat kompetenci logického odhadu.

Pranostiky jsou vhodné k ilustraci buď samotnými žáky nebo na základě ilustrativních obrázků lze rozvíjet řečové dovednosti. Spojení s obrazovým materiálem je žádoucí zejména u mladších žáků, avšak v podobě různých jazykových her můžeme materiál uplatnit i ve vyšších třídách, vše musí samozřejmě odpovídat zásadě přiměřenosti jak k věku žáků, tak i k jejich jazykové vybavenosti.

V neposlední řadě je nutné vyzdvihnout obrovský motivační potenciál lidových pranostik zejména v počáteční fázi výuky, který je nepostradatelný pro formování vztahu nejen k osvojovanému jazyku, ale i k jeho kultuře.

Je nesporné, že komunikaci bez znalosti kulturního pozadí daného jazyka nelze považovat za zcela přirozenou, proto současná didaktika cizích jazyků sociokulturní aspekt velmi silně akcentuje. Dosažení komunikativní kompetence se všemi složkami je však možné pouze pomocí malých dílčích kroků, prostřednictvím kterých budeme postupně rozkrývat širokou strukturu kulturního pozadí daného jazyka. Bylo by možné namítnout, že pranostiky jako takové již nejsou pro člověka zásadní a že ztratily

v současném globalizovaném světě svoje místo. Svět masmédií jistě jejich pragmatickou funkci nahradil, ale je možné opomíjet produkty lidské tvořivosti (nejen pranostiky, ale také jiné útvary lidové slovesnosti jako jsou přísloví, pověry, hádanky, pohádky atd. nebo dokonce i hmotné výtvořky kultury), které se formovaly po staletí? Pokud bychom vytěsnili tyto projevy kultury, ochudili bychom se v mnohém směru i o poznání kulturní identity nositelů cílového jazyka i sebe sama. Je proto nezbytné, navzdory masové kultuře tradiční folklórní útvary i nadále připomínat a jazyková výuka se nabízí jako možné a zároveň vhodné místo jejich uplatnění.

Literatura:

- HAVELKOVÁ, L. (2005): Ruské pranostiky. *Cizí jazyky*, 4, s. 123–125.
- KLÍMA, V. (1998): *Kalendář mění tvář*. Olomouc : Votobia.
- MEIJER, D. – JENKINS, E. (1998): Landeskundliche Inhalte – Die Qual der Wahl? *Fremdsprache Deutsch*, 1, s. 18–25.
- MUNZAR, J. (1985): *Medardova kápě aneb pranostiky očima meteorologa*. Praha: Horizont.
- PASTYŘÍK, S. (2003): Znovu ke slovanským pranostikám. In *Dialog kultur II: sborník příspěvků z vědecké konference v Hradci Králové 12. 11. 2002*. Ústí nad Orlicí : Oftis, s. 57–61.
- VÁŠKŮ, Z. (1998): *Velký pranostikon*. Praha : Academia.
- (2002): *Společný evropský referenční rámec pro jazyky*. Olomouc : UP.
- БОГАТЫРЕВ, П. Г. (2006): *Функционально-структуральное изучение фольклора*. Москва : ИМЛИ РАН.
- ВОРОВЬЕВ, В. В. (1999): Лингвокультурология в кругу других гуманитарных наук. *Русский язык за рубежом*, 3, с. 95–101.
- КОСТОМАРОВ, В.Г. (1999): Русский язык в современном диалоге культур. *Русский язык за рубежом*, 4, с. 77–85.
- ОЖЕГОВ, С.И. (2008): *Толковый словарь русского языка*. Москва : Оникс.
- Příklady lidových pranostik jsou z následujících zdrojů:
- ГРУШКО, Е. – МЕДВЕДЕВ, Ю. (2000): *Энциклопедия русских примет*. Москва: ЭКСМО – Пресс.
- BAUERNREGELN [online]. 2010, [cit. 10.3.2010]. Dostupné na WWW: <<http://www.bauernregeln.net>>.

Lenka Havelková

Lores in the context of culturological aspects of foreign language teaching

(Abstract)

The article is based on general relations between a language and a culture and it analyses the term “language picture of the world”. The importance of the culturological material is explained in the article, its implementation in language teaching, its influence on forming the communicative competency is evaluated from the language, pragmatic and sociolinguistic point of view. Czech, Russian and German lores are compared, their formal and content structure is analysed in a detail and their classification is indicated. The article also deals with individual linguodidactic questions of the use of lores in foreign language teaching. Is dealing with lores in language teaching worth it? When is the best time to start with acquiring phraseological units that also contain weather lores? How could the formal part of lores be used? What does the content of lores tell us about the culture and can it be used in teaching?

Key words:

lore, lore comparison, culturological aspects of language teaching, relations between a language and a culture, sociolinguistic competency

Klíčová slova:

lidové pranostiky, srovnávání pranostik, kulturologické aspekty výuky jazyků, vztahy jazyka a kultury, sociolingvistická kompetence

JAZYKOVÁ INTERFERENCE V ČESKÉM PŘEKLADU ANGLICKY PSANÉ VĚDECKOFANTASTICKÉ LITERATURY

MARTIN THOROVSKÝ

(Ostravská univerzita, Katedra anglistiky a amerikanistiky)

Téma jazykové interference je v současném českém lingvistickém a translatologickém badání vnímáno jako spíše marginální a není mu bohužel věnována dostatečná pozornost.¹ Přitom se domnívám, že právě mezijazyková interference je jev, který by si zasloužil zvýšenou pozornost odborníků, neboť zaprvé se jedná o věc aplikovanou, nikoli ryze teoretickou a za druhé při současné doslova masivní produkci překladů z angličtiny do češtiny je to jev poměrně dost rozšířený. Pochopitelně, že míra interference vyskytující se v jednotlivých odvětvích překladu se odvíjí od profesionální vyzrálosti a zkušenosti překladatelů a tento příspěvek je zacílen na analýzu překladů, které se jeví jako méně kvalitní než například umělecké překlady anglicky psané beletrie, čímž je determinována i povaha chyb či stylistických neobratností.

Jazykovou interferencí se v tomto kontextu rozumí vliv výchozího jazyka (angličtiny) na jazyk cílový (češtinu), při kterém jsou některé prvky výchozího jazyka nesprávně či nevhodně převedeny do jazyka cílového. To se v praxi děje na rozličných jazykových rovinách, zde se budeme zabývat výhradně rovinou lexikální. Na rozdíl od většiny publikací zaměřených na téma jazykové interference, zde předpokládáme, že chyby a nedostatky způsobené tímto jevem se promítají do překladatelovy mateřštiny, nikoli jeho jazyka druhého či třetího.

Primárním materiálem pro tento výzkum byl korpus interferenčních chyb nashromážděný z několika desítek knih žánru science-fiction, které byly podrobeny konfrontaci s knihami v originálu a následné analýze. K zajištění maximální objektivity byly pro výzkum voleny knihy od různých autorů a přeložené několika různými překladateli.

Zjištěné chyby se dají v zásadě rozdělit do dvou kategorií, a to na **chyby kvalitativní** a **chyby kvantitativní**. Prvně zmiňované, tedy chyby kvalitativní, bývají v textu více nápadné a dají se snáze odhalit intuitivně. Naproti tomu chyby kvantitativní nejsou chybami v pravém smyslu, ale řadíme je spíše mezi jakési neobratné vyjadřování nebo necitlivé zacházení s mateřštinou. Chybu kvantitativní je možno identifikovat použitím kontrastivní analýzy. V praxi jde většinou o nadužívání některých slov a frází, které čeština sice zná, ale využívá jich v odlišné míře nebo mají jiné stylistické uplatnění. Hranice mezi oběma typy chyb nebývá vždy zcela zřejmá (viz Kufnerová 2009).

¹ To se netýká prací zaměřených na problematiku interference při výuce cizích jazyků, zde však mluvíme o vlivu interference na daný cizí jazyk, což je opačný směr, než kterým se zde zabýváme. Navíc v této práci se díváme na jev interference z pohledu translatologického, nikoli didaktického.

Například v korpusu textů přeložených z angličtiny je poměrně velmi vysoký výskyt slova *tucet* a to zejména v plurálu *tucty*. Jde o překlad z anglického *dozen/dozens* a přestože čeština tento výraz zná, je výrazem spíše periferním na rozdíl od angličtiny, kde patří do jádra slovní zásoby. V češtině namísto výrazu *tucty* užíváme obvykle slova *desítky* k označení četnosti nějakého výskytu. Rozdíl je zde zakořeněn v rozdílu mezi desítkovou a dvanáctkovou soustavou, které vycházejí z odlišných lingvisticko-kulturních tradic obou zemí.

Při vyhodnocování povahy chyb v překladu způsobených interferencí bylo potřeba vytvořit jistou kategorizaci, podle které byly výskyty hodnoceny a klasifikovány. Dvě kategorie jsem převzal z diplomové práce svého konzultanta Christophera Hopkinsona², zbývající kategorie samy vykryštalizovaly ze zbytku chyb v korpusu, šlo o případy, které nebylo jednoznačně možno zařadit ani do jedné z těchto dvou kategorií a přitom je vzájemně spojovala jistá specifika.

Hlavní kategorií, kterou se ve své práci zabývám, je tzv. **lexikální interference**, neboli interference, která vzniká na úrovni lexému. Její první podkategorií je **povrchově lexikální interference**, která je způsobována vnějšími faktory, např. shodnou etymologií. V praxi se to projevuje nevhodným či zcela chybným přeložením anglického slova českým, které je mu morfologicky velmi podobné, a to nejčastěji z důvodu výše zmiňované shodné etymologie.³ S tím souvisí i fakt, že tato interference postihuje téměř bez výjimky pouze slova řeckého a latinského původu (viz Hopkinson 2002). Do kategorie povrchové interference patří takzvaná zrádná slova (*false friends*, *faux amis*), kterým je věnována publikace od profesora Hladkého, praktická příručka pro studenty angličtiny s názvem „Zrádná slova v angličtině“. Druhou podkategorií lexikální interference je **sémantická interference**, což je jev o poznání komplikovanější. Ta je totiž způsobována především odlišným popisem a segmentací sémantického pole v daných jazycích. Nezřídka zde kromě nedostatečné jazykové kompetence překladatelů bývá na vině i používání nevhodných slovníků. Hlavním faktorem způsobujícím tento druh interference je nejen polysémantický charakter výrazů zdrojového jazyka, ale i problematika neúplné ekvivalence zdrojového a cílového výrazu. Zjednodušeně řečeno, první případ hovoří o tom, že slovo A v angličtině znamená sice to, co slovo B v češtině, ale jen v kontextu C. Tak například slovo *puppy* znamená v češtině *štěně*, ale v jistém kontextu může být označením pro mladého nevychovaného nebo drzému muže, přeložili bychom výrazem *hajzlík*, *smrkáč* apod.⁴ Do této kategorie dále patří například odlišné zvyklosti v pojmenovávání barev (*sky-blue* přeloženo jako *nebesky modrá* namísto vhodnějšího *blankytně modrá*,⁵ rozlišování částí těla (proto např. v českých překladech soustavně narážíme na slovo *paže* i tam, kde bychom česky řekli *ruka*) nebo kupříkladu denních období (*morning* neznamená jen *ráno*, ale i *dopoledne*).⁶

² Ačkoliv v této práci není uveden zdroj, podle kterého byla klasifikace převzata, jedná se nejspíše o publikaci Uriela Weinreicha: *Languages in Contact*.

³ Případy, ve kterých shodná etymologie nehraje roli, tedy tam, kde by se jednalo o podobnost čistě náhodnou se v korpusu téměř nevyskytly, a to zřejmě z toho důvodu, že zde by šlo o překladatelovu naprostou neznalost cizího jazyka.

⁴ Archer, N. (2003): *Predátor – Betonová džungle*. Plzeň: Perseus. Překlad Jan Měchura.

⁵ Mesta, G. (2005): *Starcraft – Stín Xel’Nagů*. Ostrava: Fantom. Překlad Robert Major.

⁶ Více k této problematice Levý, J. (1998)

Povrchově lexikální a sémantická interference mají jedno společné⁷ – v tomto výzkumu korpus jednoznačně prokázal, že v obou kategoriích jasně převládají původní anglické výrazy, které jsou **polysémantické**. Tak např. špatně přeložený anglický výraz *authority* jako *autorita* místo *úřad*⁸ je výraz polysémantický a v jiném kontextu může odpovídat českému ekvivalentu *autorita*.

Třetí podkategorii, která se z korpusu vydělila, jsem označil jako **idiomatickou interference**. Všechny výskyty v této skupině jsou různé frazeologismy, které jsou z překladatelovy neznalosti převedeny po jednotlivých komponentech. Výsledkem je často zamlžení původního významu. Jádrem problému je zde nedostatečná znalost anglických idiomů, které je potřeba v textu rozpoznat a jako takové přeložit, nikoliv překládat po jednotlivých složkách. Výsledkem jsou pak nesmyslné překlady typu *blow the whistle* jako *zahvízdat na píšťalku* namísto kontextově adekvátnějšího *prásknout někomu*⁹. Podobně *walk in the park* není *procházka v parku*, ale spíše *hračka*¹⁰ ve smyslu provedení výkonu, který považujeme za jednoduchý, nenáročný. Nezřídka se setkáváme se snahou překladatelů „domyslet“ si význam identifikovaného idiomu v případě, že překladateli zjevně nedává smysl, jako např. v souvětí *I suppose the Bocker view would be that the first phase of colonization has been completed : the pioneers have established themselves, and the settlement is now on its own to sink or swim*, zůstává nerozpoznána idiomatická vazba “to sink or swim”, tedy něco ve smyslu *přežít nebo pojit* či *udržet se nebo padnout*, s vodou tedy nemají nic společného, ačkoliv v daném kontextu se mluví o oceánu: *Myslím, že by ted' Bocker prohlásil, že skončila první fáze kolonizace: pionýři si vybudovali své domovy, které poplavou na vodě nebo je skryjí pod vodou*.¹¹ Je pravda, že v některých případech může idiomatická interference mít i pozitivní vliv na češtinu a to takový, že ji obohatí o nové frazeologismy, například českými mluvčími stále častěji užívaná věta *To není můj šálek čaje* apod.

Čtvrtou podkategorii, která se mi při třídění korpusu oddělila od předchozí, je tzv. **interference v kolokaci**. Zde je podstatou problému odlišná kolokabilita v obou jazycích a s tím spojené problémy. Rovněž se zde v některých případech projevuje i analytická tendence angličtiny oproti syntetické tendenci v češtině. Typickým příkladem je překlad *black woman* přeloženo jako *černá žena* namísto *černoška*.¹² I zde platí to, co pro kategorii předchozí, že mnohdy nelze překládat doslova, tedy slovo po slově, jako např. *sponge bath* není *houbová koupel*, ale *omytí houbou*¹³. Interferenční chybou už hrubšího zrna je například *brake one's neck* jako *zlomit si krk* namísto *zlomit si vaz*¹⁴ nebo *clear one's throat* jako *pročistit si hrdlo* namísto *odkašlat si*.¹⁵

⁷ Případy povrchově lexikální interference způsobené shodnou etymologií by se v podstatě daly klasifikovat jakožto zvláštní případ sémantické interference, nicméně nazíráno z pohledu příčiny jejich vzniku je vhodné klasifikovat je samostatně.

⁸ Perry, S. (1999): *Vetfelci – Stanice hrůzy*. Plzeň: Perseus. Překlad Jan Měchura.

⁹ Steele, A. (2004): *Hrozba z moře klidu*. Plzeň: Laser books s.r.o. Překlad Jiří Engliš.

¹⁰ Sheckley, R. (2004): *Vetfelci – Hon na vetfelce*. Plzeň: Perseus. Překlad Jan Měchura.

¹¹ Wyndham, J. (1994): *Vetfelci z hlubin*. Praha: Ivo Železný. Překlad Marcela Staňková.

¹² Archer, N. (1997): *Mars Attacks – Vražedná past Marťanů*. Překlad Jiří Engliš.

¹³ Steele, A. (2004): *Hrozba z moře klidu*. Plzeň: Laser books s.r.o. Překlad Jiří Engliš.

¹⁴ Crichton, M. (2000): *Proud času*. Praha: Knižní Klub a nakladatelství Baronet. Překlad Veronika Volhejnová.

¹⁵ Murill, R. (1997): *Mars Attacks – Váleční psy ze Zlaté hordy*. Praha: Classic And. Překlad Miloslav Vaváček.

Dalo by se samozřejmě namítnout, že tento typ interference není v podstatě nic jiného než sémantická interference, která se projevuje na rovině slovních spojení, neboli kolokací. Lze to i takto chápat, nicméně okolnost, že tato interference „infikuje“ právě kolokace a nikoliv samostatné lexikální jednotky, považuji za natolik signifikantní, že si dle mého názoru zaslouží samostatnou pozornost. Navíc má jisté shodné rysy s interferencí idiomatickou, tudíž nemůže být považována za ryze sémantickou interferenci.

Poslední skupinou, která mi v korpusu zůstala, jsou příklady, které jsem později označil jakožto **interferenci kulturní**. Jde zejména o názvy všelijakých institucí, podniků, ale i třeba historických postav, které jsou v českém kulturním prostředí neznámé, a běžný čtenář neznalý angloamerických reálií nemůže pochopit jejich význam. Tak například ve větě *A i když Schaefer nebyl zrovna Annie Oakleyová, z takové vzdálenosti třikrát nikdy neminul*¹⁶, pochopí jen z kontextu, že *Annie Oakleyová* byla patrně nějaká známá střelkyně. Zcela matoucí je potom (ze stejné knihy) vyexcerpovaná věta *Otočil se a spatřil, jak se po okenním rámu pohybují tři body červeného světla podobné laserovým paprskům při výstupní kontrole v 7-Jedenáct*¹⁷. Kromě špatného překladu slova *checkout* je zde nevhodně přeložen kalkem výraz *7-Eleven*. Čtenář zde nemůže pochopit, o co se jedná (a pravděpodobně to neví ani překladatel). *7-Eleven* je název obchodního řetězce menších obchodů se smíšeným zbožím, které jsou otevřené od 7h ráno do 11h večer, odtud tedy podoba tohoto názvu.

Dále se v korpusu objevily například názvy součástí výbavy domácnosti, které jsou v českém prostředí nezvyklé jako např. *doorknob* přeloženo jako *dveřní knoflík*¹⁸, ačkoli se jedná o kouli u dveří. Zde by bylo možno užít i funkční ekvivalent *klika*, pokud by zmiňovaný objekt nebyl v kontextu nějak závažný. Je pravda, že třeba výraz *francouzské okno*¹⁹ z anglického *French Window* do češtiny již pronikl, přitom bychom ale mohli použít zrovna tak ryze český výraz *balkonové dveře* nebo *dveře na balkon*.

Literatura

- HLADKÝ, J. (1990): *Zrádná slova v angličtině*. Praha: SPN.
- HOPKINSON, Ch. (2002): *The interference phenomena in translating Czech into English*. Nepublikovaná diplomová práce. Opava: Slezská univerzita v Opavě.
- KUFNEROVÁ, Z. (2009): *Čtení o překládání*. Jinočany: Nakladatelství H & H.
- LEVÝ, J. (1998): *Umění překladu*. Praha: Ivo Železný.
- MAURANEN, A. (2004): Corpora, universals and interference. In: *Translation Universals – Do They exist?* Philadelphia: John Benjamins.
- NEWMARK, P. (1991): *About Translation*. New York.
- SABOL, J. (1993): K teorii jazykové interference. *Jazykovedný časopis* č. 44.
- TOURY, G. (1995): *Descriptive Translation Studies*. Philadelphia: John Benjamins.
- WEINREICH, U. (1953): *Languages in Contact*. New York: Mouton.

¹⁶ Archer, N. (2003): *Predátor – Betonová džungle*. Plzeň: Perseus. Překlad Jan Měchura.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Brin, D. (1998): *Pošťák*. Praha – Ivo Železný. Překlad Milan Dvořák.

¹⁹ Archer, N. (1997): *Mars Attacks – Vražedná past Martanů*. Překlad Jiří Engliš.

Korpus

- ARCHER, N. (1996): *Mars Attacks – Martian Deathtrap*. New York: Ballantine Books.
- ARCHER, N. (1997): *Mars Attacks – Vražedná past Marťanů*. Praha: Classic And. (překlad Jiří Engliš)
- ARCHER, N. (2003): *Predátor – Betonová džungle*. Plzeň: Perseus. (překlad Jan Měchura)
- ARCHER, N. (1995): *Predator – The Concrete Jungle*. New York: A Bantam Spectra Book.
- BRIN, D. (1998): *Pošták*. Praha: Ivo Železný. (překlad Milan Dvořák)
- BRIN, D. (1986): *The Postman*. New York: A Bantam Spectra Book.
- CRICHTON, M. (2000): *Proud času*. Praha: Knižní Klub a nakladatelství Baronet. (překlad Veronika Volhejnová)
- CRICHTON, M. (2000): *Timeline*. New York: A Ballantine Book.
- GRUBB, J. (2005): *Starcraft – Křížová cesta*. Ostrava: Fantom Print. (překlad Robert Major)
- GRUBB, J. (2001): *Starcraft – Liberty's Crusade*. New York: Pocket Books.
- HEINLEIN, R. (2002): *Hvězdná pěchota*. Praha: Banshees Classic. (překlad Dana Krejčová)
- HEINLEIN, R. (1987): *Starship Troopers*. New York: Ace Books.
- MESTA, G. (2005): *Starcraft – Stín Xel'Nagů*. Ostrava: Fantom Print. (překlad Robert Major)
- MESTA, G. (2002): *Starcraft – Shadow of the Xel'Naga*. New York: Pocket Books.
- MURILL, R. (1997): *Mars Attacks – Váleční psi ze Zlaté hordy*. Praha: Classic And. (překlad Miloslav Vaváček)
- MURILL, R. (1996): *Mars Attacks – War Dogs of the Golden Horde*. New York: Ballantine Books.
- PERRY, S. (1999): *Vetřelci: Stanice hrůzy*. Plzeň: Perseus. (překlad Jan Měchura)
- PERRY, S. (1993): *Aliens – Nightmare Asylum*. New York: Bantam Books.
- PERRY, S., PERRY, St. (1999): *Vetřelci – Královna*. Plzeň. (překlad Jan Měchura)
- PERRY, S., PERRY St. (1993): *Aliens – The Female War*. New York: Bantam Books.
- STEELE, A. (2004): *Hrozba z moře klidu*. Plzeň: Laser – books s.r.o. (překlad Jiří Engliš)
- STEELE, A. (1996): *Tranquility Alternative*. New York: An Ace Book.
- SHECKLEY, R. (2004): *Vetřelci – Hon na vetřelce*. Plzeň: Perseus. (překlad Jan Měchura)
- SHECKLEY, R. (1996): *Aliens – Alien Harvest*. London: Millennium.
- WYNDHAM, J. (1994): *Vetřelci z hlubin*. Praha: Ivo Železný. (překlad Marcela Staňková)
- WYNDHAM, J. (1955): *The Kraken Wakes*. London: Penguin Books.
-

Martin Thorovský

Linguistic interference in translation of sci-fi literature from English into Czech

(Abstrakt)

The article describes interference phenomena in the Czech translations of science-fiction literature written in English. The corpus of errors in translation was assembled from thirteen sci-fi novels. The uncovered discrepancies that signalled signs of interference were divided into five categories. These five categories of interference dealt with are all subcategories of lexical interference. First, surface lexical interference occurs in those cases where the lexical unit of the source language visually, i.e. orthographically, resembles a certain lexical unit of the target language, which is not its equivalent (at least not in the given case). Second, semantic interference is caused by an overlap of meanings between the source lexical unit and the target lexical units, which are only partial equivalents. Third, idiomatic interference revealed itself in the translations of idiomatic expressions, including idioms proper, which the translator either did not recognize or misinterpreted as a collocation. Fourth, interference in collocation partially resembles semantic interference, but it affects collocations rather than individual words. Finally, cultural interference occurs in those cases where the translator is unable to deal with the cultural difference between the source language culture and the target language culture.

Keywords:

interference, error, contrastive analysis, lexical unit

Klíčová slova:

interference, chyba, kontrastivní analýza, lexikální jednotka

SUBSTANTIVA VE VELKÉM NĚMECKO-ČESKÉM AKADEMICKÉM SLOVNÍKU A NOVÉ KORPUSOVÉ NÁSTROJE

EDITA ČONOSOVÁ

(Ústav pro jazyk český, Akademie věd ČR, v.v.i., Praha)

VĚRA MARKOVÁ, MARTIN ŠEMELÍK

(Ústav germánských studií FF UK, Praha)

Tento článek představuje projekt nového Velkého německo-českého akademického slovníku (VNČAS). V omezeném výběru nastiňuje problémy, kterým čelí zpracovatelé substantivních hesel, a ukazuje perspektivy, které se lexikografům otevírají při práci s novými korpusovými nástroji, např. při zpracování slovotvorných produktů na *Ge-(e)*.

1 Velký německo-český akademický slovník

1.1 K práci na slovníkovém projektu

Projekt Velkého německo-českého slovníku není komerční, ale vědecký projekt, který existuje od roku 2000. Jeho řešitelem je PhDr. Marie Vachková, Ph.D. (Ústav germánských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze). Na projekt je navázána řada vedlejších výstupů ve formě prací výzkumného charakteru (studentské práce seminární, bakalářské, diplomové nebo dizertační, odborné články a studie). Tyto práce tematizují otázky z oblasti fonetiky¹, lexikologie², slovotvorby³ i frazeologie⁴ a zaměřují se především na popis slovní zásoby pro lexikografické účely.

Zamýšlený rozsah slovníku je zhruba 130 000 hesel a jeho plánovanými uživateli jsou primárně čeští rodilí mluvčí, především ti, kteří s jazykem aktivně pracují (překladaatelé, jazykovědci a studenti němčiny). Redakce slovníku usiluje o akcentaci jazyka v jeho užití, o zachycení úzu. Při zpracování se postupuje podle jednotlivých slovních druhů a v rámci nich podle slovotvorných řad – společně jsou zadávána např. hesla se stejným afixem (*Ge*, *-heit* apod.) nebo kompozita se stejným základovým slovem (*-geld*).

1.2 Ke zpracování substantiv ve VNČAS

V tomto příspěvku se věnujeme lexikografickému zpracování substantiv – ta tvoří v němčině 50–60 % slovní zásoby (viz Fleischer – Barz 1995, str. 84). Zvlášť se

¹ Schmidt – Vachková 2009.

² Srov. např. Pikhartová 2004, Ginzelová 2002 aj.

³ Např. Šemelík 2010.

⁴ Viz např. Hejhalová 2010.

zpracovávají specifické skupiny, jako je terminologie⁵, propria, cizí slova atp. Pro vytváření substantivních a adjektivních hesel existuje společné schéma o 23 bodech, které vzniklo postupnou podrobnou specifikací z původního schématu o 7 bodech. Původní schéma se ukázalo jako vágní a v něm zpracovaná hesla jako nejednotná, proto došlo k zpřesnění, jehož výsledkem je současné schéma:

- 1) člen
- 1a) varianta členu
- 2) záhlaví
- 2a) varianta záhlaví
- 2b) dělení
- 2c) varianta dělení
- 3) morfologie
- 3a) varianta morfologie
- 4) fonetická transkripce (zatím se vypouští)
- 4a) varianta fonetické transkripce
- 5) stylistické značení
- 6) latinská zkratka slovního druhu
- 7) ekvivalent pro sémém (u polysémie označovat písmeny A, B za závorkou)
- 7a) stylistické a metajazykové značení pro ekvivalent
- 8) indikátor pro sémém
- 9) stylistické značení sémému
- 10) metajazyk pro sémém před ekvivalentem (pragmatické a jiné údaje)
- 10a) metajazyk pro sémém za ekvivalentem (pragmatické a jiné údaje)
- 11) německý příklad pro sémém (syntax, kolokace, větné spojení)
- 11a) metajazyk pro německý příklad
- 11b) český ekvivalent příkladu
- 11c) metajazyk pro český ekvivalent příkladu
- 12) německá fráze (FVG apod.)
- (další podbody...)
- 13) německé přísloví / okřídlené slovo / slavný citát / název díla (další podbody...)
- 14) údaj o polysémii (slovy rozepsat číslici)
- 15) údaj o homonymii (slovy rozepsat číslici)
- 16) německá synonyma (pokud se řadí ke konkrétním významům, tak A: ..., B: ...)
- 17) německá antonyma (pokud se řadí ke konkrétním významům, tak A: ..., B: ...)
- 18) německé deriváty (řazení: deminutiva, substantiva, slovesa, ostatní)
- 18a) konvertované tvary
- 19) varianty (regionální)
- 20) složeniny K-
- 20a) složeniny -K
- 21) nejasnosti a poznámky
- 22) zajímavé korpusové doklady (okopírované z korpusu)
- 23) autor

⁵ Srov. např. Čonosová 2003. Vedlejším výstupem z projektu VNČAS je odborný německo-český chemický slovník (J. Kommová 2005) s zpracovanou kolokabilitou (recenze viz Čonosová 2007).

Schéma je tedy velmi podrobné, např. stylistické a metajazykové značení může autor použít na několika úrovních: Na úrovni celého hesla (bod 5), na úrovni jednotlivého významu (bod 9), za každým jednotlivým českým ekvivalentem (v bodě 7a), i za každým příkladem, resp. jeho překladem (11a a 11c). Jednotlivé body se mohou i dále dělit na další podrobnější podbody, viz např. bod 11 (exemplifikační část a její překlad).

V budoucím slovníku budou jednotlivé očíslované body zpracovány v náhledu různými typy písma, ne všechny informace z databáze se dostanou do slovníkového zpracování ke konečnému uživateli. Tak např. heslo *Tandem* o třech významech vypadá v číselném formátu takto:

1)	das	11)	das Trainer-T.
2)	Tandem	11a)	přen.
2b)	T#an dem	11b)	trenérská dvojka
3)	-s, -s	11b)	trenérská dvojce
6)	subst.	11b)	trenérský tandem
7)	A tandem	11b)	trenérské duo
7)	A tandemové kolo	7)	B tandem
7)	A (sehraná) dvojka	10a)	vůz se dvěma koni zapřaženými za sebou
7a)	přen.	7)	C tandem
7)	A (sehraná) dvojice	9)	techn.
7a)	přen.	14)	tři
7)	A (sehraný) pár	20)	Tandemachse
7a)	přen.	21)	význam C: termín
7)	A (sehrané) duo	–	význam B: komentář v Akad. slovníku cizích slov: “kdysi”
7a)	přen.	–	tandem v ČJ též sedadlo za řidičem jednostopého vozidla – je toto též v němčině?
10a)	jízdní kolo pro dva	–	uvádět všechny přenesené ekvivalenty?
11)	(auf / mit einem) T. fahren	22)	Tandem -Straßenrennen
11b)	jet na tandemu?	–	das viersitzige Tandem
11b)	jet na tandemovém kole?	–	sind ein erfahrenes Tandem
11)	die beiden bilden ein T.	23)	Lucie Zelená
11a)	přen.		
11b)	ti dva tvoří (sehranou) dvojku		
11b)	ti dva tvoří (sehranou) dvojici		
11b)	ti dva tvoří (sehraný) pár		
11b)	ti dva tvoří (sehraný) tandem		
11b)	ti dva tvoří (sehrané) duo		

V náhledu pro prohlížení, který již připomíná slovníkovou stat', pak může vypadat takto:

das **Tandem** T#an|dem (-s, -s) subst. 1 **A** tandem **A** tandemové kolo **A** (sehraná) dvojka - přen. **A** (sehraná) dvojice - přen. **A** (sehraný) pár ? - přen. **A** (sehrané) duo - přen. [jízdní kolo pro dva] (auf / mit einem) T. fahren *jet na tandemu?* ; *jet na tandemovém kole?* ; ; die beiden bilden ein T. přen. *ti dva tvoří (sehranou) dvojku* ; *ti dva tvoří (sehranou) dvojici* ; *ti dva tvoří (sehraný) pár* ; *ti dva tvoří (sehraný) tandem* ; *ti dva tvoří (sehrané) duo* ; ; das Trainer-T.

přen. *trenérská dvojka* ; *trenérská dvojce* ; *trenérský tandem* ; *trenérské duo* ; ; 2 **B tandem** [vůz se dvěma koni zapřaženými za sebou] 3 techn. **C tandem** POČET VÝZNAMŮ: tři K-: Tandemachse POZNÁMKY: význam C: termín, význam B: komentář v Akad. slovníku cizích slov: „kdysi“; tandem v ČJ též sedadlo za řidičem jednostopého vozidla - je toto též v němčině?; uvádět všechny přenesené ekvivalenty? DALŠÍ DOKLADY: Tandem-Straßenrennen, das viersitzige Tandem, sind ein erfahrenes Tandem AUTOR: Lucie Zelená

1.3 Databázové zpracování položek hesláře

Na ukládání veškerých dat byla vyvinuta databáze, ve které se dá v heslech hledat podle jednotlivých položek a kde je možné si je různě třídit a editovat. Na počátku prací k tomuto účelu sloužila databáze Proslov, jejímiž autory jsou Mgr. Lucie Zelená⁶ a Ing. Pavel Kopřiva. Výhodou databázového zpracování je i to, že zde může být uloženo více dat, než se pak dostane do výstupu (viz výše), případně může databázová položka sloužit jako základ pro vícero výstupů. Databáze Proslov má zvlášť uloženou část s hesly a s celou jejich mikrostrukturou, přičemž odděleně je část pro evidenci a zadávání hesel. S rostoucím objemem dat se právě toto ukázalo jako její největší úskalí; druhou nevýhodou se v dnešní době zdá být i to, že přístup k aktuálním heslům je možný jen z jediného počítače, kam se vše musí manuálně vkládat a mohou přitom vznikat chyby.

Od července 2009 vzniká nová databáze (autor Ing. Karel Klouda z FJFI ČVUT), jejíž hlavní výhodou je spojení částí evidence hesláře se samotnými hesly a webový přístup. Nová databáze je otevřená editaci hesel přímo on-line, je přehledně strukturovaná a umožňuje export dat v různé formě. Jednotlivá hesla je možné propojit pomocí hypertextových odkazů.

The screenshot displays a web-based database interface for a glossary. It is divided into several sections:

- ADJEKTIVA**: A sidebar menu with links like 'seznam adjektiv', 'poznámky k adjektivum', and 'UŽIVATELÉ'.
- SEZNAM HESEL**: A header section explaining the search criteria and the logical AND connection between columns.
- VYHLEDÁVACÍ FORMULÁŘ**: A search form with fields for 'záhlaví' (header), 'status', 'autor', and 'datum'. It includes options for diacritics and a 'Vyhledat' button.
- VÝSLEDKY VYHLEDÁVÁNÍ**: A section showing the search results, including the page number (14731) and a list of results.

#	záhlaví	status	autor	správce	možnosti
501	angreiferisch	odevzdáno	Štefková	Marková	edit náhl. hist. exp. pozn.
502	angriff	odevzdáno	Uhriková	Marková	edit náhl. hist. exp. pozn.
503	angriffslustig	odevzdáno	Uhriková	Marková	edit náhl. hist. exp. pozn.
504	angstbesetzt	zadáno	Marková	Marková	edit náhl. hist. exp. pozn.

Obr. 1: Náhled nové databáze.

⁶ K vývoji substantivního schématu srov. Zelená 2008.

Obr. 2: Editace hesel (proklikem tlačítka “edit” z předchozího náhledu).

2 Nové korpusové nástroje

Spolupráce s Ústavem pro německý jazyk v Mannheimu (IDS Mannheim, <http://www.ids-mannheim.de/>) zahrnuje mj. testování korpusových nástrojů vyvinutých na základě Německého referenčního korpusu **DeReKo** (Das Deutsche Referenzkorpus⁷; od srpna 2008 více než 3, 75 miliard textových slov) a **kookurenční databanky CCDB** (<http://corpora.ids-mannheim.de/ccdb/>, © Cyril Belica, 2001–2007 Institut für Deutsche Sprache, Mannheim) vybudované na korpusu současné němčiny o zhruba 2, 2 miliardách textových slov. Tato databanka obsahující zpracované kookurenční profily⁸ (dále jen KP) více než 220 tis. lexémů je cenným zdrojem informací ke kontextovému zapojení zpracovávaných hesel – slouží především ke zkoumání kohezních vztahů v jazyce, které jsou prezentovány na základě kookurenční analýzy. V rámci této databanky existuje možnost výzkumu blízkých synonym pomocí metody CNS (Contrast Near-Synonyms). Blízká synonyma jsou kontrastována na základě podobnosti nebo rozdílnosti svých KP. Ty jsou zobrazovány pomocí samoorganizace (Lexical Feature Maps, které představují speciální typ Self-Organizing-Maps, vyvinutý na základě Kohonenova modelu), přičemž míra podobnosti mezi jednotlivými KP je znázorněna pomocí barevného označení⁹ (viz např. obr. 3).

Zdrojem inspirace při ekvivalentaci je **InterCorp**, projekt paralelních korpusů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (<http://ucnk.ff.cuni.cz/intercorp/>). Korpus je neustále rozšiřován – ve své německé části obsahuje cca 7, 4 milionu textových slov.

⁷ DeReKo, dostupné z < <http://www.ids-mannheim.de/kl/projekte/korpora/> >

⁸ Podrobně srov. Belica, dostupné z < <http://corpora.ids-mannheim.de/SemProx.pdf> > nebo Vachková – Belica 2008. Ke KP jakožto součásti budoucí heslové statě viz Vachková 2008.

⁹ K novému pojetí synonymie na základě CNS srov. Marková 2010 a, b.

3 Příklad korpusové analýzy – substantiva na *Ge-(e)* ve VNČAS

Korpusové nástroje představují významnou pomoc, resp. výchozí bod při zachycení a dělení významů, ekvivalentaci i hledání dokladů. Těž přinášejí zásadní informace k morfosyntaktickým vlastnostem zpracovávaných hesel.

3.1 Korpusy a klasická díla

Projekt VNČAS na jedné straně bohatě čerpá z korpusů a hodnotných internetových jednojazyčných i paralelních textů, na straně druhé se nezříká ani inspirace v tradičních popisech slovtvorného systému němčiny (např. Fleischer – Barz 1995). Korpusové analýzy pak tyto stále hodnotné popisy zpravidla stavějí do nového světla, problematizují je či doplňují a upřesňují¹⁰.

3.2 DeReKo a sémantika koncového *-e*

Mezi aktuálně zpracovávaná hesla patří krom jiného i substantiva na *Ge-(e)*. V našem příspěvku se v rámci tohoto slovtvorného modelu soustředíme pouze na neutra, nomina actionis v psaném jazyce, tj. na položky typu *das Gebell(e)* – (otrávné/neustálé) štěkání, (obtěžující/dlouhotrvající) štěkot, *das Geheul(e)* – (otrávné/neustálé/obtěžující/dlouhotrvající) vytí.

Zpracovatel hesel, rodilý mluvčí češtiny, je v souvislosti se substantivy na *Ge-(e)* konfrontován mimo jiné s otázkou sémantiky koncového *-e*. Vzhledem k tomu, že sám nedisponuje jazykovou kompetencí rodilého mluvčího němčiny, jsou mu často zdrojem informací již zmíněné tradiční popisy tohoto slovtvorného modelu, ve kterých se může dozvědět, že „tam, kde vedle sebe existují formy s koncovým *-e* a formy bez něj, je tato [pejorativní] konotace zpravidla vázaná na formu s koncovým *-e*: *Gebell* – *Gebelle*, *Geschrei* – *Geschreie*, *Gemisch* – *Gemische* (Fleischer – Barz 1995, s. 208; překl. – M.Š.). Mnohé korpusové doklady však vrhají na úplnost těchto popisů stín pochybnosti¹¹ – srov. následující ukázky:

1. *Es wird, wie alle Jahre, ein gemütlicher Abend werden. Mit gutem Essen, angenehmen Getränken, mit Geplaudere und Gesängen. Und dann, nach Mitternacht, wenn den Kindern schon die Augen zugefallen und die Frauen in der Mette sind, dann darf, was sonst verpönt ist, „politisiert“ werden. Denn auch das hat Tradition.*

DeReKo: N97/DEZ.50667 Salzburger Nachrichten, 16.12.1997, Ressort: Die Seite Drei; RUF: RUFvon Norbert Lublasser

Komentář: Do jaké míry je představa čehosi nepříjemného, negativního, pejorativního slučitelná s kontextem, ve kterém jde o příjemný večer, chutné jídlo a dobré pití?

¹⁰ K tomu, jestli je VNČAS koncipován jako corpus-driven nebo corpus-based, se jeho autorka vyjadřuje takto: „I zde hraje rozhodující roli adresát vznikajícího díla [...]. Používané korpusy [...] jsou sice dostatečným materiálem pro zjišťování vývojových tendencí v gramatice, pro zmapování co nejúplnějšího lexikálního významu je však třeba zohlednit stávající jednojazyčné výkladové slovníky německé (Duden Universalwörterbuch), a to proto, že velký podíl žurnalistických textů může sféru užití slova zkreslit (Vachková 2007, str. 13–14).

¹¹ Viz též Šemelík – Vachková 2010.

2. *B., der hinter dem Freund herrannte und die Villa mit freudigem Gebelle erfüllte, wurde zurückgerufen; die Rasur wurde beendet, das Gesicht gewaschen.*
DeReKo: M04/JUL.45136 Mannheimer Morgen, 07.07.2004, Ressort: Roman
Komentář: Jaký je vztah mezi druhou částí cirkumfixu a tzv. dativním *-e*, které ve třetím pádě německých substantiv může nasedat na konsonanticky zakončená neutra a maskulina? Je koncové *-e* v této ukázce dativním *-e* nebo druhou částí cirkumfixu? Fleischer – Barz se k možnosti dvojí interpretace nevyjadřují.
3. *Überall hat sich die üppige Vegetation ausgebreitet. Blätter in allen Formen, Längen und Dicken, Schwämme in allen Farben, Gräser in allen Größen und Stärken. In dieser Umgebung haben es sich viele Tiere gemütlich gemacht und so begleiten Unmengen an ungewöhnlichen Geräuschen den Eindringling auf seiner Wanderung. Gepfeife und Gezwitschere, Geschnatter und Gegurgel, Gequake und Gebelle. Hier scheint man nie allein zu sein und doch bekommt man nur selten eines der Tiere zu Gesicht.*
DeReKo: N95/JAN.01450 Salzburger Nachrichten, 13.01.1995; Des Regenwalds Schönheit voller Geheimnisse Von Angelika Breymann
Komentář: Jakou roli pro výskyt koncového *-e* hraje formální utvářenost sousedního slova? Je jen náhoda, že se v této ukázce vedle sebe nacházejí dvě slova vždy buď jen s koncovým *-e* nebo vždy jen bez něj? Může mít na výskyt koncového *-e* vliv rytmus?

3.3 Slovtvorná synonyma a CCDB

Protože rozlišení jednotlivých členů synonymických řad představuje pro nerodilé mluvčí jakéhokoli jazyka úkol nanejvýš obtížný, věnuje redakce VNČAS zvláštní péči i zapracování synonymních výrazů do informační nabídky heslových statí¹². Ze synonym slovtvorných pak přichází pro model *Ge-(e)* v úvahu především deriváty na *-elei/-erei* (*das Gebell(e) = die Bellerei*) a verbální substantiva na *-(e)n* (zpodstatnělé infinitivy) (*das Gebell(e) = das Bellen*). Konkurenci dvou slovtvorných produktů na *Ge-(e)* s odpovídá-jícími verbálními substantivy jsou věnovány následující řádky.

Mapa vytvořená korpusovým nástrojem CNS pro dvojici slov *das Gebell* / *das Bellen* má tuto podobu:

¹² K rozlišení adjektiv *pünktlich* a *genau* pomocí CNS srov. Vachková – Schmidt – Belica 2007.

Obr. 3: Gebell/Bellen

Struck Ministerin Schaar Laumann Töpfer Kauder Unionsfraktion Schulze	Bundesgesundheitsministerin Bundesfinanzminister Bundesumweltminister Bundesumweltministerin Arbeitgeberpräsident indes DGB Bundesarbeitsminister		verschleichen Spaziergänger Diensthund Reißbar weglaufen rennen	Hilfeschrei Anwohner Qualm Nachbar Nachtruhe Hausbewohner Hilferuf aufgeschreckt
Umweltsprecherin Bundesgeschäftsführerin Europasprecher Fraktionsprecherin Justizsprecherin Bundesstagsvizepräsidentin Vorstandsprecherin	Bundeskanzler Bundesaußenminister Familienministerin Sozialministerin Antrittsrede Arztchamberpräsident Gesundheitsministerin Bundesverteidigungsminister		bell Rudel klaffen Jagdhund Halsband beißen Hundeführer Dobermann	
Bundesgeschäftsführer Frauenministerin Minister Finanzstaatssekretär Finanzminister Kanzler Parteichef sekundiert	Vizekanzler Vizekanzlerin Nationalratspräsident Scheidt Familienminister Klima Pressekonferenz Infrastrukturminister	Aussendung Katschthal Lugger Burgstaller Umweltstadtrat Parteirolle Buchleitner Zitz	Jäger	Kammerpräsident Wirtschaftsbund Vize Rein Grazer Ehrentag Sportreferent Messedirektor
Chorherr Klubobmann freiheitlich Klubchef Landessprecher Spitzenkandidat Wahlkampfauftritt Finanzsprecher	SPÖ Ordnungsruf nunmehr ÖVP ätzen Regierungssitzung wörtlich Regierungsbank	Parteiobmann Regierungskollege	Pfeifkonzert Gelächter Gejohle Hallo Buhruf Pfiff Zwischenruf Protest	Funkstille
grünen grün Pilz Grünalternative Grüne Van Spitzenkandidatin Bürgerliste	FPÖ Nationalratswahl Parlamentarische Bundespräsidentenwahl Koalitionspartner Regierungspartner Oppositionspolitik Parlamentarische	Schmatz Kratze Muh jämmerlich	Gebrüll ohrenbetäubend Getöse Klatschen gellen Geschmetter Klatsche Gekreis	Hundegebell Stimmengewirr Motorengeräusch Krachen Geräusch Lärm Klingel Krach

Obě substantiva lze do češtiny přeložit jako *štěkot*, *štěkání* (srov. i kap. 3.4.). Jak však ukazuje rozvržení KP na mapě CNS, užití těchto dvou substantiv v kontextu se liší. Substantivum *Gebell* (žlutá barva) znamená štěkání, štěkot, vytí psů (podobné KP mají např. názvy pro různé druhy psů: *Diensthund*, *Jagdhund*, *Dobermann*). Vedle toho označuje *Gebell* také štěkání, houkání sirén, je spojeno s hlukem (např. při stavbě) nebo s (po)křikem (*Stimmengewirr*, *Motorengeräusch*, *Krachen*, *Lärm*, *klatschen*, *Hilfeschrei*, *audgeschreckt*). Velmi omezeně se vyskytuje též v přeneseném smyslu – štěkání lidí, většinou politiků, ve smyslu hrubého vyjadřování (*Kammerpräsident*, *Wirtschaftsbund*, *Messedirektor*). Naproti tomu substantivum *Bellen* (červená barva) se podle výsledků analýzy užívá výhradně v přeneseném smyslu – štěkání politických činitelů a vysoko postavených lidí (*Bundesgesundheitsministerin*, *Vizekanzler* apod.). V oranžových čtvercích se nacházejí KP společné pro obě slova (např. *Parteikollege*, *Regierungskollege* apod.).

Výsledky této analýzy se pak promítnou do mikrostruktury heslové statě *Gebell(e)*¹³ následujícím způsobem:

das **Gebell Gebelle** Ge|bɛll [-(e)s, 0] Ge|bɛl|le [-s, 0]; subst., též hanl. ↑**Ge-(e)**

1. (zprav. o psech) **štěkot, štěkání; hafání** neform.

übermässiges, fortwährendes G. und Geheul velmi silný a dlouhý/nepřetržitý/neustálý štěkot s vytím ♦ *Gegen drei hat mich ein lautes/wütendes/wildes/freudiges G. meines Hundes geweckt*. Kolem třetí mě probudil hlasitý/zuřivý/divoký/radostný štěkot mého psa.

2. (hluk) přen. **štěkot, štěkání**

das G. der Maschinengewehre štěkot kulometů

3. (nadávání) přen., řidč. **štěkot, štěkání**

das G. der Koalitionspartner štěkot/štěkání/nadávání koaličních partnerů

SYN: die Bellerei, das Bellen (zprav. ve význ. 3) **VERB:** bellen **-K:** das Hundegebell

Mapa pro dvojici *das Getrommel/das Trommeln* vypadá takto:

Obr. 4: Getrommel/Trommeln

Gekreisch Gekreische Geschnatter Geheul Krach Knall Wehklagen Wehklage		Tamburin Zimbel Krummhorn Sackpfeife geblasen blasen Tambourin Tuben	Trompete Harfe Schalmei Posaune Drehleier Hackbrett Querflöte Tuba	Blockflöte Klarinette Kontrabaß Kontrabass Oboe Bassklarinette Baßklarinette Streicher
angestimmt schwillt Potpourri anstimmen herüber Hurra Gejohle Geschrei	Rassel Kuhglocke Trommelwirbel erschallen	Pauke Glockenspiel Triangel Trommler Fanfarenzug Blaskapelle Spielmannszug	Xylophon Flöte Schlagwerk Dudelsack Akkordeon Schlagzeug Perkussion Blasinstrument	Percussion Saxophon Vibraphon Keyboard Klavier Cello Orgel Panflöte

¹³ Tyto ukázky je nutné chápat jako pracovní, předběžné verze. Pro všechny zde prezentované heslové statě jsou do budoucna naplánovány ještě minimálně dvě revize.

Trillerpfeife Sprechchor Hupkonzert Buhruf Pfiff Anfeuerungsruf anfeuern Transparent	Tröte Ratsche Glocke lärmern Kochtopf	Trommel Schelle Gong Laute Fanfare trommeln Kastagnette Becken	Schlaginstrument Musikinstrument Saite gezupft klimpern Verstärker zupfen verstimmt	Harmonium mehrstimmig Bläusersatz Instrumentierung erklingen instrumentiert instrumentieren Klangfarbe
Klatschen Klatsche Hupe Klatsch ohrenbetäubend Getöse gellen Schrei	übertönen übertönt ertönen ertönt Kirchenglocke Lautsprecher schrillen Glockengeläut	scheppern dröhnen Glöckchen schnarren wummern tönen röhren hämmern	untermalen Klang Melodie untermalt flirren Akkord dissonant Männerstimme	Rhythmus perkussiv melodiös melodisch funkig unterlegt swingen grooven
Klapper Klingel Gemurmel Krachen Poche Surre Heulen Knacken	Stampfe Pfeife dumpf Geräusch klappern rasseln Hammerschlag Vogelgezwitscher	Trommelschlag monoton vibrieren Stakkato verklingen Ton fremdartig	Marschmusik Sprechgesang rhythmisch Musik stampfen fetzig ekstatisch Rockmusik	Trommelklang afrikanisch meditativ Trommelrhythmus Rumba Flamenco Folklore folkloristisch

Podobné KP ke slovu *Getrommel* (žlutá barva, zde silně potlačená KP vztahujícími se ke slovu *Trommeln*, mj. z důvodu jeho výrazně vyšší frekvence v korpusu) označují další pojmenování pro nepříjemný (!) sluchový vjem: skřípot, vřískot, štěbetání, kejhání, třískání, bouchání, pleskání, hřmění, vřava, hluk (*Gekreisch*, *Gekreische*, *Geschnatter*, *Geheul*, *Krach*, *Knall*, *Wehklagen*, *Wehklag*). *Trommeln* (převažující červená barva) se naproti tomu vyskytuje téměř výhradně ve spojení s hudbou, hudebními nástroji, rytmem, zvony (bez negativní konotace, např. *Musikinstrument*, *Harmonium*, *Marschmusik*, *Trommelklang*), srov. heslovou stať ke *Getrommel*:

das **Getrommel** **Ge|tròm|mel** [-s, 0] neformálně., i hanl., subst. ↑**Ge-(e)**

(neustálé, nepříjemné) bubnování

ein lautes, wildes G. hlasité, divoké bubnování

das monotone G. des Regens monotónní bubnování deště

SYN: das Trommeln (ale bez negativní konotace; zprav. ve spojení s hudbou),

die Trommelei **VERB:** trommeln

3.4 Ekvivalentace a InterCorp

Koncepce ekvivalentace ve VNČAS vychází ze záměru ztvárnit bohaté strukturální možnosti překladu, mj. jeho syntaktickou variabilitu, např. *das Hundegebell* – psi štěkot, štěkání i štěkot, štěkání psů, psa (v němčině kompozitum, v češtině spojení substantiva s adjektivem ve funkci (ne)shodného přívlastku). Protože jednou z priorit VNČAS je poskytnout českým uživatelům podrobné informace v oblasti pragmaticko-sémantické ekvivalence, jsou v rozumné míře mezi ekvivalenty řazena i synonyma (*das Gebell* – štěkání, štěkot, ale i hafání), přičemž překladové ekvivalenty jsou důsledně

exemplifikovány (výjimky – úzce specializovaná slovní zásoba a některé zastaralé výrazy). Prvním krokem při ekvivalentaci je analýza KP (DeReKo, CCDB) ve spojení s překladatelskou kompetencí zpracovatele hesla. Teprve poté je možné se eventuálně opřít o existující velké německo-české slovníky, i když jen velmi omezeně – slovníky s akademickým zázemím (Sterz, Janko/Sieb, Sieb) jsou zastaralé, novější (Lin, internetové slovníky¹⁴) toto zázemí zpravidla chybí.

Zcela nové perspektivy při ztvárnění ekvivalence otevírají paralelní korpusy. Zpracovatel hesel na *Ge-(e)* ocení InterCorp např. tehdy, budou-li ho zajímat překladové ekvivalenty nejen samotných derivátů na *Ge-(e)*, ale i jejich slovotvorných synonym, které jsou pro ztvárnění slovotvorné synonymie v překladovém (!) slovníku důležité. Tradiční německo-české slovníky verbální substantiva na *-(e)n* zpravidla neinventarizují (výjimky – lexikalizované položky typu *leben – das Leben*). Důvodem je lehkost jejich tvoření a často žádné nebo nepatrné posuny významu v porovnání s výchozím slovesem¹⁵. Z perspektivy kontrastivní a parolové však vyniknou četné variace, srov. např. *Heulen* – z InterCorpu lze vyextrahovat min. 11 různých ekvivalentů (viz níže), substantivizací infinitivů v překladové části heslové stati *heulen* v Sieb lze dojít k sedmi (vytí, houkání, huhlání, vřestění, brek(ot), vřískání, řev). Z celkem čtrnácti různých překladů jsou pouze čtyři, které lze vykonstruovat na základě slovesné statě v Sieb a zároveň jsou doložené v InterCorpu. Překladové možnosti vybraných substantiv na *Ge-(e)* a jim konkurujících zpodstatnělých infinitivů v německo-českém InterCorpu ukazuje následující přehled¹⁶:

Gebell štěkot 8X štěkání 1X volný překlad 1X **Bellen** štěkot 7X štěkání 1X hafání 1X // **Gebrüll** řev 43X řvaní 6X zařvání 2X pokřik 2X ryk 1X hulákání 1X výkřiky 1X bučení 1X (o kravách) volný překlad 7X nepeloženo 1X **Brüllen** řev 5X bučení 2X (o kravách) řvaní 1X volný překlad 3X // **Geheul** řev 4X skučení 2X vytí 2X zaskučení 1X kvílení 1X vřesk 1X nářek 1X jásos 1X jekot 1X volný překlad 3X **Heulen** vytí 6X kvílení 3X houkání 3X pláč 2X skučení 2X ston 1X ječivý křik 1X brek 1X steny 1X řev 1X zaječení 1X volný překlad 3X nepeloženo 1X // **Gehüpf**e poskakování 1X **Hüpfen** panák 2X (hrát/skákat p-a: H. spielen), hopsání 1X, *nebe-pekle-ráj* 1X // **Gejammer** nářek 2X nařikání 1X volný překlad 1X **Gejammere** volný překlad 1X **Jammern** nářek 4X nářky 2X ston 1X hořekování 1X kvílení 1X úpění 1X moldánky 1X (natahovat: ins J. kommen) volný překlad 1X // **Geklirr** zvonění 1X řinkot 1X řinčení 1X **Klirren** řinčení 3X cinkot 3X nárazy 2X třesot 1X zvonění 1X třískání 1X harašení 1X

¹⁴ Např. <http://slovníky.centrum.cz/>, <http://www.lingea.cz/ilex/>, <http://www.slovník.cz/>, <http://www.rewin.cz/WebForm1.aspx> aj.

¹⁵ Chybějící inventarizace zpodstatnělých infinitivů v Sieb je ale mj. i důsledkem použitého média – tištěný slovník zde naráží na své pevně vymezené hranice, ovšem ani elektronická verze na tom není lépe, když jen kopíruje layout verze tištěné. Zúžení spektra možných ekvivalentů je dáno též nedostatečně zpracovanou kolokabilitou, kterou existující německo-české slovníky trpí.

¹⁶ Stav k 24.9.2009. Nezkrácená verze tohoto přehledu byla využita při konstrukci morfémového hesla ke zjištění nejčastějších paralel cirkumfixu *Ge-(e)* v češtině (sufixy *-ot*, *-ání* atd. – viz kap. 3.5.). Přehled obsahuje pouze přímé ekvivalenty, lokální kontexty do něj mohly být zahrnuty jen ve zcela minimální míře. „Volný překlad“ zde chápeme velmi široce jako zastřešující pojem pro ty případy, kdy k německému substantivu v českém textu chybí přímý odpovídající protějšek, srov. např. slovnědruhovou asymetrii v následující ukázce: *Eines Tages hatte Wagner plötzlich gebrüllt und drei Tage lang mit Brüllen* [subst.] *nicht mehr aufgehört*. = *Wagner se jednoho dne zničehonic rozkřičel a po celé tři dny křičet* [sloveso] *nepřestal*.

řinkot 1X *vřava* 1X (bitevní - K. der Schlacht) *hluk* 1X (pouličních zmatků: Kra-
chen u. K. auf den Straßen) volný překlad3X// **Gekreisch** *jek* 3X *jekot* 2X *skřeky*
1X *výkřiky* 1X *ječení* 1X *skřek* 1X *vřískot* 1X **Kreischen** *zaječení* 3X *ječení*
2X *skřípání* 2X *výkřik* 1X *skřípění* 1X *křik* 1X *skřípot* 1X *pokřik* 1X *jekot* 1X
vřeštění 1X *drnčení* 1X *zařinčení* 1X *skučení* 1X *vřískot* 1X volný překlad2X //

Při práci s InterCorpem však zároveň platí, že jazyková kompetence rodilého mluvčího (i profesionálního překladatele nebo spisovatele) je nutně omezená. Překladové ekvivalenty z InterCorpu tudíž nelze do heslových statí VNČAS přebírat automaticky bez kritické reflexe. Je nutné je podrobit diskuzi v rámci redakčního kruhu, jehož členy jsou germanisté i bohemisté. Korektura českých ekvivalentů probíhá ve spolupráci s bývalou pracovnící Ústavu pro jazyk český PhDr. Bělou Poštolkovou, CSc.

3.5 Shrnutí

Výsledky analýz, které jsou ke slovtvorným modelům prováděny, vplynou nejen do jednotlivých heslových statí, ale i do morfémových hesel. Předběžná verze morfémového hesla pro model *Ge-(e)* má v současné době tuto formu:

das Ge-(e)

1. Produktivní

- Varianta (řidč.): **–ge-e (Herumgehops)**
- používá se k odvození podstatného jména od slovesa
- často může označovat proces, kt. mluvčí/pisatel považuje za nepříjemný, zdoluhavý: **das Gebrüll (neustálý/é) řev, řvaní < brüllen řvát**
- v češ. mu zprav. odpovídá přípona – nejčastěji:

–ání/-aní/-ení/-ění (n): das Gebrüll(e) řvaní das Gehämmern bušení das Gebimmel zvonění

–ot (m): das Gebell(e) štěkot das Gekicher chichot das Gewisper šepot

- jako odvozovací základ nelze použít: slovesa pomocná, zvrtná a způsobová, slovesa na *–ieren* a slovesa s neodlučitelnou předponou ♦ slovesa s odlučitelnou předponou jako odvozovací základ použít lze: **das Mitgeklatsche < mitklatschen, das Herumgehops < herumhopsen** ♦ často hanl. a neform. ♦ koncové *–e* může někdy indikovat silnější negativní konotaci: **das Gebelle (velmi) otravné, obtěžující štěkání/neustálé, věčné štěkání** ♦ v některých případech částečná synonymie s (a) ↑ **–erei/-elei: das Getanze = die Tanzerei – (neustálé/ý, neobratné/ý) tancování, tanec** (b) substantivizovaným infinitivem (častěji ale bez negativní konotace, pokud ji už nevyjadřuje výchozí sloveso): **das Gebell = das Bellen – štěkot, štěkání**

Komentář: Morfémové heslo poskytne údaje k produktivitě slovtvorného modelu, k jeho pragmatickým aspektům a formálním náležitostem, nabídne základní možnosti překladu do češtiny (srov. kap. 3.4.). Morfémové heslo v aktuální podobě dále obsahuje zatím velmi opatrnou formulaci týkající se sémantiky koncového *–e*, která naznačuje, že příčin pro jeho výskyt může být několik¹⁷ (srov. kap. 3.2.), a zobecněné poznatky o slovtvorné synonymii získané z analýz založených na nástroji CNS (srov. kap. 3.3.).

¹⁷ Tyto informace budou zpřesněny po ukončení výzkumných prací na tomto slovtvorném modelu v roce 2011.

Literatura

a) Slovníky

- Duden – *Deutsches Universalwörterbuch*, Mannheim 2001 [CD-ROM]. 4.vyd. (=DUW 3.0).
JANKO, J. – SIEBENSCHIN, H. (1936–1948): *Příruční slovník německo-český. Deutsch-tschechisches Handwörterbuch*, 4 sv., Praha, Státní nakladatelství (=Janko/Sieb).
Lingea velký slovník. *Německo-český a česko-německý*, Brno 2006, 1. vyd. (=Lin)
SIEBENSCHIN, H. et al. (2006): *Německo-český slovník*, Nakladatelství Leda, Voznice (=Sieb).
STERZINGER, J. V. (1913–1935): *Enzyklopädisches deutsch-tschechisches Wörterbuch*, 4 sv., Praha (Přepřacované a rozšířené vydání Německo-českého slovníku V. E. Mourka 1890–1899) (=Strz).

b) Vědecké statě

- BELICA, C.: *Semantische Nähe als Ähnlichkeit von Kookkurrenzprofilen*, dostupné z <<http://corpora.ids-mannheim.de/SemProx.pdf>> [16. 2. 2010].
ČONOSOVÁ – BIRKHAHNŮVÁ, E. (2003): *Pflanzennamen im großen allgemeinen deutsch-tschechischen Wörterbuch*, ÚGS FF UK (diplomová práce).
ČONOSOVÁ – BIRKHAHNŮVÁ, E. (2007): (recenze) Kommová, Jaroslava: *Chemický slovník německo-český*, *Časopis pro moderní filologii*, 1/89, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, s. 48-50.
FLEISCHER, W. – BARZ, I. (1995): *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*, Niemeyer, Tübingen.
GINZELOVÁ – ŠTEFKOVÁ, J. (2002): *Der „äquivalentlose Wortschatz“ im deutsch-tschechischen Wörterbuch: Vorarbeit zum Deutsch-tschechischen Wörterbuch: Schulwesen, Feste und Bräuche*, KD PedF UK (diplomová práce).
HEJHALOVÁ – ŠMAKALOVÁ, V. (2010): Phraseologismen in der deutschen Literatur des 20. Jh. und ihre Übersetzung ins Tschechische am Beispiel des Werkes „Die Rättin“ von Günter Grass, in: *Germanistica Pragensia* (v tisku).
KOMMOVÁ, J. (2005): *Chemický slovník německo-český*, Karolinum, Praha.
MARKOVÁ, V. (2010) a: Zur Ermittlung der lexikalischen Beziehungen zwischen semantisch nahen Adjektiven (*pracovní titul*), ÚGS FF UK (dizertační práce).
MARKOVÁ, V. (2010) b: Zur neuen Bestimmung von synonymischen Reihen mit Hilfe der korpuslinguistischen Tools (Self-Organizing Maps, Contrasting Near-Synonyms), in: *Germanistica Pragensia* (v tisku).
PIKHARTOVÁ – KAVINOVÁ, A. (2005): *Onomatopoetische Verben im Deutschen und ihre lexikographische Erfassung für das neu entstehende große Deutsch-Tschechische akademische Wörterbuch*, ÚGS FF UK (diplomová práce).
SCHMIDT, M. – VACHKOVÁ, M. (2009): Angaben zur deutschen Standardaussprache im entstehenden Großen Deutsch-tschechischen akademischen Wörterbuch (GDTAW) als Kunst des Möglichen, in: *Aussiger Beiträge*, Katedra germanistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí n. L., s. 25–40.
ŠEMELÍK, M. (2010): *Wortnebstbildung in einem Übersetzungswörterbuch*, in: *Germanistica Pragensia* (v tisku).
ŠEMELÍK, M. – VACHKOVÁ, M. (2010): Zirkumfixbildungen auf Ge-(e) aus kontrastiver und korpuslinguistischer Sicht, in: LEJSKOVÁ, A./VALDROVÁ, J. (vyd.): *Die Pragmatik, Semantik und Grammatik des Wortes*, Augsburg (v tisku).
VACHKOVÁ, M. (2007): *Kapitoly k německo-české metalexikografii I*, FF UK, Praha.
VACHKOVÁ, M. – SCHMIDT, M. – BELICA, C. (2007): Prager Wanderungen durch die Mannheimer Quadrate, in: *Sprachreport*. Sonderheft März 2007, IDS Mannheim, str. 16-21.

- VACHKOVÁ, M. – MARKOVÁ, V. – BELICA, C. (2008): Korpusbasierte Wortschatzarbeit im Rahmen des fortgeschrittenen Germanistikunterrichts, in: *Zielsprache Deutsch*, 3/2008.
- VACHKOVÁ, M. (2008): Kookkurrenzprofile – künftiger Bestandteil des Wörterbuchartikels? in: *Germanistische Linguistik und die neuen Herausforderungen in Forschung und Lehre in Tschechien*, in: SPÁČILOVÁ, L. – VAŇKOVÁ, L. (vyd.), Germanistenverband der Tschechischen Republik. Institut für Germanistik, Nordistik und Nederlandistik an der Philosophischen Fakultät der Masaryk-Universität Brno, Lehrstuhl für deutsche Sprache und Literatur an der Pädagogischen Fakultät der Masaryk-Universität Brno, s. 325–334.
- VACHKOVÁ, M. – BELICA, C. (2008): Self-Organizing Lexical Feature Maps. Semiotic Interpretation and Possible Application in Lexicography, in: *IJGLSA* 13, 2 [Interdisciplinary Journal for Germanic Linguistics and Semiotic Analysis, Berkeley: IJGLSA/University of California Press].
- VACHKOVÁ, M. (2010): *Parallel Corpora and Compilation of a Bilingual Dictionary* (referát na konferenci InterCorp 2009, Praha 17.-19. 9. 2009) (v redakčním řízení).
- ZELENÁ, L. (2008): Zur Bearbeitung der Substantive im GDTAW, in: VACHKOVÁ, M. (vyd.), *Beiträge zur bilingualen Lexikographie*, FF UK, Praha, s. 221–228.

Edita Čonosová, Věra Marková, Martin Šemelík

Substantives in Large German-Czech Academic Dictionary and New Corpus Tools

(Abstract)

In our contribution we focus on lexicographical treatment of nouns in the new Large German-Czech Academic Dictionary (project led by PhDr. Marie Vachková Ph.D., Institute for Germanic Studies, Faculty of Arts, Charles University of Prague). We summarize the most important ideas concerning the design of dictionary noun entries and their semantic relations. We concentrate on German circumfix nouns of the form *Ge-(e)* in written language and describe them using new corpus linguistic tools developed at the Institute for the German Language in Mannheim (German Reference Corpus DEREKO and Cooccurrence Database CCDB). In addition, we demonstrate our use of the German-Czech parallel corpus InterCorp developed at the Institute of the Czech National Corpus at the Faculty of Arts, Charles University of Prague. The article provides some entry examples from the forthcoming dictionary and the database input design.

Key words:

German-Czech lexicography, dictionary database, corpus-linguistic tools, word formation synonyms, circumfix *Ge-(e)* in German nouns

Klíčová slova:

německo-česká lexikografie, slovníková databáze, korpusové nástroje, slovotvorná synonyma, německý substantivní cirkumfix *Ge-(e)*

ZPRÁVA O ČINNOSTI ODBORNÉ SKUPINY PRO ROMÁNSKOU KONTRASTIVNÍ LINGVISTIKU (2009-2010)

ONDŘEJ PEŠEK

(Ústav romanistiky, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity,
koordinátor Odborné skupiny pro románskou kontrastivní lingvistiku)

Od roku 2009 funguje v rámci Kruhu moderních filologů *Skupina pro románskou kontrastivní lingvistiku*. Rozšiřuje tak řadu odborných skupin, které v minulosti v Kruhu působily a které napomáhaly profilovat jeho činnost. Tvůrčí práce těchto skupin¹, která přinesla velmi hodnotné výsledky, je pro nově založené kolegium nanejvýš inspirativní a poučná. Cílem odborné skupiny je budovat a koordinovat síť badatelů českých univerzitních romanistických pracovišť, kteří ve svých výzkumných aktivitách v oblasti synchronní románské jazykovědy aplikují kontrastivní přístupy, a to buď ve vztahu s češtinou, nebo s jednotlivými románskými jazyky navzájem. Činnost skupiny byla podpořena grantem Rady vědeckých společností Akademie věd ČR. Díky této podpoře byla v roce 2009 a 2010 zorganizována dvě přednášková setkání členů skupiny, během nichž byly prezentovány dílčí výsledky bádání jednotlivých přednášejících.

První, ustavující shromáždění skupiny se konalo 14. 12. 2009 na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity. Vystoupilo celkem sedm přednášejících, jejichž referáty stručně představíme.

První přednášku proslovil Tomáš Duběda z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, který seznámil účastníky s výsledky svého bádání v oblasti české a francouzské prozodie. T. Duběda ve své práci používá moderní metody a techniku fonetického výzkumu, což mu dovoluje postihnout mnohé aspekty kontrastu českých a francouzských prozodických jevů, jež dosud nebyly postiženy a tudíž ani popsány. Dále vystoupil prof. Tarald Taraldsen z univerzity v norském Tromsø, význačný norský obecný lingvista a romanista, který úzce spolupracuje s jihočeskou filozofickou fakultou. Ve svém příspěvku hovořil o pomocných slovesech *mít* a *být* v románských jazycích. Zajímavé a v současné jazykovědě aktuální téma představil z pohledu metodologie současné generativní a formální lingvistiky, zejména v souvislosti s tzv. inakuzativní hypotézou. Jeho referát vzbudil ve skupině čilou diskuzi. Na referát norského lingvisty navázal svým příspěvkem Jan Radimský z Filozofické fakulty JU. Přednášel o problematice predikátu s kategoriálním slovesem, přičemž srovnával chování této syntaktické

1 Jako byla např. Trnkova *Odborná skupina pro funkční jazykozpyt*, *Odborná skupina pro vyučování jazyků*, jež působila pod vedením A. Tionové, *Odborná skupina pro anglickou medievalistiku* koordinovaná J. Čermákem a další odborné skupiny, o nichž v tomto čísle *Ročenky* pojednávají zejména L. Dušková či J. Hendrich.

struktury v současné češtině, italštině a francouzštině. Hlavním cílem jeho příspěvku bylo naznačit řešení některých důležitých metodologických otázek. Pavel Štichauer z Filozofické fakulty UK referoval o výzkumu, který provedl ve spolupráci se svým kolegou hispanistou Petrem Čermákem a který se týkal italských a španělských kauzativních konstrukcí *fare/hacer* ve spojení s infinitivem. Analýza byla dělána za použití paralelního korpusu Intercorp a umožnila tak nejen srovnat na obecné úrovni italštinu a španělštinu, ale přinesla i cenné poznatky o možných ekvivalentních strukturách českého jazyka. S referátem pak vystoupil Ondřej Pešek z Ústavu romanistiky FF JU, který se zabýval vztahem mezi kauzalitou a fungováním argumentativních konektorů v současné francouzštině a češtině. Ve svém výzkumu aplikoval metody argumentační analýzy ducrotovské školy, adaptované na účely kontrastivního přístupu. Posledním přednášejícím pak byla Miroslava Aurová z FF JU. Přítomné členy skupiny seznámila se svým návrhem na řešení slovosledných problémů v češtině a v románských jazycích, její přístup byl novátorský, zejména s ohledem na to, že použila metody generativních gramatik, aniž by je ovšem zcela nekriticky přejímala. Ondřej Pešek pak na závěr ustavujícího setkání skupiny referoval o vědecko-výzkumné činnosti pracovníků Katedry romanistiky Ostravské univerzity, kteří o práci v odborné skupině projevíli zájem.

Druhé přednáškové setkání bylo uspořádáno 10. prosince tentokrát na Ústavu translatologie FF UK, jenž byl rovněž spoluorganizátorem akce. Členové skupiny vystoupili s referáty, ve kterých zabývali různými aspekty kontrastivní analýzy jazykových jevů – od obecné roviny až po konkrétní aplikace.

Ondřej Pešek hovořil o vztahu mezi kontrastivní (konfrontační) lingvistikou a translatologií, přičemž se snažil upozornit na důležité metodologické rozdíly odlišující systémové srovnávání jazyků od analýz možností funkční ekvivalence v konkrétních komunikátech. Rovněž v rovině obecné se pohyboval Jan Radimský. Seznámil přítomné se zajímavými výsledky série francouzsko-českých tematických konferencí věnovaných odkazům Pražské školy. Poukázal zejména na rozdílnosti v chápání pojmu synchronní dynamika. Radimského příspěvek opět dokázal, že analýza tradice musí vycházet z důkladného studia původních textů autorů tradici založivších. Pavel Štichauer svůj příspěvek *Slovosled v češtině a v románských jazycích – návrh popisu* věnoval životnímu jubileu významného romanisty Bohumila Zavadila, přítomného mezi posluchači. Referoval o současných metodách americké lingvistiky, které dovedou úspěšně vysvětlit působení analogie ve vývoji paradigmatu románského slovesa. Na druhém setkání odborné skupiny dále vystoupila Miroslava Sládková z Ústavu translatologie FF UK. Přednášela o fungování konjunktivu ve francouzštině a v italštině, přičemž se jí zajímavým způsobem podařilo ukázat, v čem spočívají některé rozdílné funkční aspekty. Poslední dva příspěvky byly tematicky blízké: Tomáš Duběda i Miroslava Aurová se zabývali informační strukturou výpovědi. T. Duběda problém řešil na rovině prozodické. Srovnával český, francouzský a anglický jazykový materiál a přítomné seznámil s dalšími výsledky svého vědeckého projektu. Miroslava Aurová srovnávala české a španělské struktury a otázku řešila primárně na úrovni syntaxe. Zdůraznila skutečnost, že slovosled, jenž na syntaktické úrovni informační strukturu nejvíce odráží, je řízen souhrou několika synergicky působících faktorů. Příspěvek M. Aurové měl i implikace typologické.

V příštím roce bude skupina pokračovat ve své činnosti. Na svém druhém setkání formulovali členové skupiny určitá desiderata na další její další směřování. Především se budou snažit o nastavení způsobu permanentní elektronické komunikace (web KrMF) a rovněž se pokusí o vytvoření společného relevantního publikačního výstupu. V roce 2011 plánují pravidelná setkání, na něž jsou všichni zájemci srdečně zváni.

Lze říci, že za první dva roky své činnosti skupina dostala hlavnímu cíli, kvůli němuž byla vytvořena: přispět k modernizaci české románské jazykovědy a k jejímu zviditelnění v rámci českého vědeckého prostoru.

OBSAH

<i>Jitka Radimská: Tradice a přítomnost české moderní filologie</i>	3
---	---

I.

<i>Josef Hendrich: K historii Klubu a Kruhu moderních filologů</i>	5
<i>Libuše Dušková: K činnosti Kruhu moderních filologů v oblasti lingvistiky</i>	13
<i>Jana Folprechtová: Celostátní seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků v letech 1995–2009</i>	19
<i>Tomáš Hoskovec: Klub a Kroužek. Úvahy o dynamice české filologie</i>	26
<i>Světlá Čmejrková – Jana Hoffmannová: Jazykovědné sdružení České republiky</i>	41
<i>Petr Čermák: Klub moderních filologů a Časopis pro moderní filologii</i>	44
<i>Rostislav Kocourek: O filologii, moderní filologii a kruhu</i>	50
<i>Martin Procházka: Co byla filologie?</i>	58

II.

<i>Petr Dytrt: Pojem postmoderna a otázky metodologie v současné francouzské literatuře</i>	60
<i>Bohuslav Mánek: První český překlad Shakespearových Sonetů</i>	67
<i>Zuzana Jettmarová: V čem stagnuje česká translatologie: dva pohledy na českou teorii překladu a její východiska</i>	74
<i>Stanislav Jelínek: Vývojové proměny učebnic cizích jazyků</i>	90

III.

<i>Vladislav Knoll: Změna v jazykovém úzu jako následek prudké sociolingvistické změny</i>	96
<i>Petra Mondříková: Sémantické odstíny kopulativního vztahu v barokním textu</i>	105
<i>Lenka Havelková: Lidové pranostiky v kontextu kulturologických aspektů výuky cizích jazyků</i>	115
<i>Martin Thorovský: Jazyková interference v českém překladu anglicky psané vědeckofantastické literatury</i>	125
<i>Edita Čonosová, Věra Marková, Martin Šemelík: Substantiva ve Velkém německo-českém akademickém slovníku a nové korpusové nástroje</i>	131
<i>Ondřej Pešek: Zpráva o činnosti Odborné skupiny pro románskou kontrastivní lingvistiku (2009-2010)</i>	145

XXIII. Ročenka Kruhu moderních filologů
Obnovená edice – 2010

Moderní filologie na prahu třetího tisíciletí. Vybrané příspěvky z konference k 100.
výročí založení KMF (FF UK Praha 17. 2. 2010)

Vydavatel: Kruh moderních filologů, nám. J. Palacha 1, Praha 1
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Odpovědný redaktor: PhDr. Ondřej Pešek, Ph.D.

Vydání první
Náklad 200ks
148 stran

Tisk: Nová tiskárna Pelhřimov, s. r. o. Pelhřimov

ISSN 0577-3768
ISBN 978-80-7394-256-4